Claims Conference Holocaust Survivor Memoir Collection

Access to the print and/or digital copies of memoirs in this collection is made possible by USHMM on behalf of, and with the support of, the Conference on Jewish Material Claims Against Germany.

את שהלהבות לא כילו

לזכר יקרי שהושמדו בשואה,

לאבי, לסבתא, לסבא,

לקרובי המשפחה, לחברי ילדותי,

לבני הקהילה היהודית בפרוסטיוב

שאיננה עוד.

הכרתי רעב, הכרתי קור, הכרתי מוות.
הכרתי חוסר אונים וכאב תהומי.
גורשתי מביתי, איבדתי את משפחתי,
את חברי - את הקהילה שלי.
אני אסירת תודה על כל יום טוב,
על זה שאני ישנה במיטתי,
שיש לי אוכל טוב, אני שבעה
ואני אדם חופשי בארצי.
כמה שהים נהדר והאוויר נפלא!
חבל לי על כל טיפת מים מבוזבזת,
כואב לי לראות לכלוך ברחובות,
כואב להיות עדה לגסות, לחוסר התחשבות
ואני מפחדת כל הזמן
שנאבד מה שכה מובן לילדי ולנכדי.
מיכל בר.

חיים מלאים מאורעות דרמתיים

חלפו שנים רבות - אני מזדקנת. יכולתי לקחת את זיכרונותיי לקבר איתי - עם הפרחים היבשים, המכתבים והתצלומים. כמו כל אדם גם אני מאחלת לעצמי וליקירי מעט נצח... לאנשים שהיו יקרים וקרובים לי, אודותם כתבתי למגירה, למשפחתי, לחברים, לאנשי הקהילה שלי, אשר הושמדו ומזמן אינם בין החיים. לא היה קל ליצור מכל הרשימות והפתקים שנכתבו במשך שלושים שנה, ספר בעל רצף. היססתי, אך החיים לימדו אותי, כי מי שלא מעז מפסיד, ולזה שמעז יש מעט תקווה - במקרה שלי, שיהיה לי וליקירי מעט מהנצח. יש לי זיכרון טוב, כמעט זיכרון פוטוגראפי והרבה ארועים שהייתי עדה להם רשומים בו. המניע הראשון להעביר את זיכרונותיי אל הנייר היה בשנת 1977 כאשר ציפיתי להיות לסבתא בפעם הראשונה. אז התחלתי לכתוב, בעברית כמובן; במשך השנים תרגמתי לאנגלית בעזרתו של בעלי שמעון. אחרי המהפך בצ'כוסלובקיה בשנת 1998, תרגמתי לצ'כית. צ'כית היא עדיין השפה הרהוטה ביותר שלי, למרות ששפת אימי היא גרמנית. כאשר בגרתי והזדקנתי, היה לי יותר ויותר חשוב לרשום את זיכרונותיי, המניע היה לעיתים חג, יום הולדת וכדומה. כתבתי בעיקר על תקופת השואה, ששינתה את חיינו לחלוטין. בנס חזרנו ממחנה הריכוז: אימא, אחותי הצעירה כרמלה ואני. אנחנו שתינו היחידות ששרדנו מבין הילדים היהודים שנולדו בפרוסטיוב. ילדים מנשואי תערובת שרדו - עליהם חלו חוקים נאציים שונים מאלה שחלו עלינו. שלושתינו, אימא כרמלה ואני נשארנו עד סוף המלחמה בגטו טרזין.

הוריי נתנו לי את השם מאוד. הם בחרו בשם אנגלי כי בישראל דאז היה המנדט הבריטי והוריי קוו ושיערו ששם אחיה. לא הייתי מרוצה עם בחירת הוריי - אינני אוהבת לבלוט, אינני אוהבת להיות שונה. בשנת 1949 עליתי ארצה; בעת ההרשמה נשאלתי מה הוא שמי העברי. ידעתי ששמי העברי הוא שרה, אך רציתי להתחיל את חיי החדשים בארץ ישראל האהובה, בשם צעיר ומודרני. בחרתי בשם מיכל (בתו של המלך שאול בתנ"ך). לגבי קרובי משפחה ואלה שהכירו אותי עוד בחו"ל, בפרוסטיוב, אני מאוד, עבור אלה שהכירו אותי בארץ, אני מיכל.

הוריי- קטה ופריץ שטקלמכר

ה"אני מאמין" שלי

במקום לשבת פעם בשבוע מתחת לפן אצל הספרית, במקום לשכב על הספה של הקוסמטיקאית, במקום לנסוע לכל מקום במכונית - אני מתעמלת, שוחה, הולכת. אני משתדלת לאכול מזון בריא, ישנה כמה שאני צריכה. שומרת על הבריאות. עד היום אין בפי שן תותבת. אני רוצה להיות בריאה מבפנים, לא נראה לי שיש תועלת במריחת צבעים על פני. אולי זה מצחיק, אך אני רואה בזה שקר. הודות לאופן בו אני חיה אני מרגישה טוב ואינני סובלת מכאבים. הלבוש הוא לא קישוט למעני, ייעודו לשמור עלי בפני קור, חום, שמש, רוח ומים. הוא צריך להיות נוח ולאפשר לי תנועה חופשית. נעלי נוחות, לא הורסות את רגלי ואת גבי, לא גורמות לחוסר שיווי משקל. אני לובשת בגדים שצבעם וצורתם הולמים אותי פחות או יותר. לא אזרוק בגד אותו אני אוהבת, אליו אני רגילה, רק בגלל זה שבהוליווד או בפריס החליטו על אופנה חדשה. נוחיות חשובה לי, אינני רוצה להיות תלויה בספרית ובתכשירי קוסמטיקה, בלעדיהם נשים רבות לא יכולות אפילו לעשות צעד. לא הייתי רוצה להיות כה תלויה בדברים אלה, שבלעדיהם אשתנה ללא הכר. שאלתי פעם את בעלי, איזו שמלה הולמת אותי יותר; הוא ענה, שהוא אוהב אותי בלי בגדים; אינני צריכה מחמאה גדולה יותר. נאמר לי שנכדי יאהבו אותי אם אהיה לבושה בבגדים יפים ומאופרת. אך אני שוחה עם נכדי, צוללת איתם וגולשת על המגלשה. נראה לי שזה משמח אותם יותר מאשר אם הייתי יושבת, במלוא פאר ויופי, ונזהרת שהאודם לא ימחק ובגדי לא יתקמטו.

קריאת ספרים

כאשר הייתי ילדה קטנה ואחותי היתה תינוקת, היינו הולכות לטייל עם המטפלת לאחד הגנים הציבוריים היפים, שבעירנו. בדרך, אני הסקרנית הייתי שואלת מה כתוב על השלטים של החנויות ושל הבנקים, כך למדתי לקרוא בעצמי עוד לפני שהלכתי לבית הספר. קריאה יומיומית מלווה אותי במשך כל חיי הארוכים. בבית היו לי ספרים, אותם קראתי שוב ושוב. הייתי רשומה בספריה ומגיל שתים-עשרה הרשו לי הוריי לקרוא ספרים של מבוגרים, ספרים שהם בעצמם קראו. הוריי הרבו לקרוא גרמנית ואנגלית, צ'כית הם קראו רק מעט. אני, לעומת זאת, קראתי כמעט רק צ'כית. גם בגטו טרזין, בתנאים קשים של 24 בנות בחדר, כיבוי אורות בשמונה או בתשע, רעב, התרגשות בזמן הטרנספורטים, קראתי. בטרזין עלה בידי לקרא את "מדאם קירי", את "ציידי המיקרובים" וספרים נוספים, מאת פול דה קריף, על רפואה, בה אני מתעניינת כל חיי. מאחר וסיימתי רק חמש כיתות בבית ספר עממי, לא יכולתי לעשות יותר בעניין רפואה, מאשר ללמוד בקורס למזכירות רפואיות, כאשר הייתי בת 47, ונכדתי הראשונה בדרך.

כאשר באתי ארצה בגיל עשרים, היתה שאלה באיזו שפה אקרא. החבר'ה שלי, בגניגר, הביאו איתם מהגולה ספרים בצ'כית ובסלובקית. חברת הקיבוץ יהודית סלומון, איתה עבדתי בגן הירק, איפשרה לי לקרוא ספרים בגרמנית, מספריתה העשירה, אך לא אהבתי לקרוא בשפה זו! אחרי כן הכרתי את בעלי לעתיד שמעון ובעזרתו התחלתי לקרא אנגלית. בהתחלה שמעון היה לי למילון מהלך, אך אחרי פחות משנה כבר קראתי אנגלית ללא עזרה. ספרים אמריקאיים (בכריכה רכה) היו בארץ בשפע ובזול, האנגלית של שמעון היתה מושלמת וטעמו מעודן.

כאשר נסע מהכפר העירה הביא ספרים, לרוב מיד שניה (זה המותרות היחידים שהרשנו לעצמנו). הודות לזה קראתי עשרות שנים את הספרים הטובים ביותר של הספרות האנגלית, האמריקאית, הדרום אפריקאית והאוסטרלית. זה השלים את ההשכלה החסרה שלי.

להיות יהודי בצ'כיה

אני מרגישה צורך להתייחס לנושא רגיש; תופעת האנטישמיות בבוהמיה ובמורביה היתה באופן יחסי מתונה. אך תמיד הרגשתי זרה - לא שייכת. היינו זרים, המנהגים שלנו היו שונים, הדת שלנו היתה שונה ואפילו המראה שלנו היה שונה. למרות שחלפו אלפיים שנה, הגויים האשימו אותנו היהודים שצלבנו את ישו - אך ידוע שצליבה אף פעם לא היתה מנהגם של היהודים. היתה זו דרכם של הרומאים לצלוב את אויביהם ומתנגדיהם. היהודים היו מענישים על ידי שליחה למדבר או על ידי סקילה.

בנסיעותיי באירופה קרה שלנתי במנזר. בחדרי על הקיר היה ישו הצלוב. אני מרגישה קרובה אליו, הוא בן עמי, הוא בטח יותר קרוב לי מאשר לנוצרים. ישו נולד בנצרת, אותה הייתי רואה מחלוני, בבית לחם הגלילית, בה חייתי שנים רבות ובה נולדו ילדי. ישו מת בירושלים, שם חיה משפחתו של בני ושלושת נכדי, ואני מבקרת אצלם לעתים קרובות.

שכנינו לא אהדו אותנו כי מצבנו הכלכלי היה טוב, אך לא זכרו שליהודים היה חלק משמעותי בהתפתחות הכלכלית של רוב המקומות בהם הרשו להם להתגורר. הם כעסו שהיו לנו שמות גרמניים. בימי הביניים, לאבותינו, היו שמות עבריים כמו יעקב בן אברהם. בשנת 1787 צווה הקיסר יוסף השני על היהודים לשאת שמות גרמניים קבועים ולא מתחלפים.

דורות של יהודים, שנולדו בבוהמיה או במורביה (שהיו אז חלק מאוסטרו - הונגריה) לא הרגישו צורך לדבר צ'כית כמו שהיה לצ'כים. שפת האם שלי היתה גרמנית. כאשר הייתי בת חמש, לפני שהתחלתי ללמוד בכיתה אלף, שכרו הוריי בפעם הראשונה מטפלת צ'כית, כדי שאלמד ממנה את השפה הצ'כית. בהתחלה התנגדתי אך למדתי צ'כית במהירות ומאז נהגתי, כמו כל הילדים והנוער היהודי בצ'כוסלובקיה: אנחנו, באופן עקרוני, ענינו להורינו בצ'כית כאשר הם דיברו איתנו בגרמנית.

בכיתה א' למדנו בשעורי דת את ה א-ב העברי וקראנו תפילות בעברית. בבית הספר היו שעורי גרמנית - בכיתה ג' או ד' למדנו את הכתב הגוטי שאותיותיו דומות לפעמים לציורים משונים ומסובכים. מגיל שמונה למדתי אנגלית בשעורים פרטיים אצל בת דודה של אימי ליצי (אני אסירת תודה להוריי שאפשרו לי את זאת).

אמנם גרמנית היא שפת האם שלי, אך אני שולטת בשפה הצ'כית טוב יותר עד היום הזה. בביקורי בצ'כיה כמעט ולא מרגישים שעזבתי לפני כמעט שישים שנה!

עיר הולדתי פרוסטיוב

נולדתי בשנת 1929 בפרוסטיוב, במוראביה. כינויה של העיר – "ירושלים של האנה" (חבל ארץ), כנראה בגלל הקהילה המפוארת אשר היתה בה. כמו בערים אירופאיות רבות, היו מסביב למרכזה "הרחובות היהודים", סימן שבני עמנו התגוררו בעיר סמוך להיווסדה.

REPUBLIKA ČESKOSLOVENSKÁ

Politický okres: Prostějov. Číslo: R-347/38

Matriční úřad Náboženské obce židovské v Prostějově.

RODNÝ LIST

svazek ..., strana ..., pořad. číslo ...

Jméno dítěte

Den, měsíc a rok narození

Místo narození

Pohlaví

Otec: ... datum a místo

Matka. jméno, příjmení, datum a místo narození, povolání, bydliště, rození

Porodní asistentka

Poznámka

GHETTOISIERT

-4 VII 1942

Matriční úřad Náboženské obce židovské v Prostějově.

dne ... 19..

Správce matriky.

תעודת הלידה של מאוד Maud (מיכל) החותמת עם מגן דוד מציינת את דת הילוד

מגיל צעיר מאוד הייתי מודעת לכך שאני יהודיה, זאת למרות שבני משפחתי לא היו דתיים; היתה להם תודעה יהודית עמוקה והם היו ציונים. סבי ואבי היו חברי "בני ברית", סבתי ואימי חברות "ויצו". למרות שלא היינו אפילו מסורתיים, זכורים לי החגים שלנו, במיוחד "החגים הגדולים" - ראש השנה ויום הכיפורים - בהם הלכנו עם כל בני הקהילה לבית הכנסת הגדול והיפה. בשמחת תורה, תהלוכה עם דגלים עם מגן דוד וספרי תורה; ט"ו בשבט, עם פירות ארץ ישראליים. בין ספרי הראשונים היו סיפורי התנ"ך בגרמנית מאת יהויכין פרינץ, ערוכים עבור ילדים, וכך חייתי את התנ"ך ואת ארץ ישראל מהגיל הרך ביותר. מגיל ארבע התעמלתי ב"מכבי", בבית העם הנאה של קהילתנו.

בבית הספר לבנות, הייתי התלמידה היהודייה היחידה בכיתה. הייתי שונה מיתר הילדות: השם ושפת האם שלי, שהיתה גרמנית ולא צ'כית כמו של יתר הבנות. בין רוב הבנות הבלונדיניות הסלאביות נראיתי כהה למדי. היה מורגש שמצבם הכלכלי של הוריי ורמתם התרבותית גבוהים יותר. מורתי בכיתה א' התפלאה כאשר על השאלה "מה אהיה כשאגדל?" עניתי: "חקלאית בפלשתינה". בגיל שבע הצטרפתי לתנועת הנוער החלוצית "תכלת לבן".

קבוצה של תנועת "תכלת לבן" בפרוסטיוב 1940. משמאל עומדים: הנה וייל, אמיל אלטר, אווה יהודה, ארנה הולנדר. משמאל יושבים: יוזקו פרנקל(שרד) מניה שפרבר,יהודית פוכס, דיטה הייליג (שרדה), אדית פסטרנק.

הקבוצה שלי ב"תכלת לבן". משמאל עומדות: לידיה בנדה, רות וייס, רות אופנהיימר (שרדה). משמאל יושבות: אווה פורמן, המדריכה דיטה הייליג (שרדה) ואני.

בתנועה ובשיעורי דת הייתי פוגשת ילדים יהודיים. חברותי וחברי היו כמעט אך ורק יהודים. שרנו שירים עבריים, למדנו לקרוא עברית, דברנו ולמדנו על ארץ ישראל ועל החיים בה.

באימה האזנו לדבריה של המדריכה, כאשר סיפרה לנו על האנקוויזיציה בספרד. לא שיערנו מה צפוי לנו בעתיד הקרוב.

הכיבוש הנאצי

זכור לי היום 15.3.1939 בו הצבא הגרמני כבש את צ'כוסלובקיה. העיר היתה מלאה חיילים גרמניים, חלקם הגיעו אפילו על אופנועים. כך זה התחיל, קודם איסורים קטנים: בכניסה לגנים ציבוריים היה שלט "ליהודים ולכלבים הכניסה אסורה".
לכן לא יכולנו ליהנות מהגן הציבורי בו טיילתי כה רבות עם המטפלת ועם אחותי הקטנה. אסור להיכנס לקולנוע, לבית קפה, לבריכת השחייה העירונית, אסור להחליק על הקרח במגרש הציבורי.

למזלנו, לקהילה שלנו היה מגרש הספורט "מכבי" מחוץ לעיר. ההורים קנו לרוב הילדים אופניים בכדי שנוכל לנסוע לשם וליהנות ממה שעדיין היה אפשרי. בחורף השרת השקה את מגרש הטניס והוא הפך למגרש קרח - כך יכולנו להחליק עליו. שיחקנו פינג פונג, משחקי כדור. הרגשנו טוב, כי היינו בינינו לבין עצמנו - כולנו יהודים. אסרו עלינו להשתמש בתחבורה ציבורית - טיילנו באופניים.

מאוד ורות במגרש "מכבי" 1940

משנת 1940 נאסר עלינו, הילדים היהודים, ללמוד בבתי ספר ציבוריים. בערים הגדולות, בפראג, בברנו, באוסטרבה, היה בית ספר יהודי ולכן, שם, לא היתה בעיה. גם אצלנו, בפרוסטיוב, לא נהנינו זמן רב מהחופש הכפוי. הקהילה היהודית ארגנה לנו לימודים. מאחר והגרמנים לקחו מאתנו את בית הכנסת הגדול ואת בית העם, למדנו בבית הספר, הישן והקטן, בו למד סבי כאשר היה ילד. לאחר מכן הגרמנים אסרו גם את ההוראה בבית הספר הזה. מאז למדנו בחוגים, בדירות של התלמידים. חמישה תלמידים ומורה, זאת היתה ההוראה של הנאצים. רמת הלימודים בחוגים היתה גבוהה מאוד. זכינו במורים נהדרים, אנשים בעלי השכלה גבוהה כגון רופאים ופרופסורים שנפלטו ממקומות עבודתם וסטודנטים שנפלטו מבתי ספר גבוהים. היה נהדר ללמוד בדרך זו! הלימודים הפכו לתענוג ואנו נהנינו ואהבנו ללמוד!

בשנת 1941 אולצנו לענוד מגן דוד צהוב - הייתי גאה בו. הופיעו כתבי השמצה נגדנו, קריקטורות של יהודים מכוערים, ועוד איסורים: אסור לצאת מגבולות העיר, אסור לצאת אחרי השעה 8 בערב, אסור ללכת ברחובות מסוימים, אסור ליהודים לדבר עם גויים, אסור ללכת על המדרכה, אסור לצאת מהבית בימי ראשון.

מרכזים את היהודים - עלינו לעזוב את הבית הגדול והיפה שלנו ולעבור לגור בבית לא גדול עם עוד שתי משפחות יהודיות.

לסבי ולאבי החרימו את העסקים, "הקפיאו" את הכסף אשר בבנק, ציוו עלינו למסור את הרדיו, תכשיטים, בגדים חמים, פרוות (בשביל הגרמנים ברוסיה), שטיחים וכלי כסף. אנחנו, הילדים, נפרדנו מהאופניים שלנו ומסרנו אותם גם כן. הורגש מחסור במזון (עדיין לא נורא). גברים ובני נוער נשלחו למחנות עבודה ומערים אחרות הגיעו שמועות שיוצאים טרנספורטים למחנות ריכוז. בקיץ 1942 המחתרת הצ'כית התנקשה בחיי ריינהרד היידריך, בעקבות המעשה הוטלו עלינו איסורים וגזרות רבים.

פליטים ועליה

ברצוני לכתוב על אנשים, בני קהילתי, שעזבו טרם פרוץ מלחמת עולם השניה, בשנים 1938-1940. היו משפחות שעלה בידן לעלות לארץ ישראל, היו שהצליחו לברוח לארה"ב, לאנגליה ולצ'ילה.

כך לדוגמא ניצלו כל בני משפחת סבורוביץ.

סרטיפיקטים (אישורי כניסה לפלשתינה) קיבלו המשפחות:

עו"ד מקס לזוס רעייתו וילדיהם ראובן וחנה.

עו"ד קליינר רעייתו והבנות סטלה ומרים.

עו"ד לף רעייתו והבנים ארוין (ישראל) ויריֹ. ירי חזר אחרי המלחמה, עם הוריו, לפרוסטיוב וחי שם.

הרופא ד"ר הובר, רעייתו, והבנים פבל ושטפן.

רופא שיניים ד"ר פלצ'ק, רעייתו, והבנות, גרטה ורות.

מקס סבורוביץ, רעייתו, וילדיהם קרל, רוזנה וקטה.

ליזל פרנק התחתנה עם עו"ד אייזינגר. הם עלו, עם בנם התינוק פטר מיכאל, לארץ ישראל.

באמצעות עליית הנוער עלו ארצה:

מקס בלייכפלד, פבל בובש, אסקר בוהם, ארבין גרינהוט, אווה ולצי קמני, רות זיסקינד, צינקה שטרן, אלה שטרנברג, גרטה נוימן, חנה דויטש, לוטה פרשק, מימי קובלר, ז'נקה זלצר, שישי יורמן, פנחס מילר, פטר זוננמרק.

אלברט שטרנברג הצליח לברוח לאנגליה. גם אסתי פישר- לוסטיג, בת עשר, נסעה עם טרנספורט של ילדים לאנגליה. הונזה גרבשייד סיים את הפלגתו, הבלתי לגאלית, ארצה באי מאוריציוס - האנגלים הגלו את העולים לאי המרוחק הזה. לפלשתינה נסעו הזוג הצעיר אני וברונו גרייף. שטפי מנואל עם בעלה ארו (Ero) הופרט. אסתר מנדל התחתנה. היא ובעלה, מר נחמן, הצליחו לברוח לצ'ילה. משפחת הכט עם בנם ארנסט, ברחו לאנגליה. משפחות סבורוביץ של פריץ, הנס וברונו עם נשותיהם, וילדיהם רות, גוסטא, פבל, צילי, ומלי ברחו לאמריקה, בעיקר לאמריקה הדרומית.

למרות המצוקה הנוראה של היהודים, ארצות-הברית נתנה מספר קטן מאוד של רישיונות הגירה.

משפחת הוליצ'ר, עם בנם היינצי, אתו הייתי מבלה את שנות ילדותי הראשונות, ברחו להונגריה. האב והבן נהרגו. כאשר נשלחתי אחרי המלחמה, על ידי תנועת הנוער לפראג, פגשתי את הגברת לוטה הוליצ'ר ששרדה והיתה בודדה; הייתי במבוכה שנשארתי בחיים.

משפחת מרלה, עם שלוש הבנות היפות, נסעו לקנדה. בתחילת האלף השלישי התכתבתי, יותר משנה, עם אמה (Emma) הנכדה, ילידת קנדה, שהיא אירופאית ברוחה, לכן מתגוררת בוינה.

משפחת פרנקל, שמוצאה היה מסלובקיה, מצאו שם מסתור ושרדו; אחרי המלחמה חזרו לפרוסטיוב. בנם יוז'קו נפטר לא מזמן ונקבר בבית הקברות היהודי בפרוסטיוב.

ממשפחת באלק וממשפחת הולץ הצליחו אחדים להימלט ולשרוד.

היו עוד מספר אנשים שברחו ושרדו, מבין אלה שבאו לפרוסטיוב כפליטים מאזור הסודטים, כמו משפחת אופנהיימר, עם הבנות ליזה ורות, ומשפחתו של העו"ד נויפלד, עם בתם דוריס.

יש לציין כי אבי פריץ עשה מאמצים רבים לצאת מאירופה. הוא שקל אפילו לנסוע לסין. הוא ניסה לקבל סרטיפיקטים לפלשתינה, בין היתר בעזרת אירמה, הדודה של רות פדרמן (שטקלמכר). למרבה הצער הדבר לא עלה בידו.

הרבנים ושיעורי דת

כאשר הייתי ילדה קטנה פעל בפרוסטיוב הרב גולדשמיד. הוא התגורר ברחוב הווליצ'קובה, כמונו, לכן הכרתי אותו והייתי פוגשת בו לעתים קרובות. אדון זקן, לובש בגד כהה ומגבעת גבוהה על ראשו. הרבי נפטר כאשר הייתי בת חמש. זו היתה הפעם הראשונה בה נפגשתי עם המושג - "מוות". הייתי כבר מסוגלת לחשוב ומותו של הרבי, האהוב והמכובד, עשה עלי רושם עז. באותה התקופה פעל בקהילה שלנו גם הרבי שאפ, שהיה גם שוחט ומוהל. אני זוכרת את החזן, ארפד מרמורשטיין, שבא אלינו מסלובקיה, את קולו הערב הייתי שומעת בבית הכנסת.

אחרי מותו של הרבי גולדשמיד בא לפרוסטיוב הרבי שן Schön, בן עשרים וארבע. למרות גילו הצעיר הוא היה חכם, משכיל ורציני. הוא היה כל כך טוב ומקובל שמקהילתנו, הלא גדולה, הועבר לעיר הגדולה ברנו, בה פעל עד לגירוש לגטו טרזין. בזמן בו רבי שן כיהן בפרוסטיוב, הוא התחבר עם אבי והיה בא לביתנו. הרב ואבי שוחחו על דת, על יהדות ועל ציונות.

הרבי שן היה נוכח בלווייתו של אבי בגטו טרזין. היו שם, כמובן, לוויות המוניות, בכל יום מתו כמה עשרות של אנשים..

הרבי אלברט שן Schön

1936 שיעורי דת, כיתות א' וג' עם המורה פנחס ברסלר. מאחור משמאל לימין: אטלקה זליגר, גיזלה סטיאסני, ליצי קמני, אטלקה סומוגי, קרל באמט, שני קליין, פאול בוצ'וויצר, יהודית שפרבר. שורה קידמית משמאל: אלה קליינר, מאוד שטקלמכר, רגינה וייצנהוף, פפינקה וסטלה ברנר, אסתי לוסטיג, אוטו דויטש, ארוין לף, מרגית בלאק, אליעזר קריינר (בחצר בית הספר ע"ש רייסק).

בשעורי דת לימדו אותנו, לפעמים, רבי שן ורבי שאפ. בדרך כלל לימד אותנו המורה פנחס ברסלר, בחור צעיר, אהבנו אותו מאוד. הוא היה נחמד וידע איך להתנהג עם ילדים.

היה לי המזל להיפגש איתו בארץ, כאשר היה כמעט בן שמונים ואני הייתי בת שישים. הוא ניצל הודות לזה שחזר בזמן הביתה לחלק המזרחי של הרפובליקה. שם הצטרף לצבא האדום ושירת בו עד סוף המלחמה.

לימד אותנו גם המורה שפיץ. לפי ההבנה הילדותית שלי הוא לא ידע איך להתייחס לילדים ולעתים לא ידע איך לנהוג בשובבים שבינינו. לא הייתי מלאך אך התנהגתי בבגרות, ובהגינות, כי ריחמתי על המורה שלנו ועוד יותר ריחמתי על בנו הקטן, פבל, תלמיד צעיר בשעורי הדת שלנו.

הרבי שאפ

בתקופה בה איננו יודעים מה צפוי לנו וליקירינו, אינני יכולה שלא לזכור ושלא לחשוב על גורלה של משפחת הרבי שאפ. את דמותו הציורית של הרב, השוחט והמוהל, אני זוכרת היטב. בין יהודי העיר פרוסטיוב המודרניים, המגולחים וגלויי ראש, רבי שאפ היה לבוש תמיד מעיל שחור ארוך, מגבעת שחורה מיוחדת; הוא היה בעל זקן ארוך ואולי גם הסתתרו פאותיו מאחורי אוזניו. על רבי שאפ מסופר הסיפור הידוע: כאשר בא להציג את עצמו בפני ראשי קהילתנו שאלו אותו:"יש לך ילדים?" הרבי ענה: "Nein". Nein פירושו בגרמנית - לא. אחר כך התברר שלרבי יש תשעה ילדים – nein ביידיש פירושו תשעה. הייתי אז ילדה והכרתי שבעה ילדים של משפחת שאפ. הרב והרבנית בטח עבדו קשה וחיו בצמצום רב כדי לאפשר לרוב ילדיהם השכלה גבוהה. אילונה היתה רופאה, מוטקה היחידי שלא למד, הספיק לעלות ארצה, יוליה היתה אחות במקצועה. את הרופא ד"ר פליקס, הנאה והתמיר, ואת אשתו הצעירה והיפה, בת קהילה סמוכה, הכרתי בטרזין. ביחסי הכרות קרובים הייתי עם שלושת הבנים הצעירים, אף שהיו הרבה יותר מבוגרים ממני. שלושתם היו עדיין סטודנטים: דוד, ליאו וקרל. את השואה שרדו הרבנית שאפ הקשישה, יוליה, מוטקה, וכנראה פליקס. חלפו הרבה שנים. אני היום מבוגרת יותר מהרבי דאז. הכאב והעצב לא פחתו....

החגים הגדולים

ראש השנה ויום הכיפורים - "החגים הגדולים" כך קראו להם בצ'כית, היהודים וגם הצ'כים. כאשר שכנינו הנוצרים ראו אותנו בלבוש חגיגי מסתובבים ליד שני בתי הכנסת הם אמרו: "החגים הגדולים של היהודים הגיעו". המשפחה שלנו לא היתה אדוקה אך ב"חגים הגדולים" הלכנו כולנו לבית הכנסת. סבתא ואימא ישבו בעזרת הנשים שהיתה למעלה. סבא, אבא ואני, כל עוד הייתי קטנה, ישבנו בין הגברים למטה - בבית הכנסת הגדול והמרווח בפרוסטיוב. כאשר התבגרתי גם עלי היה לעלות ולשבת בעזרת הנשים - לא עשיתי את זה ברצון, בין הגברים הרגשתי טוב יותר. מכיתה א' למדתי לקרוא עברית, לא הבנתי כמעט דבר, אך בבית הכנסת השתדלתי לקרוא את התפילות יחד עם הרב ועם הקהילה. בהפסקות טיילנו ברחבה שליד בית הכנסת וברחובות הצרים של הגטו היהודי לשעבר, ברכנו אחד את השני לשנה טובה. הדור של הסבתות והסבים ברכו בעברית אשכנזית: "לשאונו טאובו" אנחנו הצעירים ברכנו בעברית מודרנית ספרדית: "לשנה טובה."

ביום הכיפורים הבאנו לאמהות ולסבתות תפוח עץ בו נעוצים ציפורנים ריחניים כדי שיהיה להן יותר קל לצום. בכניסה לבית הכנסת היה עומד השמש, מר בלייכפלד, ולמרות שהילדים היו שובבים, הוא תמיד היה נחמד והתייחס אלינו בטוב לב.

בפרוסטיוב היתה קהילה טובה וגדולה - כמעט את כולם הכרתי. במרץ 1940 נאסר עלינו להתפלל בבית הכנסת הגדול. היה מותר להתכנס רק בבית המדרש הישן והקטן שהצפיפות בו היתה רבה. זכור לי איך בשנת 1941 הלכתי לבית הכנסת עם מגן דוד צהוב על החזה, כמו כל היהודים כמובן.

את ה"חגים הגדולים" של שנת 1942 חגגנו בגטו טרזין. למזלנו, מזג האוויר היה טוב, לא היה קר ולא ירד גשם וברחובות הגטו הצפופים התכנסו קבוצות קבוצות של מתפללים. נדמה היה לי כי התפילות והשירה עולות השמיימה. עלי זה עשה רושם חזק ועמוק, הרגשתי שהאנשים מתפללים מכל הלב ומכל הנשמה. בגטו היו יהודים אשר הגיעו מגרמניה וביניהם גם כאלה שהיו הרבה יותר אדוקים מאיתנו.

עדיין נמצא ברשותי מכתב, אותו כתב לי חברי הרמן, ובו הוא שואל מדוע אני, נערה טהורה ללא חטא, צמתי ביום כיפור בגטו בו רעבנו כל הזמן. באותו המכתב הוא מתאר את אווירת החג בקסרקטין של הגברים, את התפילות והדרשות.

מאז חלפו שנים כה רבות, אך לא עוזבות אותי המחשבות והזיכרונות על הקהילה הנהדרת שלנו, על כל האנשים שאותם הכרתי ואהבתי, שהיו כה קרובים לי. כמעט כולם הושמדו בצורה נוראה ואין להם המשך, אין להם צאצאים. אני חושבת על הילדים, חברי וחבריה של אחותי, על הנוער מתנועות הנוער הציוניות, על הילדים איתם התעמלתי ב"מכבי". בימי החגים נפגשנו בבית הכנסת, ומחוצה לו, הסתובבנו ברחובות היהודיים הצרים שאינם עוד. אחד, אחד הם עוברים לפני עיני ואני עצובה וכואבת, כאילו הכול קרה כעת ולא לפני יותר מ 60 שנה.

אנשים מהקהילה שלנו בפרוסטיוב

אני זוכרת אנשים מהקהילה שלנו שהושמדו, "שלא חזרו", כפי שהיינו אומרים אחרי שחזרנו מהמחנות. אני זוכרת את הילדים ואת הנוער במיוחד - הם היו הקרובים לי ביותר. חלפו יותר מ 60 שנה - אני עדיין רואה אותם בעיני רוחי. קשה לדעת עם מי להתחיל. עם קצ'קה אלטר, האדמונית בת החמש עשרה? עם קטרינה גלב הגבוהה, הרזה, בעלת העיניים הירוקות? היא היתה בת שבע עשרה, אחיה רוברט, בן גילי, נער נאה ורגיש ובן דודם החמוד פבליצ'ק בן החמש. ליאה באמט ואחותה הקטנה פבלה, בני הדודים שלהן קרל ופבל באמט, נשארו בטרזין עד אוקטובר 1944 - הייתי פוגשת אותם; הם נשלחו עם הוריהם לאושוויץ זמן קצר לפני סוף המלחמה. משפחת ברנר מרובת הילדים, ניכר היה שלא מזמן באו אלינו מפולין; מר ברנר ובנו הבוגר מקס, בחליפות כהות, שניהם בעלי זקן, לעולם לא נראו ללא כיסוי ראש. גברת ברנר, הנמוכה והעגלגלה, שלטה במשק הבית, שם הסבתא הזקנה רק ישבה בכסא נוח. יש לי צילומים של פפינקה, של סטלינקה ושל מרים; רותינקה הקטנה נולדה זמן קצר לפני פרוץ המלחמה. גברת ברנר היתה כה מאושרת וגאה שיש לה תינוקת כל כך

יפה וחמודה. את מר ברנר ואת מקס עצרו הגרמנים מיד אחרי הכיבוש, כנראה בגלל שלא היו בעלי אזרחות צ'כית. מרת ברנר עם הסבתא ועם בנותיה, הוגלו עם הקהילה כולה לגטו טרזין. תוך שבועיים הן נשלחו עם טרנספורט למאלי טרוסטינץ שבפולין. שם לא היו תאי גז משוכללים - דחפו אותם לבושים, או ערומים, לתוך משאיות, בהן הם נחנקו על ידי גזי פליטה, בדרך למקום קבורתם. קראתי שהנאצים התלוננו על תהליך המתה הזה שאורך יותר מדי זמן.

על חברותי הקרובות אני חושבת כמעט כל יום - יש לי צילומים של אחדות מהן. בטרזין, באותו החדר, התגוררה איתנו הגברת שומודי עם בתה אטקה; כמו העלמות זליגר, עם בן אחותן טומי ריכטר, הן נשלחו לטרבלינקה. הגסטאפו עצר את אמו של טומי עוד בבית, כי התחצפה לאיזה גרמני. בשנת 1941 היא מתה במחנה ריכוז רוונסבריק. אביו של טומי ברח לברית המועצות, שירת בצבא האדום ושרד. אחרי המלחמה בא לפרוסטיוב, לא מצא אף אחד מבני משפחתו, והיגר לדרום אמריקה.

חברות של אחותי, ילדות בנות שמונה: לוטינקה, אניטקה, רנקה, טרודי, סטלה, בנים בני גילה: טומי רייך, מילן שרייבר, האחים צ'ך, פבל וויליצ'ק. ילדים שלמדו איתי בשעורי דת: ארווין ברול (הוא אחיה של ליאה), אריך שוורץ, אוטיק דויטש, בני הדודים ולטר וארנושט גליק (עם ארנושט הלכתי פעם מכות במגרש "מכבי"), מקסי פרוינד, ילד יפה בעל עיניים כחולות - בן יחיד, כמו רבים מילדי היהודים בזמן הזה. מרגית בלק, אחיה אוטיק, פבליצ'ק הלר הקטן והחמוד, וילי איזנר, ולטר הוכוולד, אריה גוטלוב (כינויו איוש), אחותו ואחיו הקטנים. רוז'נקה כהן, בעלת שער שחור, מתולתל וארוך, שהיתה נערה יפה ועליזה, האחיות דרשר מ"הרחובות היהודים". פבליצ'ק פלצר הקטן והחמוד - לאבא שלו היה אטליז כשר ברחובות היהודים. לוטקה שטיינר יפהפייה - נשארה עם הוריה זמן רב בטרזין. בסוף גם הם נשלחו אל מותם באושוויץ. אריקה פריד, חמודה ושקטה - היא ומשפחתה התגוררו מול ביתם של סבא וסבתא שלי. הסבתא, גברת פריד הישישה, היתה יושבת ליד החלון ומביטה לרחוב. הייתי רואה אותה שם בכל פעם, כאשר הייתי בבית סבא וסבתא. חברות טובות כל כך, שונות אחת מהשניה - אווה מייטנר ביישנית וקצת מוזרה, וזוזקה גרינהוט יפה, מלאת חיים, נראתה כמו דוגמנית צעירונת; בת דודתה הנקה גרינהוט ואחיה ירי הקטן. אוויצ'קה שרייבר, בת השלוש, בטרזין נולדה אחותה מרים - כולם נשלחו לאושוויץ, מר שרייבר חזר לבד. אחרי המלחמה התחתן שנית והפליג ארצה על האוניה "קמפידוגליו", כמונו. הוא, אשתו החדשה ובנם התינוק, כבן שנה. החזיקו אותו קשור לחבל כדי שלא ייפול מסיפון האוניה לים הסוער.

אני זוכרת את האחים פבל וירי בוצ'וויצר, האבות שלנו היו ידידים. הם עבדו יחד אצל גנן ואחר כך אצל איכר, במטרה ללמוד חקלאות ובתקווה שיעלו ארצה.

אבא פריץ שטקלמכר וקרל בוצ'וויצר לומדים חקלאות אצל הגנן הייק בפרוסטייוב.

האחים באואר, בני אחותו של הסופר אגון הוסטובסקי - המשפחה באה מבוהמיה. הם לא היו ציונים, כמו רוב אנשי הקהילה שלנו. שני הבנים, פטר וזדנק, לא היו חברים בתנועת נוער ציונית, לא למדו בשעורי דת איתנו ואפילו בחגים לא נראו בבית הכנסת. כאשר הנאצים הנהיגו את החוקים נגד היהודים, לא נשאר להם אלא להצטרף אלינו. בזמן הזה הוזמנתי פעם לוילה שלהם.

בצילום ממגרש "מכבי" נמצאת דמותה של מרים זוננמרק. אביה העו"ד זוננמרק היה אחד ממנהיגי הקהילה, לכן הוא נאסר כבר בשנת 1939, ונשלח כבן ערובה למחנה ריכוז. אף אחד לא ראה אותו אחרי כן. את אחיה הבכור פטר, ההורים הספיקו לשלוח לארץ ישראל. הוא השריד היחידי של המשפחה. אני זוכרת את לילי וייסקופף ואת אחיה.

אני זוכרת את ליצי קמני - אחותה ואחיה הספיקו לעלות ארצה, אך היא נשלחה לגטו ונספתה. אטקה זליגר, חברה של ליצי, שתיהן בוגרות ממני בכמה שנים. את מי שלא רשמתי, שכחתי, אני מקווה שיסלח לי. לפרוסטיוב הגיעו ילדים מהסודטים כמו פטר ופבל בק, ריטה פוגל, בדה קולקה, וולתר ברסלר ואחרים. פטר, בדה, ולטר וריטה נשארו בין החיים.

בסוף שנות השלושים של המאה שעברה, הצטרפו הרבה יהודים לקהילה שלנו. ראשית הגיעו פליטים מגרמניה, אחרי שנת 1938 כשהנאצים כבשו את אוסטריה, באו פליטים מוינה. ב1939 באו פליטים רבים מהסודטים. הקהילה עזרה להם להיקלט. עד כמה שיכולתי לשפוט בתור נערה צעירה, הצטרפו אלינו אנשים נהדרים,

בעלי רמה תרבותית גבוהה. באו אנשים מערים גדולות, ביניהם אקדמאים ואמנים מוכשרים. הנוער והילדים הצטרפו אלינו לתנועות הנוער ובנוכחותם העשירו את החברה שלנו. אחרי שיצאו החוקים הנאציים נגד היהודים, הצטרפו אלינו גם ילדים מנישואי תערובת. בסופו של דבר, גם אם באיחור, כמעט כולם הגיעו לגטו טרזין, אחדים נשלחו לפולין.

חברתי הטובה רות וייס

רותי וייס 1941

הכרנו בשיעורי הדת היהודית. מכיתה ג' היינו חברות טובות. חברות כזאת כבר לא תהיה לי לעולם. ההורים של רותי באו לפרוסטיוב מסלובקיה. מר וייס הצטרף לתעשיית הבגדים שהיתה נפוצה בעירי. הוא היה הרבה יותר דתי מהוריי. הוא

התפלל בבית הכנסת הישן והקטן ולא בבית הכנסת הגדול והחדש, שבו ביקרו הוריי ובני משפחתי בחגים. מר וייס התפלל גם בבית, חבש כיפה והיה בעל סבר פנים חמורות. אימא של רותי היתה חמודה וטובה, ניהלה משק בית כשר. ההורים דיברו ביניהם הונגרית. לפי הצילום אפשר לראות שרותי היתה נערה יפה מאוד. שתינו נראינו יותר בוגרות מגילנו.

רותי וויס ומאוד במגרש "מכבי", חורף 1940-41

אוטיק הירש צילם אותנו בזמן ההחלקה על הקרח. אחר כך, עם חברו לויזק שוורץ, ליוו אותנו ממגרש "מכבי" העירה. כמה היינו גאות שמלווים אותנו, בנות, בקושי בנות שתיים-עשרה, בנים בני עשרים - ואוטיק היה כל כך יפה! איך רותי פחדה שאבא שלה יראה אותנו!

החברות שלנו היתה יפה. כאשר נאסר על ילדים יהודיים ללמוד בבתי ספר ציבוריים, למדנו בחוגים שנערכו בדירות של התלמידים. בזמן הזה רותי ואני נפגשנו יום יום. ב-1941 הזמינו אותי ההורים של רותי לסדר פסח (בביתנו, לצערי לא נערך סדר) ומאחר ואחרי השעה שמונה בערב היה אסור ליהודים ללכת ברחוב, לנתי אצל רותי. יום יום, ביקרנו אחת אצל השניה, אבל להבדיל מהילדים של היום, לא עלה על דעתנו לשוחח בטלפון - אילו היינו עושות זאת היינו חוטפות מההורים מנה הגונה! סבא וסבתא של רותי חיו בסלובקיה ואני הייתי רואה את אימא שלה קוראת וכותבת מכתבים. אישה צעירה בשם הרמינה באה מסלובקיה לעבוד אצלם במשק הבית. בשנת 1936 בערך, נולדה לרותי אחות בשם אווה. זמן קצר אחרי הלידה היא נפטרה ורותי נותרה בת יחידה. נהגנו לרכוב על אופניים למגרש "מכבי" ולכל מיני מקומות. מריה, שעבדה במשק ביתנו, שכחה פעם בכפר שלה, סלטינקי, את שיניה התותבות. נסעתי עם רותי להביא אותן. עד היום אני זוכרת איך רכבנו בנוף היפה של האזור. איך מצאנו את סלטינקי - אלוהים יודע. אחותה של מריה נתנה לנו לשתות חלב עיזים - אנו, הבנות העירוניות, לא הכרנו חלב שכזה. ראינו בית קטן, הכול צנוע ופשוט. מאוחר יותר כבר היינו מוכרחות למסור את האופניים לגרמנים.

למזלנו, נשלחנו לטרזין באותו טרנספורט וחווינו את התקופה הראשונה במאפייה, ביחד. שוחחתי עם רותי על הכול, רק אודות הרמן לא סיפרתי לה. היא הכירה אותו ויש לשער שחשה במשהו. פגישתנו האחרונה היתה בטרזין, ביולי 1942, לפני הצהריים של יום קיצי יפה. הלכנו אל מאחורי הקסרקטין "דרזדן", שם היו אימהות עם התינוקות שלהן בשמש ובאוויר הצח. זו היתה חוויה חזקה, אשר נגעה ברגשותינו האימהיים המתעוררים. שוחחנו על מה שחווינו, ועל החיים בכלל, ואז רותי הלכה לחדר בו התגוררה עם אימה. אני נשארתי עוד קצת, חשבתי, פיתחתי איזו דעה, אינני זוכרת איזו, ועד היום אני חיה בתחושה ששכחתי משהו חשוב.

אחר כך רותי נעלמה, נשלחה לפולין. הטרנספורטים נשלחו במהירות כזאת שלא הספקנו להיפרד. לעיתים קרובות אני חושבת על רותי, מה היתה אומרת לו ראתה גורד שחקים, מטוס סילון...

היא לא חוותה אהבה, לא הספיקה ללדת ילדים. היא עוד לא היתה בת 13 כאשר כנראה ירו בה, בברנוביצ'י, או גרוע יותר, דחפו אותה למכונית ששמה "דושגלובקה" ובה האנשים נחנקו מהגז של האגזוז (צינור מפלט).

קבוצה של בנות במגרש "מכבי" פרוסטיוב 1940. משמאל לימין עומדות: אווה פורמן, לידה בנדה, המדריכה דיטה הייליג, מאוד (מיכל) שטקלמכר, רות וייס. כורעות בשורה קדמית משמאל: זדנקה ברגר, רגינה וייצנהוף, אולינקה וסרמן, ולסטה האס. דיטה הייליג ואני שרדנו (אולינקה ולסטה הן אורחות מבית היתומים היהודי בברנו).

אלווירה (אווה) פורמן

קראנו לה אווה. ילדה מקובלת, חברמנית ופקחית. היא גדלה בתנאים שונים לגמרי מאלה שגדלו בהם יתר חבריי. לאימה, הכובסת, היו שלוש בנות מחוץ לנישואין. בפרוסטיוב, בגטו לשעבר, בבית רעוע, בחדר אחד, התגוררו: סבתא, אימא, טרודה ואווה. ארבעתן ישנו במיטה זוגית גדולה שתפסה כמעט את כל שטח החדר. מעל המיטה, על הקיר, היה תלוי דף ממוסגר ומקושט עם תאריכי ה"יזכור" של סבא פורמן המנוח. הבת האמצעית, ארנה, גרה אצל אביה. היא היתה דומה לאווה ולאימה. לא היה שום ספק שהיא בת מהגזע היהודי, אך הודות לאביה הגרמני, ארנה שרדה ואולי היא חייה עד היום. ההורים שלנו לא התלהבו מחברותנו עם אווה אך היא היתה ילדה מקסימה כל כך, שלא רצינו לוותר עליה וחווינו איתה שעות רבות שמעולם

לא היו משעממות. בילינו יחד בדירות שלנו, בבית העם, או בגן הציבורי. אחר כך, כאשר כבר היה אסור ליהודים לבקר בגנים הציבוריים, בילינו במגרש "מכבי". אווה, יחד עם אימה ועם טרודה נשלחו מטרזין לפולין ושם הן נספו.

לידיה בנדה (לידה)

הם הגיעו לפרוסטיוב עם גל הפליטים מחבל הסודטים. ההורים, לידה ואחיה התאומים הצעירים, הלמוט ופבל. בעיר מוצאם היה האב רב או חזן.

לא קל להיות פליט. היה להם קשה מאוד, למרות שהקהילה היהודית טיפלה ועזרה להם. קיבלנו את לידה כחברה בקבוצה שלנו, שלא בקלות התחברה עם ילדים חדשים. האחים שלה היו כל כך שונים זה מזה עד שהיה קשה להאמין שהם תאומים: האחד היה נמוך ועגלגל והשני גבוה ורזה, אך שניהם היו שובבים ובקלות נקלטו בחבורת בנים בני גילם. כולנו השתייכנו לתנועת נוער ציונית, שהיתה גם תנועה חברתית. משפחת בנדה נשלחה כמעט מיד מטרזין לפולין ואף אחד לא שרד.

זדנקה ברגר ורגינה וייצנהוף

כמה דורות של משפחת ברגר, עם סבא ישיש, התגוררו בבית פינתי גדול. לאימא של זדנקה היה תואר "פרופסור", למרות שבאותה תקופה היה נדיר מאוד שאישה תזכה בתואר שכזה. לזדנקה היתה אחות צעירה בשם אווה. עם פרוץ המלחמה היה מר ברגר, אבי המשפחה, בנסיעה עסקית בשוויץ. הוא נשאר שם וחזר לפרוסטיוב רק אחרי המלחמה. את גברת ברגר ואת הבנות הייתי פוגשת בטרזין. בטרנספורט האחרון, בסוף אוקטובר 1944 הן נשלחו לאושוויץ. בעת הסרטת הסרט "נפגש", בשנת 1997, גיליתי באושוויץ, בתוך ערמת מזוודות ענקית, את המזוודה של זדנקה.

משפחת ברגר ורגינה וייצנהוף 1938

לזדנקה היתה בטרזין חברה מאוד טובה. החברה נשארה בחיים, היא חיה בארה"ב והיום היא אשת קולנוע ידועה בשם סוזנה יוסטמן. זדנקה, ילדה מנומשת ופיקחית, היתה מקובלת בחברה. ריחמנו עליה כי המטפלת שלה היתה מאוד מחמירה איתה ואסרה עליה כמעט הכול. חברה של זדנקה בפרוסטיוב, היתה רגינה וייצנהוף, הן גרו קרוב אחת לשניה. רגינה היתה בת יחידה; אימא שלה היתה אישה גדולה בשם מיצי (מריה), בת למשפחת וואגנר. בפרוסטיוב, כל היהודים הכירו אחד את השני. כבר בתור ילדה הרגשתי וידעתי את היחוסים - משפחת ברגר השתייכה לעילית. הכרנו את משפחת וייצנהוף היטב, לפני שעברנו לביתנו החדש התגוררנו באותו בניין. בילינו פעם יחד בחופש, האימהות שלנו ואנחנו, שתי הבנות, נסענו לאיטליה. לאבות שלנו לא היה פנאי, הם עבדו לפרנסת המשפחות.

באימה אני חושבת על רגינה והוריה ומה הם "חוו" בטרבלינקה.

הנקה וויל

היא באה עם הוריה לפרוסטיוב בסוף שנות השלושים. האם הם היו פליטים? אינני יודעת. הנקה, ילדה עגלגלה, חמודה, עם חיוך סימפטי ולחיים ורודות, היתה צעירה מאיתנו, אבל חברמנית, לכן היינו חברים שלה. מה זה חברמנית? לא חושבת את עצמה, לא מפונקת, בעלת אומץ לב, תושייה, אפשר לשוחח איתה על נושאים שונים ורבים ולא מקלקלת שום הרפתקה ושום מעשה קונדס. כזו היתה הנקה, ואנחנו אהבנו אותה.

אמיל אלטר

האלטרים - משפחה ידועה ומכובדת בקהילה שלנו. בבית יפה עם גינה, בקרבת הגטו היהודי לשעבר, התגוררו כמה דורות של אלטרים (בשנת 1990 ראיתי שהרסו את הבית). אמיל היה הצעיר בין כל בני המשפחה - אבא, האימא אנני והאחות קטרינה - קצ'קה. ב-1942 היא היתה בת 16, בעלת שיער אדום לוהט ונראה שתהיה יפהפייה מעניינת. אמיל היה ילד חמוד ופיקח ולמרות שהיה צעיר מאתנו השתייך לחבורתנו. שוחחנו הרבה על נושאים שונים. היום אני יכולה להודות שהרבה דיבורים עם אמיל, ילד בן 11 בקושי, היו על מין.

לפעמים הוא הזמין אותנו לביתו, בית מודרני באופן יחסי. מהמטבח שבקומת הקרקע שלחו לנו לסלון, לקומה הראשונה, מעלית קטנה עם פרוסות לחם זעירות ודקיקות עם ממרח ערב לחיך.

אמיל היה מזמין אותנו לגינה, על דלעת חרט את שמו ואנחנו היינו רואים איך השם גדל עם הדלעת. מהגינה שלהם היה אפשר לצפות אל תוך "הרחובות היהודים" - מבט אותו אהבתי במיוחד ואותו זכרתי. הכול נעלם - כיום אין זכר לכל זה, מלבד ציורו של מר זדנייק הורק שתלוי בביתי. לא עלה בידם של האלטרים להישאר בטרזין. כמו רוב בני עירי הם נשלחו כמעט מיד לפולין.

ציורו של זדנייק הורק, מבט לרחובות היהודים מהגינה של משפחת אלטר

משפחת פסטרנק

עם גל הפליטים הגיעה לעיר הולדתי, פרוסטיוב, משפחת פסטרנק. אינני יודעת מאין הם באו, אני רק זוכרת שהאימא דיברה בעיקר הונגרית ולבנים היו שמות הונגריים. דז'ו היה מבוגר ממני, טִיבּוֹר היה בן גילי ואֶדית צעירה ממני בשנתיים. אבי המשפחה הצליח לברוח לפלשתינה, אך לא הצליח להשיג סרטיפיקאטים (וויזות) עבור בני משפחתו. הגברת פסטרנק מצאה דירה קטנה. התפעלתי ממנה, כמה היא אמיצה, חרוצה, מאורגנת ומסודרת. הילדים היו מחונכים היטב ונקיים להפליא. היא תפרה בעצמה את בגדיהם, הדירה שלהם היתה נקייה ומסודרת, ובנוסף לזה פרנסה הגברת פסטרנק את כל המשפחה. דז'ו היה ילד שקט ורציני, טיבור היה קצת פרא אדם וספורטאי, ואדית ילדה נחמדה; היא היתה חברה שלנו למרות היותה צעירה מאיתנו.

משפחת פסטרנק הגיעה לטרזין עם אותו הטרנספורט כמו משפחתי. אחרי שעזבנו את מקום המעבר, במאפייה לשעבר, התגוררנו בחדר אחד אדית ואימה, אימא שלי, אחותי, אני ועוד נשים עם ילדיהן. סך הכול כחמש-עשרה נפשות בחדר אחד (הבנים הגדולים גרו בבית ילדים לבנים).

אנחנו שכבנו על הרצפה כך שהרגליים שלנו נגעו ברגליים של אדית ושל אימא שלה, עד שהפסטרנקים נשלחו לפולין - היום אני יודעת שהם נשלחו לטרבלינקה.

ארנה הולנדר

ארנה, ילדה קטנה, צעירה בשנתיים או שלוש שנים מאיתנו. היא היתה באה איתנו לכל מקום, השתייכה לחבורה שלנו. היתה לה אחות בוגרת בשם סטלה, הם באו לפרוסטיוב משלזיה. הוריה דיברו יידיש, והיו יהודים אדוקים. האבא לבש אפודה מבד שחור וחבש כיפה. הוא היה מתפלל בבית הכנסת הישן "בית המדרש", הם התפרנסו מנסיעות לכל מיני שווקים כדי למכור סחורה, לכן הבנות היו חייבות להיות עצמאיות ולדעת לדאוג לעצמן. ארנה היתה עצמאית ובעלת בטחון עצמי יותר מאיתנו, למרות שהיתה צעירה בכמה שנים. אילו היתה ארנה בחיים, היא היתה היום אימא, סבתא ודודה. אך היא לא זכתה לשרוד וגם סטלה לא.

כאשר אני כותבת אודות היקרים לי שנספו, אני נתקפת במוסר כליות על ששרדתי ולא השתדלתי במיוחד להיות אדם טוב וערכי יותר.

מרים שטיאסני (מירקה)

נדמה לי שזה היה בשנת 1939, כאשר בימי החגים הופיעה בבית הכנסת נערה אלמונית. היא נראתה לי מיוחדת, שונה מאיתנו, גבוהה, רזה בעלת משקפיים והמון תלתלים קצרצרים ופנים חמודות. אנחנו, הילדים, לא בילינו זמן רב בבית הכנסת, העדפנו להסתובב בחוץ, בכיכר הסמוכה וברחובות הצרים (שקראו להם "הרחובות היהודים" - הגטו היהודי לשעבר). כך הכרנו את מרים שטיאסני. היא עברה עם אימה מהעיר ברנו לפרוסטיוב. אביה של הגברת שטיאסני, מר שטרנברג הקשיש, התגורר עם אשת אחיו ובתה קלרה בקרבת הבית שלנו. קלרה היתה חברה טובה של בת דודתנו לילי. אחיה של קלרה, אלברט, הספיק לברוח לאנגליה. את מירקה, נערה חכמה ובעלת בטחון עצמי רב, קיבלנו ברצון לקבוצה שלנו בתנועת הנוער הציונית.

קראנו לה בשם החיבה "קיפוד" בגלל שיערה המרדני. היא באה לפרוסטיוב עם אימה. אביה הצליח להימלט לפלשתינה. הגברת שטיאסני היתה אישה מודרנית - היא הרי חיה שנים רבות בעיר הגדולה ברנו. היינו באים אל מירקה הביתה. הדירה היתה אמנם קטנה אבל מודרנית יותר מרוב הדירות. שמתי לב לתמונה על הקיר - להבה בחושך – פתאום, אחרי 60 שנה עלתה בזיכרוני. מירקה השפיעה עלינו, לעיתים קרובות דעתה הכריעה. בשנת 1951, זמן קצר לאחר החתונה שלנו, נסענו בחיפה במונית - מיהרנו למקום כלשהו. לאחר שנהג המונית שמע אותנו מדברים צ'כית הוא הציג את עצמו, אמר ששמו שטיאסני, ושהוא מברנו, כמו בעלי. זה היה אביה של מירקה.

קבוצת מתעמלות במגרש "מכבי" בפרוסטיוב 1940. משמאל לימין: ארנה הולנדר, מירים זוננמארק, חנה וייל, ולסטה האס, מרים ברנר, אורחת בשם רנטה, אולי וסרמן, אדית פסטרנק, אוה פורמן, לילי בובש, אני ורות וייס.
לילי ואני שרדנו את השואה.

אווה יהודה (Jahoda)

ילדה חולמנית, בעלת עיניים גדולות וחומות. היה לה אח קטן בשם יר'יצ'ק.

בעיני רוחי, אני רואה את הגברת יהודה תמיד עמלה, תמיד ממהרת, דוחפת את עגלת התינוקות עם יר'יצ'ק ואווה נשרכת אחריהם. מר יהודה עשה רושם של אדם נחמד וטוב לב. לפעמים, אחרי העבודה, היה יושב בבית קפה שהיה בקצה של "רחובות היהודים". אווה - ילדה סגורה, ביישנית ושתקנית. מי יודע מה התרחש מאחורי העיניים החולמניות הללו...

מניה שפרבר

את מניצ'קה לא הכרתי היטב, אבל לא שכחתי אותה. ילדה בעלת פנים חיוורות, כמעט שקופות, ושיער כהה. נערה שקטה שלמרות גילה הצעיר, עוררה יראת כבוד. מר שפרבר הגבוה, האימא הקטנטונת, אשר בימי המלחמה תמיד נראתה מודאגת, והאחות יהודית. סיפרו על יהודית שהיא אינטליגנטית באופן יוצא מן הכלל ובעלת דעות עצמאיות - היא לא חיה יותר מגיל חמש עשרה.

מר שפרבר היה אחיה של הגברת גרייף. שני בניה שרדו, בתה מניצ'קה גרייף החמודה, שבגיל 17 כבר היתה מאורסת, נספתה. הבן ברונו נסע בשנת 1939, עם אשתו הצעירה והיפה אנני, לפלשתינה. האח הצעיר, פריץ, שרד את כל זוועות מחנות הריכוז ועבר לגור באירלנד. הוא נטש את היהדות לחלוטין, כנראה כדי שלילדיו לא יקרה מה שקרה למשפחתו.

משפחת קנבל

בית החרושת הגדול לקונפקציה (יצור בגדים) "סבור", של משפחת סבורוביץ, שלח את מר קנבל לפלשתינה, כדי שיציע וימכור את תוצרתם. מר קנבל הגיע לחיפה - המקום מצא חן בעיניו. איך הוא הסתדר עם בעלי בית החרושת אינני יודעת. לאשתו, שנשארה בפרוסטיוב עם שתי בנות צעירות, הוא כתב שתארוז את הכול ותבוא עם הבנות לחיפה. תחילה הגברת קנבל פחדה וסירבה, אחר כך שמעה בעצתו של בעלה. הודות לזה משפחת קנבל שרדה. גרטה וסטלה התחתנו, ילדו ילדים ויש נכדים. סטלה ובעלה מנהלים עדיין את חנות הבגדים ברחוב הרצל בחיפה, אותה יסד מר קנבל בשנת 1934.

משפחת אוורבך

פעם, לפני מלחמת העולם השניה, חיו בפרוסטיוב מר אוורבך עם אשתו, הצעירה והיפה, ועם בתם הקטנה יהודית. גברת אוורבך היתה נוצרייה, מר אוורבך היה יהודי, יודיתקה היתה בת תערובת. בסוף שנות השלושים, הגיע לפרוסטיוב עם גל הפליטים מהסודטים, מר וייסברט. מר אוורבך ומר וייסברט הפליאו לנגן בכינור, אחרי שהכירו אחד את רעהו, נהגו לנגן יחדיו. אחרי זמן קצר הנאצים צוו על היהודים למסור להם את כלי הנגינה שברשותם, גם כינורות כמובן. כינורו של מר אוורבך היה כינור מיוחד ונדיר. הוא החליט לתת את הכינור היקר למכר לא-יהודי, למשמר, ולמסור לגרמנים כינור פשוט. מר וייסברט יעץ ועזר לו. מישהו הלשין - שני הגברים נתפסו מייד ונשלחו לכלא. אחרי שבועיים קיבלה הגברת אוורבך את חולצתו המגואלת בדם עם הודעה, על מות בעלה. יש לשער שזה היה גם גורלו של מר וייסברט. יודיתקה גדלה בלי אבא. בסוף שנת 1944 החלו הנאצים לשלוח לטרזין ילדים, בני תערובת, לא רק מגיל ארבע-עשרה אלא ילדים קטנים, אפילו תינוקות. יודיתקה היתה בת שש, היא היתה אמורה לנסוע לטרזין לבדה. גברת אורבך החליטה שזה לא יקרה. הן חיו עד סוף המלחמה במקום מסתור בכפר, בו חיו קרובי משפחתה. בתחילת שנות השמונים, במאה שעברה, נסעתי עם ידידתי השוויצרית אגנס לים המלח. השפה המשותפת שלנו היא גרמנית כמובן. בחדר ההלבשה חיפשתי את מספר הארונית. פניתי לתיירת אחת בגרמנית בשאלה בעניין זה. בעקבות תשובתה שאלתי: "מאין את?" הניב הגרמני שלה היה מוכר לי - כך דיברו אצלנו! והיא ענתה: "מפרוסטיוב." היתה זאת הגברת מריה אוורבך. הצגתי את עצמי ואמרתי: "היתה לכם יודיתקה קטנה!" לידה עמדה אישה גבוהה (כמטר שמונים) בגיל העמידה - יודיתקה. הן סיפרו שבשנות ה 70 הן נסעו, כל אחת לחוד, מצ'כיה, לטיול מאורגן מערבה. נפגשו בוינה. מלבד מזוודה קטנה וכמה דולרים לא היה ברשותן שום דבר. ישבו בוינה על ספסל בגינה ציבורית, עבור הדולר האחרון קנו בקבוק קוקה-קולה, את זה הן עוד לא שתו מעולם. כאשר נפגשנו (בתחילת שנות השמונים), הן כבר חיו במינכן ויכלו להרשות לעצמן חופשה קצרה בים המלח...

בית אבי פריץ (פרידריך) שטקלמכר

אבא שלי סיפר לי שאביו, סבא יעקב שטקלמכר, בא מהעיירה בוסקוביצה לפרוסטיוב בגיל 13 עם אחיו סלומון; כנראה שגם הוריהם באו לפרוסטיוב באותה העת ונפטרו שם זמן קצר אחרי בואם. אימי ספרה שסבא שטקלמכר, בצעירותו, עבד אצל מישהו שתפר חולצות. סבא התחתן עם סבתא קלוטילדה לבית אייזלר.

הסבא שלי, יעקב שטקלמכר

סבתא קלוטילדה נפטרה זמן קצר לפני שנולדתי, לכן קיבלתי את שמה כשם שני.

ליעקב וקלוטילדה נולדו חמישה בנים: ארתור, אמיל, התאומים אוטו וברונו ואבי פריץ.

ארתור 1932 (אביה של רות פדרמן)

התאומים אוטו וברונו

המחשבה על סבא יעקב, עזרה לי להתגבר על האסון שקרה לנו שנים רבות מאוחר יותר עם בתנו הקטנה יעל. סבא איבד שלושה מחמשת בניו בעודו בחיים. אמיל נפטר בהיותו ילד, ברונו נהרג במלחמת עולם הראשונה (שמו חרות על לוח

שיש בבית הקברות היהודי בפרוסטיוב עם יתר הנופלים היהודים); הבן הבכור הנאה והמוכשר, ארתור, נפטר ממחלה כאשר סבא כבר היה איש זקן. למרות זאת סבא תמיד היה זקוף, לבוש בקפידה במעיל כהה, חבוש מגבעת, מקל הליכה בידו. כך הייתי פוגשת אותו בדרכו למשחק השח.

אני זוכרת את החנות של סבא בכיכר מסריק - הכיכר המרכזית. החנות היתה ליד הכנסייה הגדולה, קרוב לכניסה ל"רחובות היהודים". סבא ייסד את העסק, המכניס והרווחי, אותו ירש אבי, למרות היותו צעיר הבנים. לפני שהוריי בנו את הבית בסדקי 4, היתה לאבא חנות ליד כניסה אחרת ל"רחובות היהודים", ברחוב קומנסקי. אני זוכרת את החנות ואת מקומה.

אבי פריץ שטקלמכר בצעירותו
במדי קצין אוסטרי

במה עסקו?

בפרוסטיוב, עיר מרכזית בעמק הפורה האנה, נוסדה תעשייה של תפירת בגדים, בעיקר על ידי יהודים, אשר חלקם באו מוינה, לאחר שגורשו משם. האנשים מהעיר ומהכפרים בסביבה לקחו לבתיהם כמויות של בדים גזורים ותפרו מהם בגדים, אותם החזירו למפעלים. מאוחר יותר נתפרו הבגדים במפעלים עצמם. אני עוד זוכרת אנשים הולכים עם כמויות ענקיות של בדים או בגדים על הראש או על הגב. סבי ואבי היו סוכנים של מפעלים ממקומות אחרים (לעיתים בבעלות יהודית), אשר יצרו וסיפקו אביזרים כמו כפתורים, אבזמים, חוטי תפירה, בדי בטנה וכו'. בחנות היו דוגמאות של המוצרים הללו, אבא הלך איתן ממפעל למפעל ברגל וקיבל הזמנות. עם הדוגמאות רות, גוסטא, ירקה ואני שיחקנו – אחותי כרמלה היתה עדיין ילדה קטנה, אינני זוכרת אם גם היא השתתפה במשחקים שלנו.

דוד ארתור ואבא שלי היו גברים נאים. דוד ארתור היה מוכשר ולמד להיות אדריכל. נראה לי שלדוד אוטו לא היתה יוזמה, אולי לכן אבא ירש את הסוכנות; דוד אוטו עבד בחנות אחרי שהפסיק לעבוד בבנק.

דוד ארתור ואשתו רוז'ה התגוררו בפרוסטיוב, ילדיהם הנסי (הונזה) ורות נולדו שם. מאוחר יותר הם עברו לעיר הבירה פראג.

הנס, רות ומאוד שטקלמכר בביתנו בסדקי מס. 4 ב- 1935

את שמו של הדוד סלומון, האח של סבי, קיצרו בצבא האוסטרו-הונגרי לשטקלר (Steckler). לדוד סלומון היו חמישה בנים: אלפרד, רוברט, אמיל, לאו (Leo) ופליקס. אשתו הראשונה, יוספינה, היתה אחותה של סבתי קלוטילדה. אינני יודעת מתי יוספינה מתה. אני זוכרת את אשתו השניה של הדוד סלומון, ארנסטינה; נאה, גבוהה, בעלת שער לבן. לדודה שטקלר היתה חנות ממתקים קטנה, ממש ליד חנותו של סבי וליד הכנסייה הגדולה. אותנו הילדים החנות מאוד עניינה, מדי פעם היינו נכנסים לביקור ויוצאים עם חופן ממתקים... ארנסטינה התגוררה עם הבן הצעיר, פליקס

("פוצי") בקרבת מקום, ליד הכנסייה ממש. לפוצי היה שער שחור ומסולסל מאוד, עור די כהה, הוא נראה קצת כמו כושי. נאה וזקוף, כמו רוב השטקלמכרים. את סלומון אני בקושי זוכרת, הוא נפטר כשהייתי ילדה קטנה. אמיל בנו של סלומון ובן דודו של אבא, היה משותק, אחרי השפעת שפשטה לאחר מלחמת העולם הראשונה. הייתי פוגשת אותו לפעמים, יושב בעגלת נכים, האישה שטיפלה בו דחפה אותה ברחוב. אך אף פעם לא דיברתי איתו. בנו של אמיל, הנס (הונזה) היה בחור יפה מאוד. אני עדיין זוכרת את חגיגת הבר-מצווה שלו, הייתי אז אולי בת ארבע. אמו של הונזה, הדודה ברטל, התגרשה מאמיל המסכן. שנים אחרי הגירושין, היא התחתנה עם מר ויינברגר. בעקבות הנישואין היא עברה עם הונזה לברנו. הם נשלחו מברנו עם הטרנספורט הראשון, ב- 16 לנובמבר 1941, למינסק, ונספו. אלפרד שטקלר עזב את פרוסטיוב, והיה מנהל בנק בעיר יהלבה. המשפחה עלתה ארצה לפני השואה.

את אדית שנבל, בתו של אלפרד שטקלר, מגן חפר, פגשתי לפני מספר שנים, במקרה, ואין לי קשר עמה. כאשר בת דודתי, רות פדרמן, באה ארצה בתור ילדה בשנת 1939, היא התארחה לפעמים אצל לאו שטקלר בקיבוץ חפציבה. ללאו היה בן בקיבוץ, יוסי, אותו הוא גידל, אך לא התחתן עם האישה שילדה את בנו. רות סיפרה שללאו היתה חסרה רגל.

יוסי היום איש מבוגר, אב לילדים וסב לנכדים רבים.

בספר הזיכרון של טרזין מצאתי מה עלה בגורלו של ד"ר רוברט שטקלר. בני ביתו של רוברט חיו באופבה ואחרי שהנאצים כבשו את הסודטים, הם עברו לפראג. רוברט ואשתו נשלחו ב-21 לאוקטובר 1941 מפראג לגטו לודז' ונספו. בתם נשלחה לפני המלחמה לאנגליה. אחרי המלחמה שמה הופיע על לוח המודעות של עיריית פרוסטיוב, כמי שמחפשת קרובי משפחה. לא פגשנו אותה, היא עצמה לא הגיעה לפרוסטיוב. קראו לה אינה לפי שמה של הסבתא שלה יוספינה.

באביב בו נולדה אחותי הקטנה כרמלה, הגיעה לביקור דודתו של אבא מוינה. אישה מבוגרת, בלבוש חורפי כהה, הביאה לתינוקת צעצוע מגומי, שאת ריחו אני זוכרת עד ליום.

בסתיו 1942 הגיעה לטרזין מוינה דודה של אבי ששם משפחתה היה לב. אישה זקנה בעלת שער לבן וגבות שחורות עבות. היא ישבה על הרצפה, אני חושבת שהיא לא יכלה ללכת, היתה זאת אחותה של סבתא קלוטילדה. ראיתי אותה בטרזין רק פעם אחת, למרות גילה ומצבה הבריאותי או בגללו, היא נשלחה כנראה מיד הלאה אל מותה. בת דודתי רות פדרמן ספרה לי שהנכד שלה חי בארץ.

באולומואוץ חיו קרובים של משפחת אייזלר. לפני כמה שנים פגשתי את איש הקולנוע הידוע פבל שנבל, השייך למשפחה זו. הוא נולד אחרי המלחמה. פבל, יוצר סרטים מוכשר, חי בפרנקפורט שבגרמניה.

בית אימי קטה (קטרינה) שטיינר

מימי ילדותי ידעתי כי סבתא רבא שלי, אמו של סבא מקס שטיינר נולדה בשם משפחה הוסרל. לצערי לא הכרתי אותה.

שרלוטה לבית הוסרל נשואה ליעקב שטיינר, אמו של סבי מקס (מאיר)

בשנות השבעים של המאה שעברה באה ארצה לביקור קרובת משפחה רחוקה, ממשפחת הוסרל. כמו רוב בני הוסרל, גם היא חיה לפני השואה בוינה. הגברת נפגשה עם אימא שלי בתל-אביב. הן הצטלמו, שתיהן בעלות שער בהיר, עיני תכלת, עצמות לחיים רחבות סלאביות, כמו שיש גם לי. אותה הגברת טרזה שטרק שמה, נתנה לאימא דף עם עץ המשפחה שלנו וסיפרה, שבתקופות של מלחמות דתיות בצ'כיה, ההוסיתים הפרוטסטנטים העבירו את ילדיהם למשפחות יהודיות, כדי להציל את חייהם. לילד כזה קראו לפעמים הוסרלה. למרות העובדה שזה קרה לפני כמה מאות שנים, כל נכדי היו בילדותם בעלי שער בהיר ולרבים יש עור בהיר מאוד. לאחותי, לילדיה ולנכדה אחת, בנוסף לשער הבהיר, יש גם עיניים כחולות.

הפילוסוף אדמונד הוסרל מפרוסטיוב היה כנראה קרוב משפחה שלנו. מעולם לא שמעתי עליו בבית, כנראה לא הזכירו אותו כי התנצר.

מקס ושטפי שטיינר ביום כלולותיהם ב 1907

סבא שלי, מקס שטיינר, היה הבכור מחמשת הילדים של יעקב ושרלוטה שטיינר. יעקב אביהם קנה את הבית, הגדול והיפה, ליד הטירה, שהיה שייך לאצולה.

אימא שלי ספרה לי שסבתא של סבא נשארה לגור ב"רחובות היהודים". סבי התגורר עמה כדי לשמור עליה ולעזור לה. הוא היה אז כבן 17 שנה. אחיו יוסף, הצעיר ממנו ב 12 שנה, שאל פעם, כאשר מקס הגיע לבית הוריו: "מי האיש הזה?" הוא לא הכיר אותו ולא ידע שזה אחיו הבכור, כי מקס התגורר עם הסבתא.

סבא שלי מאוד אהב את סבתו ובתור ילד היה מבקר אצלה לעיתים קרובות. הוא אהב לאכול את האטריות שהכינה עבורו – כמו שאנחנו, אנשי האנה, אוהבים: עם חמאה, סוכר ופרג. (לא אטריות קנויות כמו היום). סבא ספר לי שבגיל 78 עוד היו לסבתא כל השיניים – פעם הוא חיבק ונשק לה כה חזק עד ששן אחת נפלה לה – כמה שהוא הצטער! אני חושבת שסבתא זו היתה מבית Brüll והיתה כנראה אשתו של Maier (בעברית מאיר), ששמו התנוסס מעל החנות שבביתם, יחד עם שם בנו יעקב שטיינר וסמל של חנויות עור דאז.

סבא מקס שטיינר עם אחותו רגינה ואחיו יוסף

1922 בית משפחת שטיינר, החנות ומעליה חלונות הדירה של סבא וסבתא

הבית בו נולדתי, בחדר הילדים של אימא שלי. היה זה באביב 1929. האביב הקר ביותר אותו זכרו האנשים. בדירה מרווחת ויפהפייה התגוררו סבא מקס וסבתא שטפי, לבית שטיינר, מאיוונצ'יצה, ובתם היחידה קטה (קטרינה) אימא שלי.

בכניסה מהכיכר היתה דלת גדולה, בעצם שער מעץ כבד עם מפתח ענקי. דלת זו הובילה למעין אולם כניסה, מרוצף באבן צפחה שחורה, שהיה קריר בקיץ וחמים בחורף. מאולם הכניסה הוביל מסדרון צר אחד לחנות ולמחסנים, ומעבר נוסף הוביל לחצר. ברצפה היה פתח למרתף, מכוסה בלוח עץ. מדרגות עץ רחבות ויפות עלו לדירה של סבא וסבתא בקומה הראשונה. לדירה שתי דלתות כניסה. הדלת שבה השתמשנו בדרך כלל, הובילה למטבח. המטבח של סבתא שלי! בהיר ומריח מניקיון. בתקרה וו מהימים בהם עוד לא היה חשמל והשתמשו בגז לתאורה. סבתא היתה עקרת בית למופת. מאכליה והמאפים שלה היו מושלמים. מהמטבח הובילה דלת רחבה בת שתי כנפיים לחדר השינה; דלת כה רחבה שבפינה שלה סבתא היתה מפטמת אווז.

אימא קטרינה, כרמלה וסבתא שטפי בגן הציבורי בפרוסטיוב 1935

בחדר השינה חלון רחב, ממנו ראינו את בית העירייה. בחדר המגורים הענקי היה פסנתר הכנף של סבא, מדף עם החלילית שלו ותווים. שעון אותו מתחו פעם בשנה; סבא הראה לי איך עושים את זה: משקולת אחת הוא סחב למטה, המשקולת השניה עלתה וזהו – שנה שלמה לא היה צורך לטפל בשעון. מזנון ובו כלים חגיגיים, מפות ומפיות בד. בעציץ צמח שהגיע עד לתקרה כמעט. בספרייתו של סבא היו ספרים, אטלסים, אנציקלופדיה, בה אהבנו לעיין עם בן דודי גוסטא; כלי מעץ-זית מארץ ישראל, בו אדמת ארץ ישראל וכתוב משהו בעברית. את הכלי הזה ושני פמוטי עץ

זית קטנים החזירה לי נדייה (הבת של ברונו), בשנת 2006, כאשר היינו עם חנן, נועה ודנה בפראג.

על קירות חדר המגורים היו תלויות תמונות וצילומים; צילום של אחותו היפה של סבא, גיזלה, שנפטרה בגיל 20 בזמן הלידה הראשונה שלה. בפינה, על שולחן עגול אכלנו את הארוחות הנפלאות של סבתא שלי. בחדר הזה היה גם שולחן ארוך, בו יכלו לסעוד סועדים רבים, אכלנו לידו רק בערב יום כיפור וכאשר באו אורחים. בפינה היה תנור עשוי חרסינה, שבער כל החורף. בהמשך חדר צר – חדר הילדים של אמי, בו נולדתי. וחדר נוסף, בזמנו התגוררה בו עוזרת הבית פפקה. בימי שבת אחרי הצהריים אימא, אבא, כרמלה ואני היינו באים לבקר את סבא וסבתא ואכלנו אצלם ארוחת ארבע – קפה ודברי המאפה המצוינים של סבתא.

בקומה העליונה בבית גר דוד יוסף עם גוסטא. דודה מלה נפטרה כשגוסטא היה בן שבע. הזיכרון הכמעט ראשון שלי הוא על דודה מלה לבית סבורוביץ שנפטרה בשנת 1932.

בחנות עבדו: סבא, לפעמים סבתא, דוד יוסף וכמה שכירים. הגברת מנייה, בעלת כתב מופלא, עבדה בהנהלת חשבונות. היא ישבה במשרד שבחלק האחורי של החנות, היה שם מכשיר טלפון מיושן, שחור ומגושם. על השולחן של סבא היתה משקולת (Paperweight) מזכוכית עבה מאוד. בתי חרושת שלחו לחנות מדי שנה לוחות צבעוניים עם שבבי זהב וכסף במקום שלג. כל זה הפליא אותי מאד כאשר הייתי ילדה קטנה. מלבד עורות מכרו בחנות שרוכי נעליים, מסמרים קטנים, מסמרי עץ זעירים לסנדלרים, חוטים, עיגולי שעווה צבעוניים ומצרכי סנדלרות אחרים. בחנות עבד ינדה ומאוחר יותר עוד בחור בשם מירק; הם עשו את העבודות הקשות כמו העברת העורות וחיתוכם. אהבתי לבא לחנות – הריח הזה של העור! כולם פינקו אותי, קראו לי Mausinko, הרשו לי לשחק עם עיגולי שעווה צבעוניים, אותם קנו הסנדלרים מהעיר ומהסביבה. אינני יודעת אם היום עוד משתמשים בשעווה כזו.

מעל דלת הכניסה היתה תלויה פרסומת עם איש צעיר ונאה, וליד זה היתה כתובה הברכה "S Bohem" (האל יהיה אתכם). בגיל חמש כבר ידעתי לקרוא וחשבתי שהאיש של הפרסומת הוא האלוהים. כאשר התחלתי ללמוד בבית הספר, ובשעורי דת המורה והרבי סיפרו לנו על אלוהים – הייתי מבולבלת, לא ידעתי מה לחשוב.

הכי הרבה קונים היו באים בימי שני וחמישי, ימי השוק – מביאים תוצרת מהכפר וקונים דברים בעיר. אחרי שמכרו וקנו, נכנסו לשתות בבית המרזח אצל השכן של סבא מר Vařeka. לפעמים אחרי ששתו והשתכרו, נפלו ברחוב, ואני נורא פחדתי. דוד יוסף לא פחד ועזר להקים אותם על רגליהם. את בנו הצעיר של מר Vařeka,

אמיל, ביקרתי בשנת 1994. הוא זכר אותי ונתן לי צעצוע שגוסטא נתן לו למשמרת לפני שנסע לטרזין ב -1942. עד היום אמיל קורא לבית השכן "אצל השטיינרים".

הודות לחנות של סבא היו לנו תמיד נעליים טובות ביותר, לעיתים קרובות עשויות לפי מידה – עד היום אני בררנית בענייני נעליים ורגלי ללא יבלות.

בימי א', בקיץ, נסענו ברכבת לאחד הכפרים הסמוכים, לטייל בטבע; סבא, סבתא, יוסף, גוסטא ואני – לעיתים פגשנו מכרים בדרך – יש לי תצלומים. קטפנו תותי יער, אוכמניות, פטל אדום ושחור, חפשנו פטריות, קטפנו פרחי בר. לפעמים דוד יוסף הדליק מדורה. בסכר של פלומלוב למדתי לשחות. בחורף נאלצנו להישאר בעיר, ובימי א' הייתי אוכלת ארוחת צהריים אצל סבתא. הרגשתי שם הרבה יותר טוב מאשר בבית הוריי – סבתא הרשתה לי יותר ופינקה אותי. אחרי הארוחה גוסטא ירד מדירתם, "ניגנו" בפסנתר של סבא, עיינו באנציקלופדיה, לפעמים בחורף יצאנו לטיול קצר עם מזחלת.

פעם קיבלתי אצל סבתא חום גבוה ונשארתי אצלה עד להחלמה – איזה כיף, איזה פינוקים, היה כדאי להיות חולה! לעתים רחוקות לנתי אצל סבתא, כל פעם נהניתי. השעונים של העירייה ושל הכנסייה הודיעו מה השעה, את הצלצול הזה לא אשכח. הכול נשאר בזיכרוני – אחר כך בטרזין ישנתי על הרצפה בין המון אנשים. בארץ התגוררתי באוהל; עם משפחתנו הצעירה התגוררנו בצריף ללא חשמל ולעתים ללא מים.

סבא שלי, מקס שטיינר, לקח אותי פעם למקום מול הגן הבוטני דאז וקרוב לכנסיית פטר הקדוש, בפרוסטיוב, והראה לי את בית-הקברות היהודי הישן. היום בית הקברות הזה לא קיים. סבא הראה לי קבר של אישה קרובת משפחה, ושמה במברגר, סבא סיפר לי שענף אחד של המשפחה בא לפרוסטיוב מהעיר הגרמנית במברג. בארץ, אחרי שנים רבות, שמעתי שהיתה בעיר הזאת קהילה יהודית מיוחדת במינה. סבא כנראה הראה לי את הקבר וסיפר מה שסיפר, כדי שאספר לדורות שיבואו אחרי. באחד הטיולים לאירופה נסעתי עם בתי עדנה לעיר במברג. בבית הקברות היהודי מצאנו כמובן את השם במברגר.

אינני זוכרת מי סיפר לי, אימא שלי או סבא מקס שהסבא שלו בזקנתו היה יושב בגן הציבורי הקטן Floriánek ומדמיין לעצמו שהוא יושב תחת עץ זית בארץ ישראל. ילדיי, נכדיי, הנה הקשר הזה – אפילו אחרי 2000 שנות גלות! לו הוא, הסבים שלי ואבא שלי ידעו שילדי ונכדי נולדו וחיים בארץ ישראל!

זכור לי עוד סיפור – כנראה אודות אותה הסבתא המופלאה של סבי מקס. היא העיזה להתחתן, נגד רצונם של הוריה, עם בחור חכם – למדן. כך נפל בגורלה לפרנס את המשפחה, כדי לאפשר לבעלה ללמוד בבית המדרש או בישיבה. הסבתא מכרה עורות וב"ספר החשבונות" שלה היו פרטים כמו: "הבבה (הזקנה) עם המטפחת

האדומה חייבת לי...". מספרים, כנראה גם אודות סבתא זו, שהיתה חסכנית מאוד: פעם, ביום א', כאשר החנויות סגורות, תקפו אותה כאבים. אז, תחבושת עם שמרים נחשבה לתרופה הטובה ביותר. סבתא הלכה למבשלת בירה (Pivovar) הסמוכה, שם נתנו לה את השמרים בחינם. מאז היא כבר לא נהגה לקנות שמרים – אלא לקבלם במתנה. (עכשיו אתם יודעים מאין ירשנו את התכונה הזאת).

גוסטא

גוסטא עם אביו יוסף שטיינר

סבי מקס ואחיו, הדוד יוסף, גרו באותו בניין גדול ויפה (שהיה שייך פעם לאצולה) אותו קנה אביהם. גוסטא, בנם של הדוד יוסף והדודה מלה, היה מבוגר ממני בשלוש שנים – הרגשתי כאילו הוא בן דודי. היינו ידידים, בילינו שעות וימים רבים יחד במשחקים, שיחות, טיולים. גוּסטִיק, ילד יפה, תלתלים שחורים, עיניים גדולות חומות, אף סולד מעט, שמנמן, כמו רוב הילדים היהודים אשר נהנו (או סבלו) מתזונה יתרה. אימו של גוסטא, הדודה מֶלָה, נפטרה כאשר בנה היחיד היה כבן שבע. גוסטא נשאר עם אביו, הדוד יוסף. טרזין, קיץ 1942, עדיין יש עוצר חלקי, מותר לצאת רק לעבודה ולשעתיים בערב. בערב, ברחוב, אני פוגשת במקרה את גוסטא ואת הדוד יוסף. גוסטא, כתמיד, נער בעל לב טוב ונדיב, נותן לי סוכרייה; הביא אותה מהבית – הלא בגטו אין דבר כזה. זו הפעם האחרונה שראיתי אותם. לא הספקנו להיפרד, אפילו לא ידענו שהם בטרנספורט מזרחה, הכול קרה כל כך מהר. אחרי שנים רבות חיפשתי

בארכיונים ובספרים וגיליתי שגוסטא והדוד עזבו את טרזין באותו הטרנספורט בו עזבה חברתי הטובה רותי. גם ממנה לא הספקתי להיפרד. זה היה טרנספורט שלא ידוע לאן נשלח – ידוע רק שאף אחד לא נשאר בחיים. מאוחר יותר נודע לי שד"ר מירוסלב קרני מפראג, ויעקוב צור מקיבוץ נען, חיפשו, בדקו וגילו, כי אותו טרנספורט Aay נשלח, במקום למינסק שהיה באותה העת מלא עד אפס מקום, לברנוביצ'י, ושכולם נורו בחורשה לא הרחק מפסי הרכבת.

סבא מקס ודודה מלה (אשתו של יוסף, לבית סבורוביץ) ליד החנות

מימין גוסטא שטיינר עם בני הדודים רות וגוסטא סבורוביץ.

משפחת גלס

קבוצה של אנשי פרוסטיוב בטיול בסביבה בשנות ה20 מאחור משמאל: שטפי שטיינר, ??? קטה שטיינר. בשורה הקדמית משמאל: ??? ??? אלזה גלס, קרל גלס

בבית פינתי, מול ביתם של סבא וסבתא שטיינר, התגוררו מר וגברת גלס שהיו גם ידידים וקרובי משפחה שלהם. גברת גלס נפלה, שברה את הרגל ואחרי זה הלכה בקושי רב. כמה שבועות לפני הטרנספורטים, הלכו מר גלס ורעייתו יום יום ברגל עד לתחנת רכבת הרחוקה, כדי שבבוא היום ידעו כמה זמן לוקח להם להגיע ושגברת גלס תתרגל. אחרי יותר מחמישים שנה פגשתי את נכדתם, חברת ילדותי, רות שניצלה וחיה עם בני משפחתה בצ'ילה הרחוקה. נפגשנו בכנס של אנשי פרוסטיוב בחיפה. לשתינו כבר היה שיער שיבה. כאשר סיפרתי לרות על אותן ההליכות לתחנת הרכבת היא אמרה: "זה אופייני לסבא שלי."

חברים טובים של סבא וסבתא היו מר והגברת הימלרייך.
בתם, גרטה, היתה חברה טובה של אימא שלי. בנם הצעיר, אוטיק, היה ידידו של הרמן וחבר של בת דודה של אימי לילי שטיינר מאיוונצ'יצה (אחותו של ברונו). אחרי שאימא של לילי נפטרה, לילי התגוררה כשנתיים אצל סבא וסבתא שלי בפרוסטיוב. כאשר יהודי איוונצ'יצה היו חייבים לעזוב את בתיהם ולנסוע לטרזין, נסעה לילי הביתה כדי להצטרף לאביה, הדוד זיגו. זמן קצר אחרי כן קיבל אוטיק גלויה, אותה לילי זרקה מרכבת שנסעה לפולין; סימן חיים האחרון מלילי והמשפחה. היום אני יודעת שהם הובלו מטרזין לרייביץ בפולין, שם הושמדו במשאיות, על ידי הגז של

צינור המפלט. נודע לי כי בן דודה של אימא ושל לילי, קרל שטיינר, ניסה לברוח ונורה למוות.

ידידי משפחה נוספים

בין המכרים של המשפחה בפרוסטיוב היה רופא השיניים ד"ר לוי. מרפאת השיניים שלו היתה בבניין צמוד לבית של סבא וסבתא בכיכר פרנשטין, בבניין של משפחת Vařeka, בעלי בית המרזח. על הבניין של משפחת Vařeka היה סמל עתיק של שלוש ארנבות, הסמל עוד נמצא שם. ד"ר לוי היה איש מבוגר; הוא טיפל גם בשיניי. לד"ר לוי ולאשתו היו שני בנים, אחד עזב את פרוסטיוב, הבן שנשאר היה רופא שיניים גם כן. הוא ואשתו היו בטרזין זמן רב, הוא למד שם עברית בחריצות, בתקווה לעלות ארצה אחרי המלחמה. אך הרופא הצעיר נשלח לאושוויץ ואשתו נסעה אחריו. בני משפחת לוי הצעירים והמבוגרים לא ניצלו.

הוריי וסבא וסבתא, היו מיודדים עם משפחת הירש. אדון מוריץ הירש ואשתו אלזה. הגברת אלזה נפטרה עוד בבית. היה להם בן, קראו לו ארתור, שם החיבה שלו היה זאקי. רווק נאה, בעל שער ג'ינג'י מתולתל. בחורף היה נוסע לסקי בהרים והיה חוזר שזוף מהשמש החורפית.

מר לודביק שנבל ואשתו הנחמדה הילדה היו מיודדים עם הוריי. מר שנבל חלה בשחפת ונסע להתרפא באלפים השוויצריים. הגברת הילדה נספתה. מר שנבל שלח לנו משוויץ כמה חבילות זעירות – מה שהיה מותר לשלוח לגטו טרזין. פעם קופסת סרדינים לכל אחד מאתנו ופעם חבילה קטנה של דבלים (תאנים מיובשות). מר שנבל ניצל, כי שהה בארץ נייטרלית (שוויץ). הוא לא חזר לפרוסטיוב אחרי המלחמה.

משפחת וולף

המשפחה שלנו היתה ביחסי ידידות עם משפחת וולף; הם התגוררו בבית פינתי ברחוב קומנסקה, מול ביתנו בסדקי. ד"ר אוסקר וולף היה איש קשיש. בעת הכיבוש הנאצי הוא היה חייב לעבוד, עם יתר הגברים היהודים, ולטאטא את השלג מרחובות העיר. היו לו אחים תאומים. נכדתו היחידה של ד"ר אוסקר וולף היתה אווה מייטנר. נכדו של ויקטור וולף היה היינצי הוליצ'ר, חבר ילדות שלי. משפחתו של היינצי אמנם הספיקה לברוח לפני השואה להונגריה, אך רק הגברת הוליצ'ר ניצלה. היינצי ואביו נספו. האח התאום השני ,אלפרד וולף, היה הסבא של הלנקה. הלנקה חיה אצל אביה הגרוש, ברונו. הם התגוררו בוינה והיו באים לעתים לפרוסטיוב לבקר את המשפחה. ריחמתי על הלנקה, ילדה נחמדה, היתה לה מטפלת קשוחה ומחמירה. אני חיה באשליה, שהם הספיקו לברוח מעבר לים או מעבר לאוקיאנוס וניצלו.
הוריי, כמנהגם, היו נותנים לי את הלנקה לדוגמא: היא תמיד נקייה, שקטה ומנומסת. אך אני, עם האופי שלי, לא יכולתי להשתייך אל אותן הילדות הטובות והצייתניות.

טיולים

טיול לסטינוה 1933 מאחור משמאל: אליס שטקלמכר, אלזה ווליש, שטפי שטיינר. באמצע: ז'נקה זלצר, אני ווליש (שתיהן עלו ב-1939 לארץ ישראל), ז'נקה גרבשייד (עלתה ב- 1948), שורה קידמית: יר'י (גאורג) שטקלמכר, מאוזי וגוסטא שטיינר.

בקיץ נהגנו לצאת בימי א' לטיולים. היינו נוסעים ברכבת "המקומית" לאחד הכפרים בסביבה, הולכים ביער, בשבילים מסומנים על גזעי העצים, עד שהגענו לכפר סמוך. ביער קטפנו תותי יער, אוכמניות, פטל אדום, פטל שחור, פטריות ופרחי בר.

טיול משפחתי: משמאל מאחור: יוסף שטיינר, אידה, אוטו ופריץ שטקלמכר, רלה, ברטה ואוסקר וויינברגר. שורה שניה משמאל: אליס וירי שטקלמכר, שטפי שטיינר. שורה שלישית: גוסטב שטיינר, מאוד שטקלמכר, קרל שאפ, הונזה שטקלר, אריך מארבורג. כלם נספו בשואה מלבד מאוד, אידה ורלה (מטפלות לא יהודיות).

סבא היה מספר לי שכאשר הייתי בת שלוש, יצאתי אתם לטיול בפעם הראשונה. כאשר הגענו אל הרכבת התישבתי על המדרגה המובילה לקרון והייתי מוכנה לנסיעה. בדרך היינו פוגשים ידידים ומכרים. היינו פוגשים את הגברת אלזה ווליש, חברה טובה של סבתא. היא התגוררה בבית קטן ברחוב קוסטלצקה עם בתה החורגת אנינקה, אותה מאוד אהבתי. בשנת 1939 אנינקה וברונו גרייף התחתנו – הייתי נוכחת בחתונה בבית הכנסת – מיד אחרי החתונה הם עלו ארצה וכך ניצלו. נפגשתי אתם בארץ. היו להם שני בנים. ברונו ואנינקה כבר לא בין החיים. היינו פוגשים את משפחת מנדל; הגברת מנדל היתה ספורטאית. בעלה, המהנדס, מר מנדל נהג לבא לחנות שלנו. הוא ואבא שלי היו ידידים למרות שמר מנדל היה מבוגר מאבא. בנות משפחת מנדל ניצלו. הבכורה אסתר התחתנה לפני השואה ונסעה עם בעלה לצ'ילה, הבת הצעירה, רות, חוותה גיהינום של ממש באושוויץ ובמצעד מוות. בשנת 1945 או 1946 היא סיפרה לי על כך. אחרי המלחמה הגיע לפרוסטיוב לצי קמני, מארץ מישראל, בתקווה שימצא את אביו ואת אחותו הצעירה. הוא לא מצא אותם, אך לקח איתו ארצה את רות מנדל, כאשתו.

נופש בהרי טטרה 1936. מאחור משמאל: תייר מגרמניה, פריץ וקטה שטקלמכר, טרודה למפל והוריה, הגב. שרמק. מלפנים משמאל: ילדי שרמק, חנה למפל, רות שטקלמכר, רות פלאצ'ק, מאוד שטקלמכר.

בטיולים היינו פוגשים את הזוג שטיינשניידר, את הגברת קמילה וולף, שהיתה אלמנה ללא ילדים והתגוררה עם אימה הקשישה על יד מלון "אביון". פעם ביקר אצלן אחיה המהנדס, מר הופמן; בפעם הראשונה בחיי שמעתי שמהנדס יכול להיות כימאי. כימיה עניינה אותי, זה הרשים אותי מאוד – יש לי בן שהוא דוקטור לכימיה.

ז'נקה ומנצי

צעירי משפחת מנואל ניצלו – שטפקה התחתנה ועלתה עם בעלה לארץ ישראל. יוסף, המכונה מנצי, נשלח למספר מחנות עבודה ומחנות ריכוז, שרד, אך חלה בשחפת. בגטו טרזין, מנצי, ואהובת ליבו ז'נקה גרבשייד, התחתנו. ז'נקה והוריה נשארו עד סוף המלחמה בטרזין. כולם חזרו לפרוסטיוב – בשנת 1946 נולד בנם הבכור שלמה. המשפחה עלתה ארצה, הצטרפו לאחיה של ז'נקה, הונזה, לקיבוץ נאות מרדכי. הונזה שהה בזמן המלחמה באי מאוריציוס, לשם הוגלה עם עולים בלתי לגליים ע"י הבריטים. משפחת מנואל חיו שנים רבות בקיבוץ, שם נולדו מישקו ורון, אחיו הצעירים של שלמה. אחרי מות הוריה של ז'נקה, עברו מנצי וז'נקה לנהריה. מנצי נפטר בשנת 1999. כאשר חזרתי במאי 2003 מצ'כיה, ישבו שבעה אחרי מותה של ז'נקה.

לולי

בפרוסטיוב, ליד הטירה, עומדים שני בתים עתיקים ומרווחים, אפשר עדיין לראות שהם בנויים היטב ושפעם היו מפוארים. אחד הבתים היה שייך למשפחתי, הבית השני היה שייך למשפחת שפרינגר, יהודים כמונו. בתקופה, אותה אני זוכרת, מצבה של משפחת שפרינגר כבר לא היה טוב. גברת שפרינגר, אישה קטנה, רזה ועצבנית, ובעלה הקשיש, עם זקן לבן ומשקפי מצבט, עשה רושם שהוא חולה בגופו ובנפשו. אתם התגוררה בתם לולי – לולינקה, בערך בת גילה של אמי. היא היתה רווקה אינטלקטואלית, שאינה שמה לב לחיצוניותה. בגרמנית, קראו לנשים כמוה Blaustrumpf. בשבילי לולינקה היתה ראשית כל בת הקהילה היהודית, שכנה של סבא וסבתא, וחברת ילדות של אימי. בביתנו, במגירה, היו כמה צילומים זעירים מתקופת נעוריהם של הוריי; הוריי עם הידידים שלהם, ביניהם לולי – משחקים טניס. אבא שלי גבר נאה מאוד.

פתאום, בשנת 1941, זמן קצר לפני שהוגלינו לטרזין, החליטו הוריי, שעלי להשלים את ידיעותיי בשפה הגרמנית. שלחו אותי לשעורים פרטיים אצל לולינקה כדי ללמוד דקדוק גרמני, בו לא הייתי בקיאה, כי למדתי בבית ספר צ'כי. פעמיים בשבוע קיבלתי שעורים בגרמנית, ברגשות מעורבים. הכניסה אל הכיכר היתה אסורה ליהודים באותה עת, לכן נאלצתי ללכת ללולי דרך החצר האחורית. לולי, קטנה, רזה, מרכיבה משקפיים, לבשה שמלת טניס ארוכה וחסרת צורה לרוב. הרגשתי את הבדידות שלה. לעתים שוחחנו בשיעור. כאשר התקרבה עת הטרנספורטים, הרגשתי את התרגשותה של לולי בפני הנסיעה ליעד בלתי ידוע. היא היתה מספרת לי על ההכנות שלה, ואני הרגשתי שהיא מצפה להרפתקאה אשר תשנה את חייה החדגוניים והריקים. עד היום אני זוכרת את הצער אותו חשתי כלפיה.

לולי והוריה נסעו איתנו לטרזין. משם לולי המשיכה מזרחה אל מותה.

ורושקה

סוף הקיץ בעיר מולדתי פרוסטיוב – הייתי קצת יותר מבת עשר. בחנותו של מר סמט הרשו לי לשמור על ורושקה פהל הקטנה, כאשר אימא שלה ערכה את הקניה. ורושקה היתה תינוקת בת כמה חדשים, בלונדינית וחמודה. הייתי מאושרת שיכולתי להביט בה מקרוב ואולי אפילו לגעת בה. השנים חלפו, בגרתי, ורושקה היתה כבר ילדה קטנה, אותה הייתי פוגשת ברחוב או במגרש "מכבי". שם התכנסנו אנו היהודים, כאשר יתר המקומות היו אסורים עלינו. בקיץ 1942 נשלחנו כולנו לגטו טרזין. המשפחה שלי, חברי, משפחת פהל עם הסבתא בעלת שער שיבה, דודה לולה, ורושקה, והוריה. בטרזין הייתי פוגשת את ורושקה. היינו רעבים, חולים, כמו בכל המשפחות, המבוגרים מנעו מעצמם מזון, כדי לתת לפעוטים, כך ורושקה נראתה כמו ילדונת בת ארבע. בנס הם נשארו בטרזין כמעט שנתיים. בטרנספורטים של מאי

1944, נשלחה משפחת פהל לאושוויץ, רק הסבתא נשארה. את זה ורושקה לא יכלה לשרוד, היא הלכה עם האימא שלה, כמו כל הילדים הקטנים, לתאי הגזים. אחרי המלחמה חזרנו לפרוסטיוב: אימא, אחותי ואני; גברת פהל הישישה, מר פהל לבד, ללא אשתו וללא ורושקה. דודה לולה לא חזרה. לו היתה בחיים, היתה ורושקה בת יותר משישים היום.

הוברטוס

הוריי חששו כנראה שצפויים לנו זמנים קשים. ב-15 למרץ 1939 הלכנו עם כרמלה ועם המטפלת לבית החרושת לקונפקציה "גלב & בנד" ברחוב פלצקה, למדוד את מעילי ההוברטוס החדשים שלנו. כך קראו למעילים שנתפרו מבד שעיר מיוחד, בעלי כפתורים וכיסים מיוחדים. המעילים שלנו היו מבד בצבע אפור, עם ביטנה שאפשר היה להכניסה ולהוציא אותה בעזרת כפתורים, היו להם קפוצ'ון ומכפלות גדולות, כדי שיהיה אפשר להאריך אותם כשנגדל. היינו אז בנות חמש ועשר שנים. בתוך המעילים היו כתפיות, כדי שנוכל לשאת את המעיל על הכתפיים. המעילים מתאימו ממש למה שהיה צפוי לנו. כאשר יצאנו מבית החרושת לקור ולשלג היורד, היו רחובות עירנו פרוסטיוב מלאים בחיילים גרמניים. שמתי לב במיוחד לאלה הרכובים על אופניים ואופנועים. היו כמובן כלי רכב ממונעים גדולים ואולי אפילו חייל רגלי, אינני זוכרת. מעיל ההוברטוס שלי בא איתי לטרזין, אך לא חזר איתי הביתה ב1945. הוא היה כנראה במזוודה שלי שנשלחה לאושוויץ, כאשר אני ברגע האחרון, נשארתי בטרזין. אחר כך "ירשתי" מהגברת בודנסקי מפרוסטיוב מעיל קצר, אותו היא השאירה בטרזין ולא לקחה איתה לאושוויץ.

את המעיל הזה הבאתי ארצה, לבשתי אותו שנים רבות, נסעתי אתו בשנת 1961 לטיול למצדה. אז ילדינו היו כבר גדולים, בני שש ושמונה, שמעון היה יכול להסתדר בלעדי, וקיבלתי ממנו במתנה טיול למצדה. לפני היציאה לטיול, לנתי אצל חברתי מרים ברמלה. נסעתי לתל אביב לראות את הסרט המפורסם "I like Mike”. בהמולה לפני בית הקלנוע איבדתי כפתור של המעיל....

כף

הוריי התחתנו ב 25 למרץ 1928 בעירנו פרוסטיוב. אימא היתה בת עשרים, לאבא מלאו כמעט שלושים שנה. בצילום מיום החתונה, שבמקרה שרד, אימא לובשת הינומת תחרה לבנה.

בנדוניה אימא קיבלה מפות שולחן, מגבות מטבח וכלי מיטה מבדים עדינים, מדמסט ומבטיסט, רקומים רקמות עדינות, לפעמים עם רקמת המונוגרמה שלה.

תמונת הכלולות של הוריי 25.3.1928

אימא קיבלה גם כלים נאים, סכום מוכסף וסכום מודרני מפלדת אל חלד. כאשר הגרמנים כבשו את צ'כוסלובקיה, היינו חייבים למסור להם, בין היתר, גם את הסכום המוכסף; אימא פחדה מאוד כאשר גילתה שכפית אחת חסרה! אחר כך נשלחנו

לטרזין, היה לנו מותר לקחת 50 קילוגרם לנפש. אימא ארזה לכל אחד כף, סכין ומזלג מפלדת אל חלד. כאשר המלחמה הסתיימה, חזרנו בנס, אימא, אחותי כרמלה ואני.

קטה ופריץ שטקלמכר בירח הדבש ב- 1928

בפברואר 1949 עלינו ארצה. אימא שוב חילקה את הרכוש הדל שלנו לשלושה חלקים, ידענו שבארץ לא נחיה ביחד באותו המקום. קיבלתי כף בגודל בינוני שחזרה איתנו מטרזין. כאשר ילדי היו קטנים הם אכלו את הדייסות והמרקים בכף זו. אחרי שגדלו אימצתי את הכף לעצמי, ואני אוכלת רק בכף זו. כאשר ענבל נכדתי הבכורה היתה ילדה קטנה, היא אכלה רק בעזרת הכף המיוחדת הזאת כאשר ביקרה אותנו.

אני מקווה שיינתן לי לאכול בכף שלי עד סוף ימי.

הבובה אולִינקָה

כאשר גורשנו מעיר מולדתנו ומביתנו, היתה אחותי בת שמונה. קנו עבורה תרמיל גב זעיר וסיר לילה מאלומיניום. (באותה עת השתמשו עדיין בסירי לילה מחרסינה כבדה ושבירה). לתוך התרמיל ארזו כמה מחפציה הנחוצים ביותר, עליו קשרו את הסיר, החדש והקל, ואת הבובה האהובה, אולינקה.

כרמלה במגרש "מכבי" שנת 1940

ביום קיצי, בהיר וחם, היינו אמורים להגיע לתחנת הרכבת הרחוקה. היינו כבר מוכנים, עם המטלטלים, לצאת מהבית ולהשאיר את הכול אחרינו. ברגע זה כרמי פנתה בתדהמה לאימא: "הידיים של אולינקה שוב יצאו!" אימא בסבלנות שקשה לתאר התכופפה ובמיומנות השחילה את סרט הגומי הדק – והנה אולינקה שוב שלמה. אבא נעל את הדלת אחרינו ויצאנו ברגל לתחנת הרכבת, בדרכנו לגטו טרזין. אחרי שלוש שנים, ארוכות כנצח, חזרנו, אימא, אחותי ואני. אבא, סבא, סבתא, דודים ובני דודים לא חזרו. את אולינקה הבובה הבאנו בחזרה, היא הגיעה איתנו ארצה, וסופה בא מידיה של נעמי, בת אחותי הצברית.

מאוזי (מאוד) בת כשנה וחצי

מאוזי (מאוד) בת ארבע וחצי שנת 1933

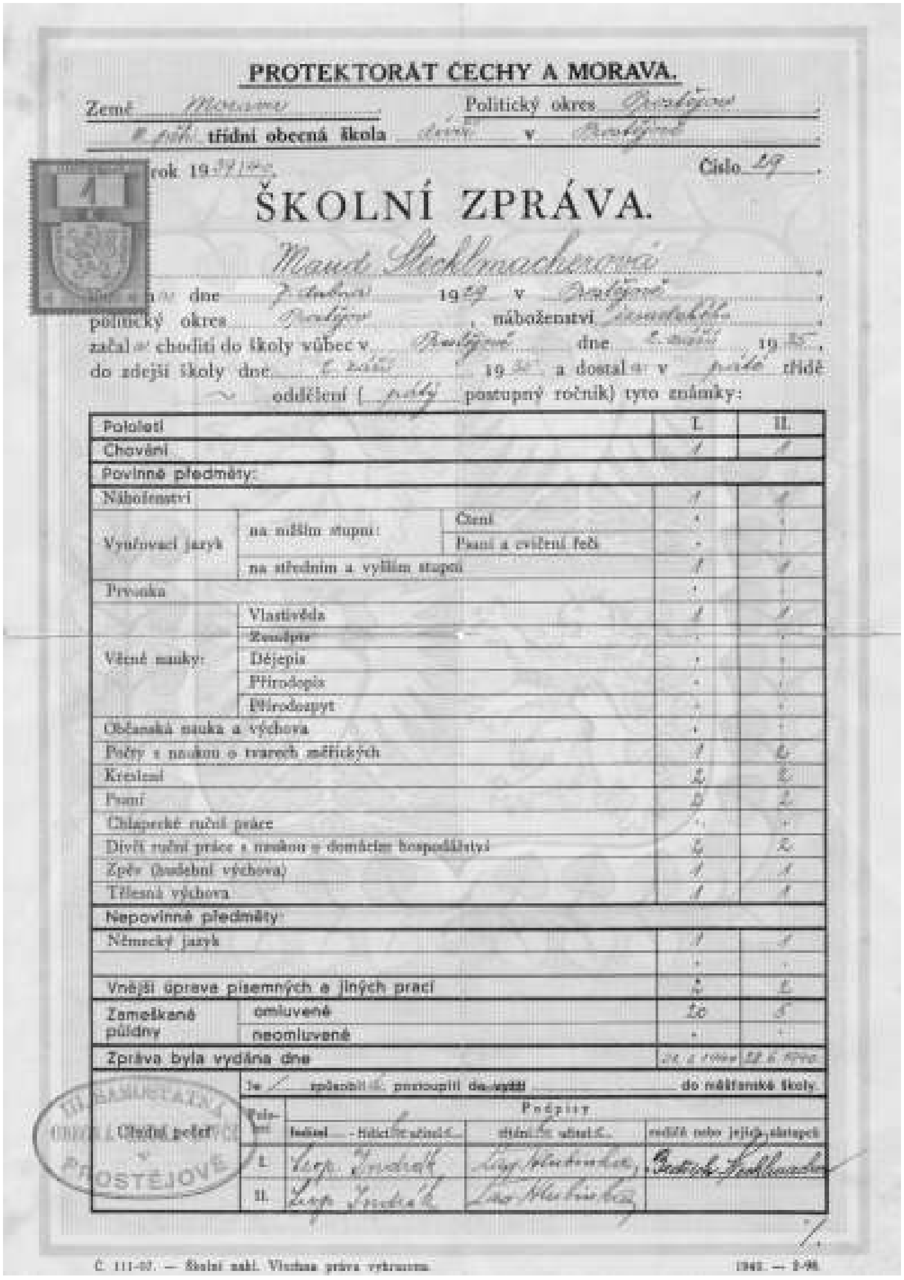
מאוד וכרמלה בדירה בסדקי 4 שנת 1936

כרמלה, קטה, פריץ ומאוד שטקלמכר שנת 1935

מאוד בת שבע בשנת 1936

PROTEKTORÁT ČECHY A MORAVA.

Země Morava Politický okres Prostějov

třídní obecná škola v Prostějově

rok 1939/1940. Číslo 29

ŠKOLNÍ ZPRÁVA.

Maud Stecklmacherová

dne 1939 v Prostějově

politický okres Prostějov náboženství

začal(a) choditi do školy vůbec v Prostějově dne 19 35,

do zdejší školy dne 19 a dostal(a) v páté třídě

oddělení (pátý postupný ročník) tyto známky:

Pololetí			I.	II.
Chování			1	1
Povinné předměty:				
Náboženství			1	1
Vyučovací jazyk	na nižším stupni:	Čtení	-	-
		Psaní a cvičení řeči	-	-
	na středním a vyšším stupni		1	1
Prvouka			-	-
Věcné nauky:	Vlastivěda		1	1
	Zeměpis		-	-
	Dějepis		-	-
	Přírodopis		-	-
	Přírodozpyt		-	-
Občanská nauka a výchova			-	-
Počty s naukou o tvarech měřických			1	2
Kreslení			2	2
Psaní			2	2
Chlapecké ruční práce			-	-
Dívčí ruční práce s naukou o domácím hospodářství			2	2
Zpěv (hudební výchova)			1	1
Tělesná výchova			1	1
Nepovinné předměty:				
Německý jazyk			1	1
			-	-
Vnější úprava písemných a jiných prací			2	2
Zameškané půldny	omluvené		20	5
	neomluvené		-	-
Zpráva byla vydána dne			[illegible] 1940	28. 6. 1940

Je způsobilý(á) postoupiti do vyšší do měšťanské školy.

Úřední pečeť	Pololetí	Podpisy: třídní učitel(ka)	řídící učitel(ka)	rodičů nebo jejich zástupců
	I.	Insp. Indrák	[illegible]	[illegible]
	II.	Insp. Indrák	[illegible]	

PROSTĚJOVĚ

Č. 111-07. — Školní nakl. Všechna práva vyhrazena. 1942. — 2-96.

תעודת בית ספר- כיתה ה' של מאוד (הציונים הם מ 1 (הכי טוב) עד 5).

עם המגלשיים בדרך למגרש בשנת 1938

בגיל שלוש כבר למדתי להחליק
על הקרח. בתמונה אני (מאוזי)
והיינצי הוליצ'ר בשנת 1932.

ארתור שטקלמכר

רוז'ה והנס שטקלמכר (נספו)

ארתור ורוז'ה הם הוריה של
רות שטקלמכר (פדרמן).

אוטו, ירקה ואליס שטקלמכר
(נספו בשואה)

אבא פריץ (פרידריך) שטקלמכר
שנת 1938
(נספה בשואה)

תמונה מתקופת מלחמת העולם הראשונה (1914-1918). משמאל שטפי שטיינר, לוץ לושיצר(בנה של רגינה), קטה שטיינר, יוסף שטיינר (במדים) ומקס שטיינר.

אהבה ראשונה - הרמן

1941 - לפני שנתיים כבשו הגרמנים את צ'כוסלובקיה והמצב שלנו, של היהודים, השתנה מקצה לקצה. הוכרזו חוקים חדשים ואיסורים רבים.

בנו, הילדים, פגעו במיוחד האיסורים: ללמוד בבתי ספר ציבוריים, לבקר בגנים ציבוריים, בבתי קולנוע, בתיאטרון, במגרשי משחקים, בבריכות שחיה והאיסור לצאת מחוץ לעיר ולנסוע בכלל. ענדנו כוכב צהוב, והיינו חייבים להיות בשעה 8 בערב בבית. כל מגע עם אדם ארי (ז"א לא יהודי) היה אסור.

הנחמה שלנו היתה בית העם, הישן, הקטן והרעוע. את בית העם החדש, המרווח והנאה לקחו הנאצים לעצמם. הותר לנו עדיין לבלות במגרש הספורט "מכבי" שם היינו אנחנו, הילדים היהודים, נפגשים. הרגשנו טוב בינינו לבין עצמנו. מגרש הספורט "מכבי" היה מרוחק ממרכז העיר, ולכן הורינו דאגו לכך שיהיו לנו אופניים.

הרמן טנדלר 1941

יום אחד, באביב 1941, רכבנו על אופנינו, בן דודי גוסטא ואני. מולנו באה קבוצה של צעירים יהודים, רכובים על אופניים גם כן. נעצרנו, שוחחנו. גוסטא הציג בפני את הרמן. לא הכרתי את הרמן כי הוא ואימו הגיעו לא מכבר כפליטים מאזור הסודטים. גוסטא אמר לי שכאשר נעבור מביתנו (בהוראת הנאצים) נגור ביחד עם הרמן, כי משפחתו נאלצת לעזוב את דירתם כמונו. כך הכרנו הרמן ואני. הייתי קצת יותר מבת 12, הרמן היה כמעט בן 24.

הרמן, עם אמו ודודתו, עברו לגור בבית בסדקי 9 לפנינו, אנחנו המשכנו להתגורר עוד כמה שבועות בביתנו בסדקי 4, כלומר ממול.

החיים במשפחתנו היו מסודרים ומאורגנים - בשעה 8:00 בדיוק נהגנו להסב לאכול את ארוחת הערב.

לפני הארוחה הלכתי לרחוץ ידיים. עם מגבת בידיי נעמדתי ליד החלון והבטתי עד שראיתי את הרמן ממהר הביתה ברגל או על אופני המרוץ שלו, כדי שיספיק להיות בבית בשעה 8:00, לפי הוראות הנאצים. אימא קוראת לי לארוחה, אני עונה שאני רוחצת ידיים, מנסה למשוך את הזמן. עד היום אני מרגישה את ריחה הנעים של

מגבת דמסט עדינה, שלא מזמן כובסה.
הרמן עניין אותי ומצא חן בעיני לפני שהכרתי אותו היטב. בקיץ 1941, עברנו מסדקי מס' 4 לסדקי מס' 9.
למטה התגוררה בעלת הבית גברת וולף הישישה. בשני חדרים למטה התגוררו גם הרמן, אימו ודודתו. בקומה העליונה, אליה הובילו מדרגות עץ מכוסות בשטיח, אנחנו קיבלנו מגורים: אבא, אימא, אחותי כרמי ואני. בתחילה עוד גרה איתנו העוזרת והטבחית שלנו מריה. מאוחר יותר נאסר עליה לעבוד אצל יהודים.

הבית שלנו בסדקי 4

הבית אליו אולצנו לעבור בסדקי 9

חדר אמבטיה משותף היה למעלה לידנו. למטה היו הול משותף, מטבח, חדר כביסה, חצר וגינה יפה ומרווחת. ביום הראשון, בו עברנו לגור בבית זה, נעשתה הכרה בין תושביו. את הגברת וולף הכרנו מזמן - לעומת זאת, הרמן ואימו היו פליטים מאזור הגבול. הם באו משם לפרוסטיוב, אל אחותה של האם שהיתה אישה עצמאית ולא נשואה.

משפחות טנדלר ושטקלמכר בגינה בסדקי 9 בשנת 1942: מאחור דורה והרמן טנדלר; יושבים: קטרינה, פרידריך ומאוד שטקלמכר, על התלת-אופן כרמלה.

היה קיץ, מזג אויר יפה, אחרי השעה 8:00 בערב בילינו לעתים קרובות בגינה. אחותי בת ה-7 לא יכלה לשמש לי אז חברה. הייתי נערה מפותחת, רצינית וחשבתי הרבה (למרות שלפעמים, חברתי רותי ואני, נתקפנו בצחוק בלתי ניתן להבלגה). כמובן, ובאופן טבעי, ביליתי זמן רב בחברתו של הרמן. פעם היינו יחד בגינה. בתמימות ילדותית סרקתי והחלקתי את שערו היפה, המתולתל. פתאום הרגשתי שזה מעשה ארוטי. בשעות אחה"צ הרמן היה חוזר מעבודתו, ציפיתי לצלצולו ורצתי לפתוח לו את הדלת. פעם, ליד דלת הכניסה הוא נישק את ידי - כעסתי, אך יחד עם זאת שמחתי. היינו נותנים אחד לשני מתנות קטנות. פעם בחורף הביא לי ורד. לא ידעתי מה אעשה, הרי אינני יכולה להראות אותו להוריי - ייבשתי אותו והוא נמצא אצלי עד היום.

השכם בבוקר, לפני שהרמן יצא לעבודה, הוא היה מתהלך למטה בהול, אני הייתי יוצאת מעל המדרגות ושנינו עשינו "צצצצצצצ" כדי שאף אחד לא ידע שאנחנו אומרים "בוקר טוב" אחד לשני. אני, הנערה הישרה שתמיד דוברת אמת, למדתי להסתדר כך שאוכל להיות בחברתו. ביום סתווי אחד הוריי וכרמלה לא היו בבית ומריה היתה במטבח. במקרה הרמן ואני נפגשנו ליד חדר האמבטיה המשותף - הרמן חיבק אותי ונשק לי על השפתיים. לבי הלם, בבהלה רצתי אל המראה לוודא האם משהו השתנה בי והוריי יכירו חס וחלילה במה שאירע. פעם אימא מצאה פתק שהרמן השאיר עבורי מתחת השטיח ליד המדרגות. אימא סיפרה לאבא - היה סקנדל - אבא שוחח עם הרמן ולבסוף הבטחתי לאבא שאנסה, לפחות זמנית, להפסיק את הקשר עם הרמן. אני אדם שמקיים את הבטחותיו, אפילו שזה קשה מאוד. אך יום אחד, כעבור שבועיים חזרתי מהלימודים מדירתה של רותי (למדנו באופן פרטי), הרמן בא לקראתי. הוא חיכה לי לפני פסז' אחד – וכך הופרה הבטחתי לאבא. אגב, אריחי החרסינה החומים שכיסו את קירות הפסז' ההוא, היו שם עדיין בשנת 1995.

פעם תירצתי את זה שאינני יכולה לבקר עם הוריי את סבא וסבתא, כי יש לי הרבה שיעורים. אחרי שהכנתי אותם בחופזה, נסעתי עם הרמן לטייל באופניים. לפעמים הרמן יצא מהבית כאילו היה הולך להיפגש עם דוד או אוטיק. אח"כ יצאתי אני, נפגשנו והלכנו לטייל עד לאן שהיה ליהודים מותר ללכת. לא רציתי שאנשים "ידעו עלינו". גם בפני חברתי הטובה רותי, שמרתי את אהבתנו בסוד.

בת דודה של אימי, ליצי, לימדה אותי אנגלית. פעם באתי לשיעור ובאותו יום ליצי החליטה שנעשה "קונוורסיישן" ונלך לטייל. כאשר בסוף הטיול התקרבנו לביתה סירבתי להזמנתה, לעלות ולאכול אצלה ארוחת ארבע, כי "אני עסוקה ואין לי זמן". בכניסה של ביתה ראינו את הרמן, הסכמנו שיחכה לי. ליצי הבינה שזה לא מקרי ואחרי כמה ימים באה אלינו הביתה להלשין להוריי....ההורים עשו לי סקנדל ואני בכיתי והייתי חסרת אונים. באותה תקופה היו חיי חיים מלאי פעילות - הלימודים הפרטיים, עם 5-6 תלמידים יהודיים ומורים שרובם היו אקדמאים ומשכילים מאוד, היו אינטנסיביים. הרמן שלמד לפני האיסור בטכניון, בברנו, כמעט גמר תואר בהנדסה, והוא עזר לי במתמטיקה והנדסה. דברנו ברצינות על כך ש"כאשר אהיה גדולה" נתחתן. לילדים שיהיו לנו קראנו - "CIHLIČKY" (לבנים קטנות). פעם תכננו טיול רגלי. בבית ולרותי אמרתי שאני הולכת לרופא השיניים ד"ר לוי. באמת הלכתי לד"ר לוי וממנו הלכנו, הרמן ואני, לטיול ארוך דרך רחוב אורצ'יצקה ודרך רח' ברננסקה בחזרה. בטיול תפס אותנו גשם חזק - עד היום אני רואה איך טיפות המים זולגות על אפו של הרמן, איזה אושר היה זה - פשוט להיות יחד. הלכנו והחזקנו ידיים. ראה אותנו החבר של הרמינה, העוזרת בביתה של רותי, הוא לא שתק. למחרת התפתלתי

מרוב מבוכה, אצל רותי ואביה, מר וייס המחמיר. גם היום אינני יודעת לצאת ממצבים מביכים.

החורף הגיע ואיתו ערבים חשוכים וקרים, בהם יושבי הבית שלנו בילו בהול המשותף סביב לשולחן הסגלגל הגדול, אותו הבאנו מביתנו בסדקי 4. הוריי הרשו לי להיות בחברתם של המבוגרים בערבים. בשעה 20:30 או 21:00 הייתי חייבת ללכת לישון. אבא נהג לפתוח את האטלס הגדול ולריידע אותנו אודות המצב הפוליטי - הייתי שומעת שמות של מקומות רחוקים כמו חרקוב, טוברוק. אח"כ שיחקנו בקלפים "החתול השחור". הרמן ואני היינו יושבים, לעיתים, אחד על יד השני על ארגז קטן - דיברנו בלחש או כתבנו פתקים, בתקווה שאף אחד אינו שם לב. לפעמים אחד משנינו נכנס לשירותים, השני יצא למסדרון אל חלון השירותים ודרכו שוחחנו.

עברה תקופת החגים - ראש השנה ויום כיפורים, בה היינו הולכים לבית הכנסת הישן והקטן, כי את בית הכנסת החדש והגדול לקחו הגרמנים. קראתי את התפילות בעברית מבלי להבין אותן. השתדלתי לקרוא מהר כדי להספיק להתפלל יחד עם הרב ועם הקהילה. מאוחר יותר הגיע "הסילבסטר" - השנה החדשה האזרחית, אותה חגגנו עם יושבי הבית הקטן שלנו בהול. תלינו תמונה של "חתול שחור" וכל משפחה הביאה כיבוד. פעם ראשונה בחיי שאכלתי אפונה מבושלת עם מלח ופלפל שחור - מעדן מזרח אירופאי, שהביאה משפחתו של הרמן.

הנאצים ממשיכים להשתולל. נוסף לתכשיטים, כסף, זהב, פרוות ומקלטי רדיו אנו חייבים למסור להם את האופניים שלנו. באביב 1942 יהודי פרוסטיוב - אנשים צעירים וגברים, נשלחים למחנה עבודה בז'רוביצה הקרובה. אבא והרמן נשלחו למחנה זה. אני מאוד מתגעגעת להרמן. בימי שבת אחה"צ הם באים הביתה לחופשת יום א'. שזופים, מלוכלכים, מביאים המון כביסה מלוכלכת. אני נוהגת לשלוח לז'רוביצה להרמן מכתבים בסתר, ומקבלת את תשובותיו, בעזרת אימו. עם רותי אנחנו מטיילות עד לאן שמותר ליהודים ללכת. כעת, בעקבות איסור חדש, אנו הולכות בשולי הכבישים, כי המדרכות אסורות ליהודים. אנחנו אורגות תוכניות, איך ומה יהיה, כאשר נהיה "גדולות" ותהיה לנו משפחה משלנו - אך אודות הרמן איני אומרת מילה. בטיולים אלה, ליד פסי הרכבת, (עד לשם מותר לנו ללכת), אנו מוצאות תלתנים בעלי ארבעה עלעלים - סימן למזל – אני אוספת אותם, מצרפת למכתבי להרמן, ומאחלת לו המון מזל מכל הלב. בשבתות אחה"צ, כאשר אנחנו מצפות ל"גברים שלנו" מז'רוביצה, אני מאזינה בדריכות לצלצול הפעמון של דלת הכניסה, כדי שיעלה בידי לפתוח אותה בפני הרמן - הוא תמיד מקדים את אבא שלי.

ערב אביבי נהדר, אני מתגעגעת מאוד, יוצאת לגינה – כבר חושך, השמיים מלאים כוכבים ועץ אגס עתיק פורח, ריחני ונהדר. אני מחבקת את גזעו המחוספס, מביטה אל הירח הכמעט מלא ואני מקווה, מבקשת - אולי הרמן, ברגע זה, גם הוא

מביט בירח והמבטים, הרגשות והמחשבות שלנו נפגשים. אני חווה חוויות חזקות כל כך, חוויות, שלא חוויתי אף פעם עד אז, ורק לעיתים רחוקות אחרי כן.

חודש יוני 1942 הגיע, והטרנספורטים AAf AAg AAm Aao יוצאים מהעיר אולומאוץ ומסביבתה לגטו טרזין. עירנו פרוסטיוב שייכת למחוז אולומאוץ. בביתנו אופים, מכינים אטריות, חלב מרוכז תוצרת בית, ועוד. כמו כל היהודים, הוריי הזמינו תרמילים וכלי אלומיניום קלים, נתפרו כלי מיטה צבעוניים וטרנינגים. לימדו אותי לתפור על מכונות תפירה (זה מצוין), תפרתי שקיות, כדי לקחת בהן סוכר, אטריות וכו' איתנו לטרזין. הרמן ומשפחתו נצטוו לעזוב עם הטרנספורט Aag, אשר יצא כ-4 ימים לפני הטרנספורט שלנו, AAm. הלכתי להיפרד מהרמן בתחנת הרכבת. ראיתי שם את המשפחה של חברתי אווה הרמנובה: סבא, סבתא, היינץ ואבא שלו, היו אמורים לנסוע. אבא של אווה, מנשואי תערובת, נשאר ובכה. פעם ראשונה בחיי ראיתי גבר בוכה. הרמן ואני נפרדנו. עד היום אני זוכרת, איך הלכתי בחזרה הביתה מתחנת הרכבת. איזה עצב... עד אותו יום לא חוויתי כאב כזה.

גטו טרזין (טרזיאנשטדט).

טרנספורטים

ביוני וביולי 1942 יצאו מהעיר אולומואוץ ארבעה טרנספורטים לגטו טרזין.
ב- 2/7/1942 - משפחתי והגברת וולף עזבנו את הבית בסדקי 9. באולומאוץ כינסו אותנו בביה"ס - זה היה בחופש הגדול. שכבנו על הרצפה, צפוף, צפוף, אחד ליד השני. טרם הורגלנו - היה קשה. כבר שם, בבית הספר, שמתי לב לווילי גרואג ולאשתו היפהפייה מדלה.

אנחנו, הילדים, קילפנו תפו"א. התגעגעתי אל הרמן, לא ידעתי אם בטרזין נתראה. הכרתי בנות בנות גילי, מאולומאוץ ומערים שכנות. השכם בבוקר, בעצם בלילה, הריצו אותנו הגרמנים לתחנת הרכבת. אנחנו עם התרמילים והמזוודות, אנשי אס אס צועקים, מרביצים, בועטים. בקרונות של בהמות, חשוכים ומלאים עד אפס מקום, נסענו לטרזין. הייתי בקרון עם בני משפחתי, אך בזמן הנסיעה התבודדתי - מצאתי חור קטן בדופן הקרון, דרכו הסתכלתי על הנוף הקיצי, הנהדר והיפה, בו הרכבת נסעה. ראיתי ילדים מתרחצים בנהר, כל כך קנאתי בהם. בסוף העזתי ונעמדתי על ה"גשרון" בין שני קרונות - נשמתי שוב אויר צח - למזלי הז'נדרם לא אמר לי דבר. כאשר הגענו לבוהושוביצה, השארתי את משפחתי מאחור, והלכתי בתור ארוך, עמוסת תרמילים בדרך ארוכה לטרזין.

אדון סמט

כל חיי אני חושבת על אנשים, בני קהילתי מפרוסטיוב, אשר מזמן אינם בין החיים, ואני עדיין זוכרת אותם.

לגטו טרזין נסעתי באותו הקרון עם הוריי, אחותי הקטנה וסבא וסבתא. אך התבודדתי כדי להיות לבד עם מחשבותיי ורגשותיי.

כאשר הגענו לבוהושוביצה, לקחתי את תרמילי והצטרפתי לשורה ארוכה של אנשים ההולכים ברגל לגטו טרזין. הלכתי אחר אדון סמט. לפני ראיתי את גבו הכפוף ועליו תרמיל ומזוודה. בידו הגדולה בלטו ורידים כחולים, בעקבות המאמץ הגדול. בפרוסטיוב היתה למר סמט חנות, בה מכר פירות יפים ואקזוטיים. בחורף אבא שלי נהג לקנות אצלו תפוחי עץ יפים וגדולים, מכוסים בשכבה דקה של שעווה, שהובאו מקליפורניה הרחוקה. פעם, מר סמט, הציוני, הביא לחנותו אשכוליות מפלשתינה. אף אחד לא ידע איך אוכלים אותן - מה לעשות כדי להיפטר מהמרירות - אני זוכרת שאימא וסבתא הוסיפו עוד ועוד סוכר ללא הועיל, לא ידענו כי עלינו להוריד גם את הקליפה הדקה שבין הפלחים. בפרוסטיוב סיפרו, שמר סמט היה אפילו באמריקה!

מספר הזיכרון של טרזין נודע לי שמר סמט עם רעייתו פאני, נשלחו מטרזין

בטרנספורט שסופו היה בברנוביצ'י. הם נורו כמו חברתי רותי והוריה, כמו בן דודי גוסטא ודוד יוסף. הם שייכים לרבים אותם הכרתי, אותם אהבתי וכיבדתי. הם חיים בזיכרוני ויחיו בו לבטח, עד יומי האחרון.

שלויסה - (כינוי כללי לתחנת מעבר, שהיתה בזמנים שונים במקומות שונים בגטו. כל הטרנספורטים הגיעו או יצאו משלויסה).

השלויסה שלנו, בהגיענו לטרזין, היתה במאפייה צבאית לשעבר. בגטו היה עוצר, כמו תמיד כשטרנספורט הגיע או עזב. בחלונות הקסרקטין "הנובר" ראיתי ראש על גבי ראש - מלא אנשים. זרקתי את תרמילי הכבדים על הרצפה, במאפייה, ופרצתי בבכי מר. למזלי אף אחד לא שם לב. משפחתי טרם הגיעה. הביאו חבית עם מרק ואני, הביישנית, לקחתי את המצקת וחילקתי מרק. איש זקן בן עירי, כנראה לא מצא את כלי האוכל שלו, בא לקחת את מנת המרק שלו עם סיר לילה בידו. הסיר אומנם היה חדש, אבל בכל זאת סיר לילה - ואנחנו עזבנו את ביתנו לפני שלושה ימים בלבד!

במאפייה למדנו להתרגל לכל מיני דברים. ישנו על הרצפה באולם ענקי מלא ריח חמצמץ. לטרינה (מחראה) מסריחה ללא פרטיות, רעב ועוצר. למזלי חוויתי את כל זה עם חברתי רותי. התגעגעתי אל הרמן, לא ידעתי מדוע הוא לא בא, מדוע הוא לא מגיע. לא ידעתי אם נפגש, האם הוא נמצא בטרזין או נשלח לפולין. בלילה חלמתי, בחלומי ראיתי ארון מתים של הרמן מונח על חומה, מכוסה בבד שחור. על ארון המתים ישב תרנגול צעיר בעל נוצות צבעוניות ארוכות. למחרת התגברתי על ביישנותי, נעמדתי בשער המאפייה ומבן עירי, שבמקרה עבר שם, ביקשתי למסור להרמן שאני מחכה לבואו. ביום השני או השלישי הרמן הגיע לפנות ערב, עם מסטינג ביד. היה אסור, אך עלה בידי להצטרף אל הרמן ולצאת מהשלויסה. הלכנו יחד לקסרקטין "מגדבורג", לאימא שלו. סירבתי לקבל תפו"א מאמו שעבדה במטבח. באתי בגלל הרמן ולא בגלל אוכל. בכל מקום הצטופפו המון בני אדם. ליד גרם מדרגות נראה לנו שאין אף אחד - סוף סוף נוכל להתנשק. פתאום הגיעו בעל ואישתו מבני פרוסטיוב, רציתי שהאדמה תבלע אותי.

דודתנו מברנו, לוטה סנסקי, שהיתה בטרזין כבר מספר חודשים, באה לבקרנו בשלויסה והזהירה אותנו שלא נתפלא אם לא נקבל את המחזור החודשי. הגרמנים מכניסים לאוכל שלנו איזה חומר כימי, כדי שלא נתרבה.

במשך הזמן כולנו עזבנו את השלויסה. הגברים הועברו לקסרקטין "סודטן", הזקנים לבלוק של קשישים, אימא, אחותי ואני עברנו ל - Q802, בו אוכסנו אמהות עם ילדים. גרנו על הרצפה והצפיפות היתה גדולה. המבוגרים סודרו לעבודה. בקיץ - 1942 עוד לא היה בגטו קרמטוריום ואבא שלי עבד בתקופה זו בחפירת קברי אחים. אימא עבדה בחלוקת מזרונים, לפעמים החלפתי אותה. למזרונים אמנם היה ריח

מגעיל מחומר מחטא, אך נהניתי מאוד לצאת לרחובות הגטו; בזמן הזה היה עדיין עוצר חלקי.......

טרנספורטים חדשים מגיעים כל הזמן. יש עוצר חלקי, אסור לעזוב את המגורים. מותר לנו רק ללכת לעבודה ולצאת שעתיים בערב. טרנספורטים "מזרחה" עוזבים את הגטו בתדירות מסחררת; אנחנו לא יודעים מי מקרובי המשפחה והידידים נשלחו, המהירות והתדירות של הטרנספורטים כה רבה שאין זמן ואפשרות להיפרד. לכן היינו מאוד מודאגים, מפוחדים ועצובים. מנערה עליזה וצוחקת הפכתי להיות רצינית ועצובה. לצחוק שוב למדתי אחרי שנים רבות של חיים בארץ ישראל.

Q 802

אחרי מותו של סבא, בסתיו 1942 "התגוררנו" סבתא, אימא, כרמלה ואני בפינה. זאת אומרת, ישנו בפינה בחדר, על הרצפה או על מזוודה. מאוחר יותר קיבלנו מזרון ישן. למגורים בפינה יש יתרונות: יש שני קירות, ז.א. צד אחד ללא שכנים ויש יותר מקום על הקיר הנוסף, לתלות חפצים. ארון לא היה, על חפצינו שכבנו, או תלינו אותם על מסמרים על הקיר. בפינה השניה התגוררו האחיות זליגר, פרופסור סטלה ועורכת דין ברטה. אחרי שהבריא ממחלת השנית הצטרף אליהן בן אחותן, טומי ריכטר. בפינה השלישית התגוררה גברת פסטרנק עם בתה אדית, בפינה הרביעית גברת שומודי עם אטקה. באמצע היה מקומה של טרודה. בימים הראשונים היינו כולנו מפרוסטיוב. שכבנו בצפיפות כזו שהרגלים של אלה ששכבו מולנו ממש נגעו ברגלינו.

כל יום בצהריים, היינו, טרודה אובר- גולדרייך ואני מביאות פחם עבור הבית

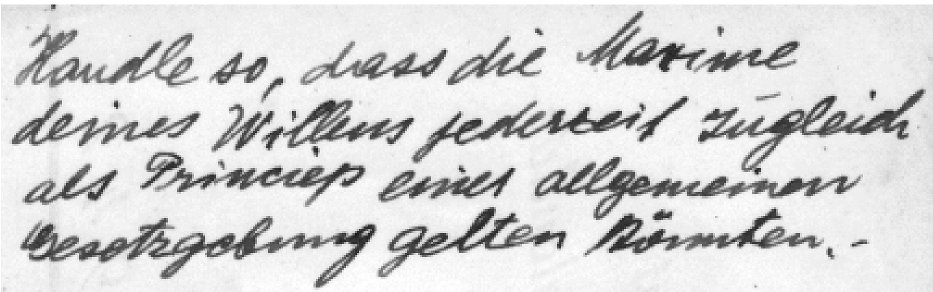
Q 802. מזיעות ומלוכלכות הבאנו את הפחם למרתף. אחר כך התרחצתי שם בקערת מים קרים. בהזדמנות זו הייתי פוגשת את הגברת שטיין, שאחרי ארוחת הצהרים נהגה להכין לעצמה במרתף כוס קפה, מאיזשהו תחליף, ומעשנת סיגריה, אותה הכינה מעלים ופיסת נייר.

במשך הזמן נשות פרוסטיוב נשלחו לפולין. החדר מיד התמלא בנשים וילדים מפראג ומאוחר יותר הצטרפו נשים מגרמניה. כפי שאומר ההמנון של טרזין: "...ממקום למקום, מדי יום, צריכים לנדוד". בסוף גם אנחנו עברנו למגורים אחרים. קודם עזבתי אני, עברתי לבית הנערות L410. סבתא, אמא וכרמלה עברו יותר מאוחר לבלוק L308 לחדר, בו התגוררו אימהות עם ילדים.

בבוקר קיצי אחד, עלה בידי ובידי רותי, ללכת למגרש בו אוחסנו קרשים, מאחורי הקסרקטין "דרֶזדֶן". בשמש הקיצית ישבו אמהות עם התינוקות שלהן. זה השפיע חזק על רגשי האמהות המתעוררים בקרבנו. באותו הקיץ חייתי "חיים כפולים". בבקרים הייתי הולכת בשורה ארוכה של ילדים אל ה"בשטה" - מגרש על גבי הביצורים, שם שיחקנו והתעמלנו. את הערבים ביליתי בחברתו של הרמן. לפעמים בחשכה ישבנו על

הקרשים שמאחורי קסרקטין "דרזדן", והיינו מאושרים להיות יחד. הוריי כבר היו יותר מתונים, הם הבינו שאינם יכולים להמשיך בהתנגדותם לפגישותיי עם הרמן. בתקופה זו היה עדיין עוצר חלקי - הותר לנו לצאת מהמגורים, מלבד לעבודה, לשעתיים בערב.

סבי, מקס שטיינר, מת בטרזין בשכבו על הרצפה בין המון אנשים זקנים. למזלו סבתא היתה לידו. עד היום יש לי לוח כיס קטן משנת 1942, אותו הביא סבי מקס שטיינר, בבואו לטרזין. בדף אחד היה כתוב בכתב ידו של סבא:

Handle so, dass die Maxime
deines Willens jederzeit zugleich
als Princiep einer allgemeinen
Gesetzgebung gelten könnten.-

Categorical imperative - הציווי המוחלט של הפילוסוף הגרמני עמנואל קנט:
הכלל המעשי של פעולותיי - ולפיכך הפעולה הנעשית מתוך התאמה לכלל מעשי זה - הוא מוסרי אם אני יכול לרצות שהוא יהיה לחוק כללי.

מגבעת לבד

סבתא שלי היתה אישה טובה. זמן קצר אחרי בואה לטרזין התאלמנה והפכה מאישה שמנמונת לשלד עצמות כמעט. אחרי מותו של סבא היא באה לגור אתנו ב-Q 802. סבתא ראתה בכאב את אימי, בתה היחידה, ואותנו הנכדות, בתנאי הגטו הקשים. התרגלה עם כולנו לישון בחדר דחוס על הרצפה. רעב, מחלות, פחד תמידי מפני טרנספורטים מזרחה. את אחיותיה ואחיה, אשר הגיעו לטרזין שלושה חודשים לפנינו, לא מצאה - שני האחים נשלחו מזרחה עם משפחותיהם, ושתי האחיות נפטרו בגטו. למרות כל זה היה בליבה עוד מקום לדאוג לאחרים, יותר אומללים מאיתנו. היא לקחה תחת חסותה אדון זקן, אשר הגיע מגרמניה לבדו והיה חסר ישע. כאשר תקפה אותו המחלה הנפוצה, דיזנטריה – "טרזינקה" בפינו, בישלה לו דייסה ממלאי המזון שהבאנו מהבית. פעם לפנות ערב בא האדון אל סבתי, באמתלה כלשהי, ביקש לשמור אצלה את הדבר היחיד היקר שנשאר ברשותו - מגבעת לבד בצבע אפור בהיר. למחרת בבוקר מצאו אותו, את האדון, תלוי בעליית הגג של ביתנו. הוא התגורר שם עם מאות יהודים ישישים, אשר באו לגטו מגרמניה. הם הגיעו בקיץ 1942 לטרזין באמונה, שהם באים לבלות את שארית ימיהם במקום מרפא.

סבתי האהובה נשלחה באוקטובר 1944 לאושוויץ - ישר לגז. כמה היתה חסרה לנו! סבתא היתה איתנו בטרזין יותר משנתיים.

יום חופשי בגטו

תחילת סתיו 1942. אנחנו כמה שבועות בגטו טרזין. יום יפה, שמיים כחולים, שמש זורחת. הרמן ואני לא עובדים היום. בבוקר משתהים בקסרקטין "דרֶזדֶן". בתור ארוך של זקנים, אשר לא מזמן הגיעו מגרמניה, עומדת ישישה עם סימן של עיוורים על השרוול. בידיה כלי עם מעט חתיכות לחם קטנות מלאות עובש; היא מצפה שיצקו עליהן קפה - נוזל שחור, מימי, מר אך חם - ותהיה לה ארוחת בוקר. הרמן ואני יוצאים מהשער הגדול של הקסרקטין לרחוב הראשי של הגטו. אני מרגישה צעירה, בריאה, מאושרת. הולכים יד ביד, מחייכים, זקן, מבאי גרמניה מביט בנו ושואל האם אנחנו אח ואחות. הולכים הלאה, צוחקים. האושר והצחוק באים לנו, כי אנחנו אוהבים.

הולכים ל"בָּשטָה הקטנה". עלי שלכת על האדמה, והעשב עדיין ירוק. זוגות רבים באו לבלות שם כמה שעות ביום נפלא זה, אשר נפל בחלקנו למרות הכול. פתאום מופיע איש אֶס אֶס במדים שחורים ומגפים מבריקות, וצועק: "הסתלקו מפה, מהר, מיד!" חוזרים במהירות לרחובות הצפופים של הגטו.

עברו שנים רבות ולא שכחתי - אני ממש מוצפת באותן הרגשות שחוויתי אז, בהיותי נערה.

אוכלים עם אותה הכף

את כולנו פקדו, לעיתים קרובות, כל מיני מחלות. גם הרמן היה הרבה פעמים חולה, לכן היו ערבים בהם לא יכולנו להיפגש. הודות לזה יש ברשותי מספר מכתבים ממנו. ערב אחד, כאשר הרמן היה חולה ולא בא לבקרני, הזמינו אותי האחיות זליגר שגרו איתנו בחדר והיו בנות עירנו - להצטרף אליהן ולבקר את האימא שלהן בבית החולים. ראיתי שם דברים איומים! הרמן היה חולה תקופה ממושכת, הוריי לא הרשו לי לבקרו לבד. אני כל כך התגעגעתי אליו. ערב אחד יצאתי עם טרודה ואטקה לטיילת L400. רצתי "לסודטים" וביקרתי את הרמן ביקור קצר, באולם בו חיו כמה מאות גברים (גם חבריו דוד ואוטיק). חזרתי במהירות לטיילת והלכתי עם טרודה ואטקה לחדר שלנו ב - Q802. לאימי לא נודע דבר על ביקורי אצל הרמן והיא שמחה שיצאתי לטייל עם הבנות.

באחד ממכתביו, ביקש הרמן שאבקר אותו יחד עם אימא שלו. במקרה זה לא היתה להוריי התנגדות. הבאתי לאימו ראש כרוב, אותו קיבלתי באותו יום בגן הירק, והלכתי עמה לבקר את הרמן בקסרקטין הגדול "סודטן". בתקופה זו נשלחו כל הזמן טרנספורטים מזרחה. דוד אדמונד נסע עם בני ביתו ואיתם ליצי. רותי נסעה עם הוריה, דוד יוסף וגוסטא נשלחו גם כן. כולם נעלמו פתאום, ולא היתה לנו אפשרות להיפרד. נודע לנו שהם נשלחו מזרחה כאשר הם כבר לא היו בטרזין. היום אנו יודעים שכולם נרצחו.

אחותי הקטנה, כרמלה, חלתה בשנית והועברה לבידוד. הודות למחלתה לא נשלחנו מזרחה לפולין. דודתו של הרמן זומנה לטרנספורט. אימו רצתה שהיא והרמן יצטרפו אליה ושלושתם ייסעו יחד. אני זוכרת שהיינו בחצר הגדולה של קסרקטין "הוהן אלבה" - הרמן, חברו דוד ואני. לא יכולתי להתאפק ונורא בכיתי מהמחשבה שהרמן ייסע. אך הוא ניגש למעבידו, המהנדס ו', אשר הבטיח לרשום אותו ברשימה של עובדיו, וכך הרמן ואימו לא ישלחו מהגטו. אימא של הרמן שוכנעה שלא להצטרף לאחותה והם נשארו בטרזין, בינתיים. בזמנו הפנוי, בנה הרמן מדפים קטנים משאריות עץ. מדפים היו דבר מאוד חיוני ומבוקש בגטו. אנשים שילמו לו במעט לחם, מרגרינה, סוכר. ערב אחד אימו הכינה "פודינג". אומנם ממים, כי חלב לא היה, אבל היה זה נפלא לאכול מסיר אחד - כף הרמן וכף אני, בחדר בו התגוררה אימו ועוד נשים, ב-Q209. הרגשתי שאני שייכת למשפחה. בערבים, לפני עוצר הלילה, ליווה אותי הרמן ל-Q 802. בחצר היתה לנו פינה בה נפרדנו, אח"כ הייתי רצה לחדר, ליבי פועם בתקווה, שמחר נתראה שוב. היו ערבים, בהם ישבנו על מדרגות צריף אחד, מאחורי הקסרקטין "מגדבורג".

פרידה

באוקטובר 1942 החלו להישלח טרנספורטים של קשישים.

הרמן, שהיה בן יחיד, נולד לאימו בהיותה בת 40. היא היתה בת 65 כאשר זומנה לטרנספורט Bx. הרמן התנדב לנסוע עם אימו, דבר שהיה מובן מאילו, ולא היה דבר שימנע זאת. בערב האחרון, אותו בילינו יחד, הרמן ביקש שלא אבכה. אח"כ, כמו שכתוב במכתביו, הוא ארז והלך לשלויסה. אימי הציעה לבוא איתי לשלויסה, להיפרד. הבאנו להם קופסת שימורים לדרך. הבטחנו איש לרעהו שנחכה אחד לשני והרמן נתן לי כתובת, בה אני אוכל לחפשו אחרי המלחמה. עד היום אני זוכרת את הכתובת בעל פה: ברלין, וילמרסדורף, אהרווילר סטראסה 3.

פיסת בד שעליה רקמתי את מספר הטרנספורט של הרמן מטרזין לפולין

כשנפרדנו, בשלויסה של קסרקטין בודנהיים, מול מגורינו ב Q802, הודיעו שעל המלווים לצאת. הלכתי לחדרנו עצובה וישבתי אומללה בפינה שלנו. בדחף פתאומי, רצתי לרחוב, מפלסת לי שביל בין ההמון העומד ליד החבל אשר מפריד בינינו לבין העוזבים. ברגע זה ראיתי את הרמן עובר, לבוש במעיל, תרמיל על הגב, מזוודה תלויה על מקל (הפטנט שלו). כך ראיתי אותו בפעם האחרונה. הוא בטח לא ראה אותי... למחרת טורק שרייבר העביר לי את מכתבו האחרון של הרמן מהרכבת. באותו יום חליתי, היה לי חום גבוה. כאשר יכולתי שוב לצאת, נשלח טרנספורט By לפולין. כתבתי פתק להרמן, התגברתי על הביישנות, הלכתי לשלויסה וביקשתי מזיטה בלייכפלד שתעביר את הפתק להרמן. היא שמה את הפתק במקום בטוח על גופה והבטיחה שתשתדל להעבירו להרמן. מעולם לא שוחחתי עם זיטה. היא היתה בת 21, ממשפחה אדוקה, ולבטח אף פעם לא דיברה עם בחור.

בשנת 1975 בערך, מקריאה בספר הצ'כי "העיר מאחורי הסורגים", שחיברו פולאק ולאגוס, נודע לי, שטרנספורט Bx נשלח לטרבלינקה וכולם נספו. טרנספורט By (שבו נסעה זיטה עם המכתב שלי) נשלח לאושוויץ! ריכרד גלזר, שנשלח מטרזין לטרבלינקה, לפני הרמן ואימו, שרד וכתב ספר על טרבלינקה. הוא התגורר בשוויץ וביקר בת"א. דיברתי איתו והוא אמר לי שטרנספורט Bx הושמד עם בואו לטרבלינקה, אפילו בחור צעיר אחד לא נבחר לעבודה.

חנקו אותך, שרפו אותך,

פיזרו את אפרך.

איפה, איך אמצא אותך?

גם כעת, בכותבי שורות אלה, אני מרגישה במעומעם את העצב הנושן ואת הכאב, אותם לא יכולתי לחלוק עם אף אחד. הוריי, ואפילו הסבתא הטובה והחכמה שלי, נהגו כאילו דבר לא קרה. לבכות לא יכולתי, כי אף פעם לא הייתי לבד. עד כה התנגדתי בכל כוחי לעבור לגור בבית הילדות. לו גרתי שם, לא הייתי יכולה להיפגש עם הרמן. אחרי שעזב, הייתי אדישה לגמרי. נתתי לאבי להוביל אותי, ללא התנגדות, ל-L410. אבא דאג שאגור בחדר מס' 25, שם התגוררה גרטי גלבקופף מפראג, בת של חברים טובים, אותה הכרתי. היום בו אבא הביא אותי ל-L410 היה מעונן, חשוך וגשום, ואני הייתי מדוכאת לחלוטין. לא עלה בדעתו של אף אחד, באיזה מצב נפשי אני מתחילה שלב חדש בחיי. כולם אמרו שזה לטובתי שאהיה בין בנות גילי, אלמד ואולי אקבל קצת יותר מזון. כך הגעתי לחדר בו התגוררו ילדות בנות 13.

מכתבים מהרמן למאוד (מאוזי)

מאוזי היקרה!
אתמול, לצערי לא יכולתי לבוא כי עזרתי במטבח והעבודה היתה רבה.
אחרי רבע לתשע באתי בריצה אל השער, אבל היה כבר מאוחר. היום, לבטח אבוא, אם לא אחרי הצהריים - אז בשש בטוח. אעבוד בינתיים בבנין וזה בכל אופן יותר טוב, מאשר לסחוב פחם. מה יהיה הלאה איני יודע, היה טוב לו סוף סוף היינו עוברים לגור בקסרקטין, במגורי קבע.
מה שלומך? מה שלום ההורים והמכרים שלנו? מה עושה דוד, האם הוא כבר עובד?
להתראות(אולי).
המון ברכות
מהרמן.
(נשלח ל"שלויסה" במאפייה)

מאוזי היקרה!
חבל שאתמול יכולנו לשוחח רק זמן כה קצר, אך אני מקווה שבקרוב שוב תהיה לנו עבודה כלשהיא אצלכם. לא היה פנאי לדבר עם אביך והאחרים. אני מאמין.... מקום עבודה.... וש.... אודות הכול.... מודעים.... (.... - טקסט לא קריא)
בנוגע לך, שמעתי שילדים יכולים להישאר לגור עם האמהות או לעבור להתגורר בבית ילדים עד גיל 16. מה עדיף אינני יודע. כנראה.... עם אימא. אני מקווה שאת מרוצה שאת ביחד עם רות. רוז'ה גרה.... היא באה לקחת את האוכל מפה.... כבר הספקתם לנוח אחרי הנסיעה שלשום.... ארוחת ערב.... (גם הגברת וולף).... אך לא ראיתי. דודתי מברנו.... כל יום הנה.... אולי את יכולה פעם לבוא הנה.... כבר התרגלתי פה, רק מפולין אני חושש, אומרים שהחודש ישלחו כמה טרנספורטים. אם את רוצה, כתבי לי לכתובת שלמטה, במקרה ולא אוכל לבוא אליכם. בינתיים הרבה דרישות שלום לך.... להוריך הנכבדים ולרות, שולח הרמן.
ה.ט. קסרקטין מגדבורג
של. 61 מס. AAg 620

מאוזי היקרה, 12 .VII. 1942
שכחתי לגמרי להודות לך שוב על שהשאלת לי את הכוכב*. מה המשמעות של זה הלא את יודעת. אביא לך אותו ביום שלישי בערך בשש וחצי. אני מקווה שיהיה לנו שוב מזל, כמו שהיה לנו היום, ונוכל לבוא אלינו אבל.... במקרה ואמך לא תתנגד.
הערב עוד פגשתי את אביך ודודך ליד הקסרקטין סודטן.... כאשר ציפיתי לאוטיק.

היום יום של ביש מזל עבורי.... מה זה עושה למצב הרוח שלי הלא את יודעת. נקווה שמחר יהיה טוב יותר, גם בנוגע לסיוד. עדיף שבצהריים לא אבוא אליך מהסיבות הידיעות לך, למרות שהייתי מאוד רוצה. יש לי גם חשק לקרוא משהו, אבל פה זה כמעט בלתי אפשרי.... מפטפטים פה.... יש פה רעש נוראי.... אני חייב.... בדברים מסוימים.... אפשר כמעט להתייאש מזה. עלי לסיים עכשיו, שני היטב ונקווה.... להתראות מחר.
נשיקת יד לאימא שלך ו....כרמי.
הרבה ברכות הרמן.

*הכוכב - הטלאי הצהוב

מאוזי,
רות חולה, אז הערב כן!
הרמן שלך.
כתבי בבקשה האם נוכל להיפגש מחר אחרי הצהריים. כתבי עוד היום או מחר בבוקר, שזה יגיע אלי עד הצהריים, כדי שאדע אם כן או לא.
יש לנו הרבה מה ל ....
מנשק הרמן.
סדרי את זה איכשהו, בבקשה!
לא חשוב באיזו שעה.

*מכתב זה כתוב בצ'כית, הביא לי אותו חבר לעבודה של הרמן.
מכתבים אותם שלחנו בדואר הפנימי של הגטו היינו חייבים לכתוב בגרמנית, כי היתה צנזורה. מסיבה זו לא כתבנו מכתבים אינטימיים.

מאוזי היקרה,
הרבה תודות על מכתבך אשתדל לקחת את תוכנו לליבי בעתיד.
אני רואה.... שאין תועלת מזה, ישנם רק חסרונות, אבל חוסר מעש היה מזיק לי באותה המידה כמו חיפזון. יש לי כבר פחות חום ואני מקווה שאוכל לראותך שוב בעוד כמה ימים. המחלה לא כל כך רעה, כאשר ניפגש, אני חייב לומר לך משהו חשוב בנדון. באמת רק לך.
היום קיבלנו גולש, זה מאוד טעים, היה טוב לו היינו מקבלים ארוחה כזו לעתים קרובות יותר.
בפעם הבאה תספרי לי בפרוטרוט על העניין אודות אטקה.

האיש שהביא לך את המכתב אתמול, הוא לא "אוכס", הוא "נבך" גדול, הוא כמעט אינו שומע ורואה מעט. האם מישהו אמר דבר מה? מקווה שלא משהו רע.
כתבי בהקדם בבקשה, המון ברכות מהרמן.
ד"ש גם מאוטו הימלרייך.

20. 9.1942 מאוזי היקרה!
בטח שמעת מאימא שלך, שאני שוב חולה. הייתי רוצה לדעת ממה זה בא. מכיוון שזמן מה לא נתראה, אני מאחל לך בדרך זו כל טוב לחגים הבאים ושתגרמי להורייך הרבה נחת. כל היתר בע"פ. אתמול לפני הצהריים איחרתי קצת ובגלל זה פגשתי את סבתא ואימא שלך כבר בחצר. מאוחר יותר לא יכולתי לעלות. אחר הצהריים הורייך היו אצלי, גם אידה (שוורץ), פליקס ואימא שלי. הייתי במרפאה וקיבלתי אישור שאני לא חייב ללכת לעבודה, והיום הרופא אמר שיש לי דלקת סמפונות חזקה, נתן לי כדורים ואמר לי שאזהר כדי לא לקבל דלקת ריאות. אני מאמין שהדבר לא נורא כ"כ, בכל אופן, עלי לשכב שבוע ימים. חבל שאני מבזבז את הזמן במחלה, במקום לנצל אותו טוב יותר. אני מקווה שבמשך התקופה הזו תכתבי לי גם פעם, מה את עושה. עכשיו תוכלי לפחות ללכת לישון בשעה שבע. אז, עוד פעם כל טוב לך ולהורייך לסבתא, כרמי וכל המכירים.

ברגע זה נודע לי מאביך, שגם לך יש חום. מה קרה? כואב לך משהו?
אני מקווה שלא. תהיי שוב בריאה בהקדם!
כתבי מה שלומך בבקשה, המון ברכות מהרמן.

מאוזי היקרה,
אני מקווה שקיבלת את כל הפתקים ממני, עוד כמה יגיעו בעקבותיהם. הרופא אמר היום, שאם מצב בריאותי לא ישתפר, תוך 2-3 ימים, ישלח אותי לחדר חולים; אני מרגיש קצת יותר טוב, אך אינני יכול לישון בלילה. אתמול הייתי ער מהשעה אחת וחצי. במקרה ואת רוצה ויכולה - הלא מחר יש לך יום חופשי, לכי בשעה ארבע ל-Q209, אל אימא שלי, ובואי איתה אלי. אוטו חולה גם כן, אז לא משעמם לי. יש לי חומר קריאה, ובכל זאת אני מתגעגע. בבקשה, תבואי מחר, אם זה רק קצת אפשרי, עם אימא שלי. המון ברכות הרמן.

מאוזי היקרה!

תודה על הפתק שלך מאתמול, בקושי הצלחתי לקרוא אותו.... כי כבר היה חושך והפריעו לי.

שמעתי שאת, שאינך אשמה בדבר, צמת. אני שמצבי גרוע יותר - רציתי לצום, אך הרופא אמר שאני חייב לאכול. אני מרגיש הרבה יותר טוב, החום חלף, יש רק מעט קושי בנשימה ושיעול. אני מהלך בחדר ולפעמים גם בחצר; את זה הרופא מרשה. אימא שלי באה אלי פעמיים ביום ובכל זאת אני מתגעגע. מה שלומך בכלל? את לא כותבת אודותיך, מדוע? מאוזי, חבל שאתמול, ביום כיפור, לא היית פה. השולחן היה ערוך, על השולחן נרות, היו תפילות, אחר כך אכלנו. זה היה יפה מאוד. אני אמנם לא דתי, בכל זאת זה מאוד מוצא חן בעיני. ביום ב' כרמי כבר תחזור.... הביתה, את זה אמר לי אבא שלך. אל תרגיזי אותה שוב, ושמרי עליה.

המון ברכות, הרמן.

מאוזי היקרה!

אחרי ששלחתי לך את מכתבי אתמול, קיבלתי את מכתבך הארוך, לכן אני כותב שוב. גם אני שמעתי אודות דרשתו של הרב, שהיתה מצוינת. הלא גם הוא דיבר אודות האיש הקטן, אשר כעת, בעמדה בה סוף סוף גם הוא יכול לתת פקודות, אפילו שהעצמות נשברות, ועל.... השולטת, אודות המצפון, שנדמה שהוא פה מיותר, ועל האנוכיות שבאה לביטוי פה. הרב לבטח צודק, אך אני מאמין שגם הוא, כמו כולם, לא תמיד עושה רק את הדבר הנכון. לפעמים, שיקולים אנוכיים גוברים על צו המצפון. זה קורה גם אצל אנשים שעושים רושם שהם הגונים וישרים. את עוד צעירה מכדי להכיר את המין האנושי, את מאמינה לכל אחד, כל דבר, כי את חושבת שכל אחד ישר כמוך. את.. בחיים.... להיום זה מספיק, המשך בפעם הבאה. הרבה ברכות לך נשיקת יד לאימא ולסבתא, הרמן.

מאוזי האהובה!

את השורות האלה אני כותב לפני יציאתי לשלויסה, בערך ב 12 בלילה.

לצערי הן האחרונות פה בטרזין, אבל אני מקווה ששוב נתראה פעם. המחשבה הזאת נותנת לי כוח ואומץ להתגבר על הכול עם אימא שלי. לפעמים היו פה אי נעימויות, בעבודה, או בדברים אחרים, אך הודות לזה, שראיתי אותך כמעט כל יום, הכול היה עבורי קל יותר. את השעות אותן בילית בחיק משפחתך לא אשכח אף פעם. תודה לך ולהורייך הנכבדים, על הכול. היי ברוכה ע"י חברך הרמן.

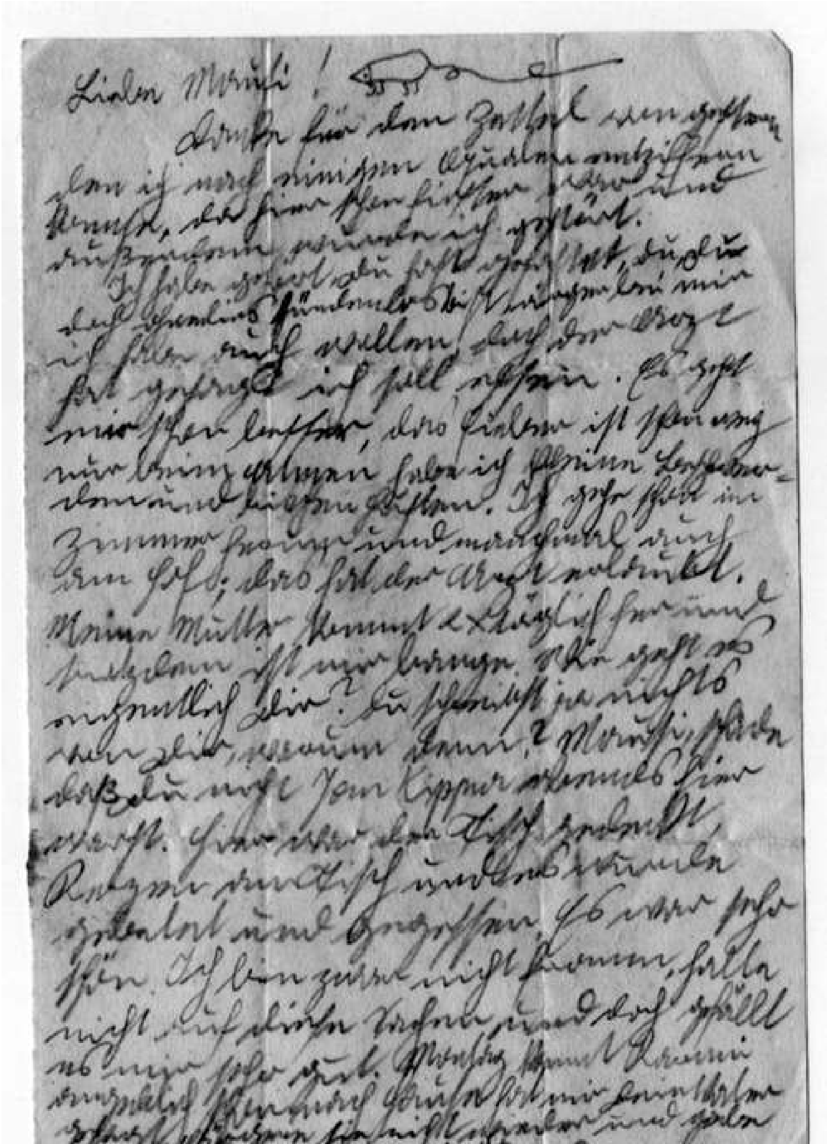
נ.ב. את המזוודות הבאתי ב-10 עם דוד לשלויסה ואני חייב עוד ללכת למשרד בסודטים. רק אח"כ אלך באופן סופי לשלויסה.

את המכתב האחרון, אותו קיבלתי מהרמן, הביא לי טורק שרייבר מתחנת הרכבת.

מאוזי האהובה!

הגענו בשלום לתחנת הרכבת, ברבע לשתיים, ויש לנו מקום טוב ע"י החלון. חסרות לנו שלוש מזוודות, הן בקרון המטען ונאמר לנו שנקבל אותן. מקום יש לנו מספיק. עכשיו השעה שש בערב ועדיין עובדים. כל אחד מקבל קופסת שימורים אחת, מעט סוכר, מלח, 60 גרם מרגרינה, חצי כיכר לחם. מביאים גם מים. כאשר הלכנו מהשלויסה השארנו שם.... והובא לנו. לאן ניסע אינני יודע, מדובר שלאוסטרובו. זה רחוק, אבל מחשבותיי תהיינה כל הזמן אצלכם. תודה לך ולאמך שטרחתן היום לבוא, ואני מקווה שנסיעה זו תימנע מכם. דרישת שלום לבבית לך, להורייך הנכבדים, לסבתא, לכרמי, הרמן.

אנחנו בקרון הנוסעים השלישי, משפחת שומודי בקרון בהמות. מתי הרכבת תצא לא בטוח, כנראה עוד הלילה. להתראות בקרוב באמת. הרמן.

המכתבים נכתבו על פיסות נייר קטנות בעיפרון בד"כ, בכתב זעיר, ללא פסקאות, כי נייר כמו כל דבר היה דבר נדיר ויקר ערך בגטו. צוו עלינו לכתוב גרמנית.

מעון הבנות L410 חדר מספר 25

בחורף 1942 עברתי מהחדר, בו התגוררתי עם אימי, כרמלה, סבתא ונשים עם ילדיהן, למעון הבנות L410 חדר מספר 25. לפני כמה ימים עזבו את גטו טרזין הרמן והאימא שלו; הם נשלחו בטרנספורט Bx מזרחה. מדוכאת, כואבת, עצובה ואדישה הלכתי עם אבא לבית הנערות L 410. מעולם לא היה לי רע יותר, לא הייתי עצובה ואומללה יותר, כואבת יותר, מאשר בזמן הזה. רק כאשר בשנת 1986 איבדתי את ילדתי האהובה, יעל, חשתי כואבת יותר. כולם אמרו שזה לטובתי, שאהיה בין בנות גילי, אלמד, אולי אקבל אוכל קצת יותר טוב. אבא סידר שאגור בחדר 25 בו התגוררה גרטי גלבקופף, בתם של חבריו הטובים מפראג, ואותה הכרתי; כינוייה היה "מטאטא". דנקה ודשה קיבלו אותי בסבר פנים יפות, הן הזמינו אותי אליהן לראות את הקומה השלישית במיטת הקומות, ממש מתחת לתקרה. בחדר קיבלתי את מקומה של נערה נחמדה ומקובלת, גרטי טנצר, שנשלחה בטרנספורט לפולין. כך דיברנו אז - כי את שמות המחנות והגטאות לא הכרנו.

הייתי הציונית היחידה בחדר, אותו ניהלה מחנכת קומוניסטית. בניתי מסביבי חומה של שתיקה, לא סיפרתי לאף אחת מהבנות בחדר על עצמי, או עליי ועל הרמן. התגעגעתי אליו מאוד, אך לא היתה לי ברירה, הייתי חייבת להשתלב בשגרת חיי "מעון הבנות". עבדתי בגן הירק, והשתתפתי בשיעורים, שהתנהלו במחתרת. בערבים הייתי הולכת לבקר את הוריי ובמחשבותיי הייתי עם הרמן.

שכנתי לדרגש היתה שושי קראוס. היא כבר היתה בת 15 - יותר בשלה ורצינית משאר הבנות. למרות שתקנותי וחוסר העניין שלי במתרחש, היא התייחסה אליי יפה. טרנספורטים רבים עזבו את טרזין. גם שושי, עם אימא שלה ואחיה הצעיר, צורפו לטרנספורט. כאשר שושי ארזה את החפצים, לפני עזיבתה, היא נזכרה שכותונת הלילה שלה במכבסה. נתתי לה את שלי ובמקומה קיבלתי את הכותונת של שושי אחרי שחזרה מהמכבסה. כך קרה שהכותונת הרקומה ברקמה עדינה מהנדוניה של אימי, הגיעה עם שושי לאושוויץ. לכותונת הפרחונית הלבנה קראנו " הכותונת של שושי". שושי עם אימא שלה ועם אחיה הנוש נשלחו לאושוויץ בשישי לספטמבר בשנת 1943 ונספו.

הדו"ח של אבי על מעון הבנות

נדמה לי כי אל חדר מספר 25, אשר נוהל בידי המדריכה הקומוניסטית מגדה וויס, הגעתי בטעות. מגדה הצליחה לשכנע את כל הבנות בנוגע לצדקת הדרך הקומוניסטית, אפילו את אלה שבאו מבית היתומים הציוני בברנו, ואת אלה שבאו ממשפחות ציוניות. אני לא השתכנעתי. כאשר חגגו בחדר שלנו את חג המולד, אשר כלל, באופן יוצא דופן, גם "ארוחת שחיתות", חיכיתי בחוץ במסדרון עד לסיום החגיגה. מגדה, הפדגוגית, התעלמה ממני. את עוינותה הרגשתי ביתר שאת אחרי

שאבי התריע על כך, שרוב המחנכות הן קומוניסטיות וכתב על כך ל"אגף החינוך" שהיה שייך "להנהגה העצמית" של הגטו.

הדו"ח שכתב אבי:

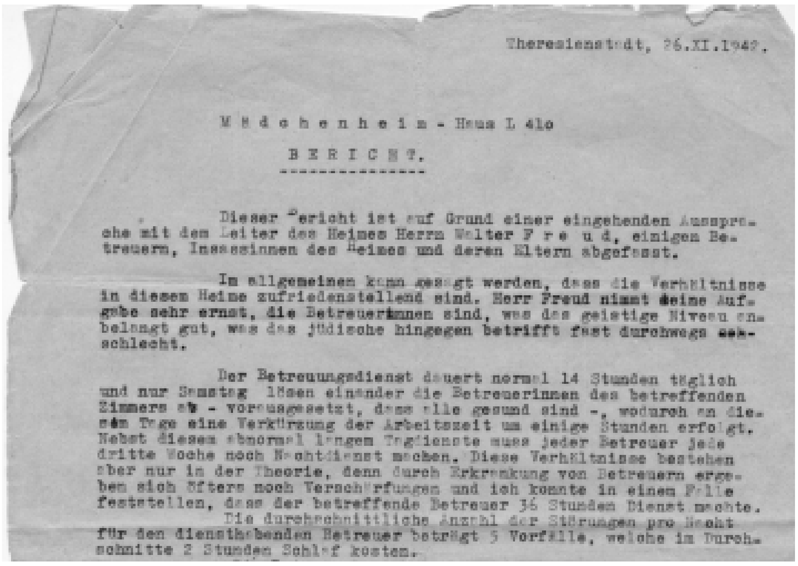
טרזין 26.11.1942

אכסניית נערות בית מס. L 410

דין וחשבון:

דו"ח זה חובר על בסיס דיון מעמיק עם מנהל אכסניית הנערות מר וואלטר פרויד, עם מטפלות אחדות וכמו כן עם הנערות הגרות בבית ועם והוריהן.

ככלל, אפשר לומר כי התנאים בבית הם מניחים את הדעת. מר פרויד מתייחס לתפקידו בכל הרצינות הראויה; רמת המטפלות טובה מבחינה רוחנית, אך גרועה, בדרך כלל, מבחינה יהודית. התורנות של המטפלות נמשכת בדרך כלל 14 שעות ביממה ורק בשבת זוכה מטפלת של חדר במחליפה, מבין חברות הצוות - בתנאי שכולן בריאות - דבר העשוי לקצר את המשמרת בשבת במספר שעות. בנוסף למשמרת יום ארוכה זו, חייב כל מטפל גם בתורנות לילה, אחת לכל שלושה שבועות. אך תנאים אלה יפים רק בתיאוריה, כי בגין תחלואת המטפלים נוצרת לעתים קרובות החרפה, ובמקרה אחד מצאתי שמטפלת מסוימת נאלצה לעשות משמרת של 36 שעות ברציפות. המספר הממוצע של הפרעות למשמרת של תורן לילה מסתכם בחמישה אירועים והם גוזלים בממוצע שעתיים של שינה.

Theresienstadt, 26.XI.1942.

M ä d c h e n h e i m - Haus L 410

B E R I C H T.

Dieser Bericht ist auf Grund einer eingehenden Aussprache mit dem Leiter des Heimes Herrn Walter F r e u d, einigen Betreuern, Insassinnen des Heimes und deren Eltern abgefasst.

Im allgemeinen kann gesagt werden, dass die Verhältnisse in diesem Heime zufriedenstellend sind. Herr Freud nimmt seine Aufgabe sehr ernst, die Betreuerinnen sind, was das geistige Niveau anbelangt gut, was das jüdische hingegen betrifft fast durchwegs schlecht.

Der Betreuungsdienst dauert normal 14 Stunden täglich und nur Samstag lösen einander die Betreuerinnen des betreffenden Zimmers ab - vorausgesetzt, dass alle gesund sind -, wodurch an diesem Tage eine Verkürzung der Arbeitszeit um einige Stunden erfolgt. Nebst diesem abnormal langem Tagdienste muss jeder Betreuer jede dritte Woche noch Nachtdienst machen. Diese Verhältnisse bestehen aber nur in der Theorie, denn durch Erkrankung von Betreuern ergeben sich öfters noch Verschärfungen und ich konnte in einem Falle feststellen, dass der betreffende Betreuer 36 Stunden Dienst machte.

Die durchschnittliche Anzahl der Störungen pro Nacht für den diensthabenden Betreuer beträgt 5 Vorfälle, welche im Durchschnitte 2 Stunden Schlaf kosten.

המטפלים והמטפלות, עימם שוחחתי, הדגישו שהם נושאים בתפקיד הקשה ובשעות ארוכות כל כך בגלל התחשבותם בילדים, כלומר מתוך אידיאליזם. הגיל הממוצע של המטפלים הוא כ-25 שנה, גילן של המטפלות הצעירות נע בין 18 ל-20 שנה. התרשמתי שהן בוגרות דיין. מעניין שהמטפלים הצעירים כמעט כולם ציונים, מה שאין כן אצל הבוגרים יותר. בין הנערות והמטפלות הצעירות קיימים יחסי ידידות, ויחד עם זה מידת מה של יראת כבוד.

הבית כבר צויד חלקית בתנורים, והובטחה אספקה של שבעה תנורים נוספים. לאחר אספקתם יחסרו עוד 7 תנורים, ורצוי לדאוג להבאתם המהירה. נוכחתי לדעת כי לאחרונה, בשעת קרה, היה אוורור מוגזם במשך הלילות, כך שחלק מהילדות התלוננו כי סבלו מקור. זה נכון רק לגבי החדרים הבלתי מוסקים. תאורת חדרי המדרגות בלתי מספקת, ולמר פרויד אין פתרון לכך, בגלל הקשיים שעושה משטרת הגטו (היהודית) בנידון. בחדר המדרגות יש רוח פרצים, כי חסר חלון אחד. כינמת אמנם נפוצה בין הנערות, אך מספר הנערות הסובלות מכיני ראש פוחת. לא הושמעו תלונות על הטיפול הרפואי. הבנות מתרחצות ביסודיות, בערב, בחדרים, ומר פרויד מבטיח שדואגים לכך כי כל הנערות תתרחצנה מדי יום ביומו. הילדים מתקלחים לעתים מזומנות.

הצעות: השגה מהירה של התנורים החסרים וחומרי ההסקה.

שיפור תאורת חדרי המדרגות בערב.

ביטול רוח הפרצים בחדר המדרגות.

הוספת מטפלות בעלות מודעות יהודית - אמהות צעירות ככול האפשר - לשם קיצור המשמרות הארוכות של המטפלות העכשוויות.

אם כוחות העבודה החדשים האלה תופקדנה על הרחצה, על ההלבשה ועל סידורי הבוקר ותמסורנה את הילדות המלובשות לעת ארוחת בוקר, למחליפותיהן, הרי שזמן עבודתן של מטפלות היום יקוצר. רצוי שטיפול היום יסתיים בשעה 18:00, כאשר קבוצת מטפלות שניה (מטפלות לילה) תקבל את הילדים ותדאג למטלות הערב כגון רחיצה, השכבה וכדומה.

שתי הקבוצות של המטפלות תתחלפנה ביניהן כעבור מספר ימים, עדיף לאחר שבוע.

נ.ב. באיחור מה נוכחנו עוד לדעת שלמרפאה אין חדר המתנה, ולכן נערות שיש להן חום נאלצות, לפעמים, לחכות בחדר מדרגות, פרוץ וקר, אפילו שעתיים לפני הגיען לתור.

הערה לדו"ח של אבי:

אבא כתב שהילדים מתקלחים לעתים מזומנות, אך למעשה, פתק למרחצאות שהיו בקסרקטין הוהן אלבה, קיבלנו פעם בשלושה חדשים.

החיים ב-L 410 בחדר 25

בחדר, ששטחו היה 4 מטרים על 6 מטרים, התגוררנו 24 בנות בנות 13 על דרגשים בני 3 קומות, עשויים מעץ בלתי מהוקצע. על מיטה שרוחבה 70 ס"מ נאלצנו לאחסן את כל "הרכוש" שלנו ואת עצמנו כמובן. לארוחת בוקר קיבלנו "קפה שחור" - נוזל שחור ומר. לארוחת צהריים "מרק עדשים" - Linsensuppe - נוזל חום אשר ספק אם בא אי פעם במגע עם עדשים. בנוסף למרק קיבלנו תפוחי אדמה עם מעין רוטב. במקרה טוב יותר קיבלנו כופתאה ו"קרם" עשוי מהקפה של הבוקר, קצת סוכר, קמח וקצת מרגרינה. לפעמים קיבלנו לפת שאותה הכי אהבתי. כל שלושה ימים קיבלנו רבע כיכר לחם, שלפעמים היה מעופש. פעם אחת בשבוע קיבלנו 70 גרם סוכר ו-60 גרם מרגרינה. לפעמים קיבלנו מעט ריבה, בדרך כלל כף אחת, ולפעמים Leberpastete או Blutpastete - ממרח כלשהו. עבורנו היה מטבח הילדים, שהיה טוב יותר מאשר המטבחים הענקיים בקסרקטינים למבוגרים. פעם בשבוע חילקו לנו מעט חלב וחתיכת עוגה. היינו רעבים כל הזמן; כמות המזון היתה רבה מכדי למות מרעב ופחותה מכדי לחיות. לכולם, אך בעיקר לילדים היתה בעיה, איך להתארגן מבלי לאכול את הכול בבת אחת ולא להשאר ימים ללא לחם. התרגלנו לחתוך את הלחם דק דק וכאשר התייבש מעט, נאכל ביתר אטיות. לפעמים עצמנו עיניים ואמרנו: "עכשיו אני אוכלת לחם עם חמאה, גבינה ועוד...". בבית הילדות היה לנו מאכל תאווה: מעט חלב, מעט סוכר, טורפים במזלג ומלקקים אותו - "Sladké nic" - "כלום מתוק" - זה נאכל באיטיות רבה ביותר. כדי להשלים את התפריט הדל גנבנו מזון מכל מקום שרק יכולנו, אך חוק אחד היה ונשמר: מאסירים אחרים לא גונבים, גונבים מהגרמנים ומהכלל.

שהיתי בבית הנערות כשנתיים וחצי. בחודשים הראשונים ניהלו את הבית וולטר פרוייד וקרלי הוטר, ואחריהם וילי גרואג והגברת אנגלאנדר. המטפלות, נשים נפלאות אשר הקריבו למעננו את המעט מחייהם הפרטיים שעוד נשאר, והיו לנו לאמהות, מורות, יועצות וידידות. ארגנו תורנות להבאה משותפת של המזון ותורנות לסדר את החדר. עבדנו, ולמרות שזה היה אסור - למדנו. למדנו מרצוננו ובהנאה. היתה בעיה של ניירות ועפרונות כי מה שלא הבאת מהבית - לא היה לך. טרנספורטים כל הזמן עזבו ובאו ולא היה קל ללמד; בכל שיעור חסרו כמה בנות וחדשות התווספו. כולנו היינו כה עצבניות ונרגשות מהטרנספורטים והיה צורך לחזור על החומר שוב ושוב, אך בכל זאת התקדמנו ולמדנו הרבה.

חדר מספר 25 בערב, הבנות מחדר 23 הסמוך מתארחות אצלנו כרגיל. למרות הכול והצפיפות הנוראה - היה שמח! אנחנו מתכוננות ללכת לישון, יושבות על הדרגשים ומפטפטות; קוני הג'ינג'ית כנראה שוב מאוהבת, גלגלה את שיערה על פיסות בד ורוקדת עם מטאטא. פתאום שמועה: "Möhs ו-Eichmann (מוהס ואייכמן)

נמצאים בקומת הקרקע, הם עורכים ביקורת בכל הבניין". בתוך שניות, הספרים והמחברות מתחת למזרנים (הרי אסור ללמוד!), החדר מסודר וכל הבנות שוכבות ו"ישנות", חושך.

הגברת סלוס

מי אינו זוכר את הגברת סלוס? זו נטלה על עצמה תפקיד כפוי טובה, לברר אם יש לנו כינים. כך כל שבועיים: "בנות, סלוסקה באה!" והבנות, במקום להיות אסירות תודה לה, עשו ממנה צחוק. והיא בדקה אותנו במסירות ובהקפדה. הנקה, מהחדר שלנו, עמדה פעם בתור ותפסה כיני בגדים. (מונופול שהיה לאנשים זקנים ומוזנחים). הנקה הלכה לעשות חיטוי, וזו היתה חוויה בלתי נשכחת. מאז, כל דבר אצל הנקה החל ב:"....זה היה לפני או אחרי שהיו לי כיני בגדים."

בדרגש מעלי התגוררה נערה אהודה, אך בלגניסטית. כינויה היה "קובילה" (סוסה), שמה האמיתי סוניה שולץ. אל תשאלו מה היה נופל עלי ממנה כל יום! לו סוניה חייתה היום - היא בודאי היתה שחקנית גדולה; היא היתה מאוד מוכשרת. סוניה נפטרה כמה שנים אחרי המלחמה.

היינו צמאות לדעת וללמוד. אביה של חברתי, לילי הוכנר, סידר לשתינו שעורים פרטיים לכימיה ולפיסיקה אצל פרופסור סלוס. אדון עצוב וכחוש; היינו הולכות אליו לקסרקטין "הנובר".

"החלוץ" ו"יד תומכת"

כפי שכבר סיפרתי, המדריכה מגדה וויס, הצליחה לשכנע את כל הבנות בחדר בנוגע לצדקת הדרך הקומוניסטית, אך אני לא השתכנעתי, ומגדה התעלמה ממני, במיוחד אחרי הדו"ח של אבי.

היו בנות שהייתי איתן ביחסים טובים, אך לא יותר מזה. לאחר כמה חודשים, הצטרפו לחדר 25 שתי בנות ציוניות: חנה (מימצ'ה) ולנקה. ארגנו קבוצה בתנועת "החלוץ" הציונית: רנה ליכטנשטרן (טדי) שהצטרפה אלינו מחדר מספר 23, אווה פיק וגיטה שטיין שהצטרפו אלינו מחדר מספר 24. המדריכה שלנו ב"החלוץ", מגדה קאפ, מברנו (היא חיה בארץ, שם משפחתה ברנע) היתה נהדרת. אהבתי והערכתי אותה מאוד, וכך גם חברותיי. השתתפנו בפעילויות של תנועת הנוער הציונית "החלוץ", למדנו עברית בחריצות, עזרנו לזקנים ולחולים באמצעות "יד תומכת". חיי קיבלו שוב תוכן ותקווה. אנחנו, בנים ובנות בקבוצות קטנות היינו מבקרים אנשים מבוגרים בכדי לסייע להם. חנה, לנקה ואני טיפלנו ודאגנו לגברת בוהם (Boehm), אלמנתו של סופר אשר כתב סדרת ספרים על תולדות הציונות. היא היתה אישה זקנה וחולה, ניקינו את הפינה שלה על הרצפה, בחדר בו התגוררה עם קשישים רבים אחרים, כיבסנו לה את

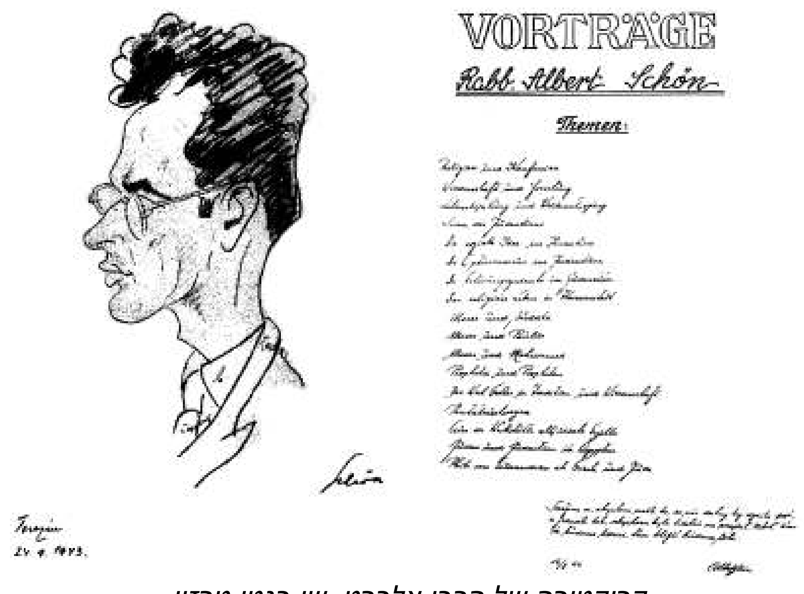
הכביסה, אפילו הצלחנו להביא לה קצת ירקות, אותם גנבנו מגן הירק בו עבדנו. כאשר היא רצתה להביע את תודתה, היא נתנה לנו מעט מכף הריבה שקיבלה פעם ביובל. זו אחר זו עברנו וליקקנו מעט ריבה מן הכף.

לחברותי החדשות לא סיפרתי אודות הרמן, שמרתי לו מקום פרטי ומקודש בליבי. הכאב כבר לא היה כה חריף, אך אף פעם לא הרפה לחלוטין.

בחדר מספר 25 הבנות התחלפו כל הזמן, בנות רבות נשלחו מזרחה, עברה עלינו מגפה של טיפוס, הגיעו בנות חדשות. התבגרנו, היינו כבר בנות 15. הבנות התחילו להתעניין בבנים. המחנכת, מגדה וויס, נשלחה מהגטו עם "הילדים מביאליסטוק" והמדריכה החדשה שלנו, לאורה, החליטה לארגן מסיבת ריקודים עם בנים, בחדר שלנו. היתה לי בעיה כיצד להתחמק מן המסיבה - בנים בני 16 לא עניינו אותי בכלל. למעשה, לא התעניינתי כלל בבנים. שמרתי את נאמנותי להרמן, חיכיתי לו בתקוה, שבסוף המלחמה ניפגש.

חיי תרבות ורוח

אני מציינת בהוקרה ובהתפעלות את חיי הרוח, התרבות והמוסר אשר שררו בגטו טרזין. אנשים נפלאים ומסורים ארגנו הרצאות, הצגות, אופרות, ותיאטרון ילדים, ללא תפאורה, בבגדי חול, עם כלי נגינה מעטים - בעליות גג. כמו כן אורגנו משחקי ספורט. לא אשכח את "החגים הגדולים" בגטו.

קריקטורה של הרבי אלברט שן בגטו טרזין

על אבי הוטל לארגן פעולות תרבות בגטו; בין חפציו נמצא פתק עם הערות כדלקמן:

<u>סמינריונים</u>:

א. תולדות היהדות
אויגן וייס, פרופ'. קסטנבאום (הרב שן, ד"ר קפ, הרב פרדה).

ב. ספרות יהודית:
1. קלאסית: (תנ"ך, תלמוד, נביאים, משנה, מדרש וכ'ו), אויגן וייס, פרופ'. קולקה (L218) הרב שן, פרופ'. קסטנבאום; מסמר (Mesmer).
2. מודרנית: ד"ר נויהאוס.

ג. שאלות אקטואליות:
1. האם היהודי הוא מוג לב?
2. התבוללות מול ציונות: ד"ר קהן, הרב שן, הפרופ'. ד"ר דרכמן.

ד. חוג לשיחה עברית:
1. מתחילים
2. מתקדמים
3. הרצאות עבור מתקדמים מאוד.

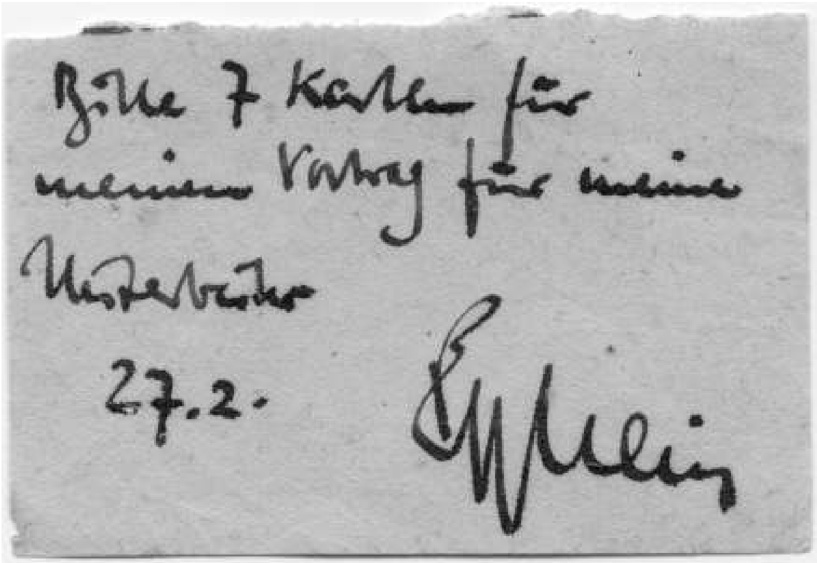
<u>שיטות חלוקת הכרטיסים למופעי תרבות ובידור:</u>

א. חלוקת כרטיסים באחוזים לפי יחס ישיר לתכולת אתרי המגורים השונים.

ב. מינויים עם כרטיסים קבועים:
1. מוסיקה קאמרית (קווארטט)
2. אריות של אופרות.
3. הרצאות.
4. הרצאות על יהדות
5. אופרות
6. מחזות
7. הצגות היתוליות
8. הרצאות מדעיות ועוד.

לוחות מודעות בכל קומה, בכל בלוק, על יד המטבחים; המטבחונים.
הזמנות שמיות הוכיחו את עצמן!

יש בידי עוד קוריוז אחד, פתק בכתב ידו של ד"ר אפשטיין, זקן היהודים בתקופה מסוימת: "אבקש 7 כרטיסים להרצאתי עבור צוות עובדי אפשטיין 27.2."

Bitte 7 Karten für
meinen Vortrag für meine
Unterbeamten
27.2.
Epstein

Eintrittskarte 350
zum Seder - Abend
29.3.1945,19.15 Uhr - Speisehalle
L410
Steckelmacher Mandl
Löffel mitbringen!

הזמנה לליל סדר שערך הרב מורמלשטיין

ביום 29.3.1945
שעה 19:15
בחדר אוכל
שטקלמכר מאוד L 410
נא להביא כף!

אבא

בגטו טרזין הייתי פוגשת את אבא שלי כמעט כל ערב בחדר בו התגוררו אימא, סבתא וכרמלה עם מספר אמהות וילדיהן. לעתים רחוקות הייתי מבקרת את אבא בקסרקטין סודטן, שם הוא התגורר באולם גדול מאוד, עם גברים רבים. פעם נפגשנו במקרה ברחוב. היה קר, זה היה כנראה בחורף או בתחילת האביב של שנת 1943. עמדנו ברחוב מול בית הבנות L410 בו התגוררתי; אבא אמר לי: "אל תספרי לאימא, אך דעי שהקרובים שלנו, שנשלחו מזרחה, אינם בחיים עוד". אבא ביקש שלא אספר לאימא, היום אני כותבת על כך בפעם הראשונה - מאז הבטחתי חלפו יותר משישים שנה. לא הגבתי - כדי שאוכל להמשיך לחיות לא חשבתי על כך, לא התעמקתי, אך לא שכחתי. יכולתי לדמיין שאחיה של סבתא, הדוד האהוב והמבוגר זיגו אולי איננו. אבל בשום אופן לא יכולתי לתאר שבני דודיי גוסטא וירקה מתו. לא שאלתי את אבא מאין לו הבשורות האלה. אבא הכיר אנשים בהנהגת הגטו. עדות זו יכולה לשנות את הדעה כי בטרזין לא היה ידוע שבמזרח, בפולין, מתבצעת השמדה של העם היהודי.

באביב 1943 אבא שלי חלה. היתה לו דלקת ריאות, מחלה קטלנית בגטו, ללא אנטיביוטיקה כמובן. אבא שכב בחדר חולים בקסרקטין סודטן ונחלש מאוד. רציתי לעשות משהו למען אבי החולה, מלבד זה שהייתי סוחבת מעט ירקות בגן ירק, מצפינה אותם על גופי, ומביאה לאימא שבישלה אותם והביאה לאבא. אנחנו הילדים היינו מקבלים פעם בשבוע, בערב, חתיכת עוגה. זה אמנם היה רק בצק שמרים, מעט מומתק ואפוי, אך אנחנו ציפינו בכיליון עיניים לאותו ערב בו נקבל עוגה. כל דבר שקשור לאוכל היתה לו חשיבות מרובה, כי היינו רעבים כל הזמן. באותו ערב ביקשתי משלוש בנות - סוניה, לילי וטדי שילוו לי את העוגה שלהן, ובשבועות הבאים אחזיר להן. כך הגעתי לבקר את אבא בחדר חולים וארבע חתיכות עוגה בידי - מתנה עבורו. הרגשתי שאבא מתרגש; הוא נתן לי חתיכת לחם קטנה ויבשה, אותה כנראה לא היה יכול לאכול. אם זכרוני אינו מטעה אותי, זו היתה הפעם האחרונה שראיתי את אבא שלי. במשך שלושה שבועות החזרתי את חובי לחברותיי הנדיבות.

ליזה, שהתגוררה בדרגש מעלי, חלתה ושכבה בבית חולים לילדים חולי שחפת. ערב אחד הלכתי לבקר אותה, במקום לבקר אצל אימא כרגיל. באותו ערב ביקר אבא אצל אימא בפעם האחרונה. בלילה או השכם בבוקר אבא התאבד, כפי שנודע לי מאוחר יותר, בקפיצה מקומה שבקסרקטין "סודטן". למחרת בערב באתי לחדרה של אימא, שם דודה רוז'ה (אימא של רות), בישרה לי את הבשורה המרה. יצאתי משם בריצה, רציתי לברוח - אך חזרתי לחדר של אימא.

פאול סנסקי (בעלה של לוטה, אביה של רות קגל) שעבד כמהנדס בגטו, איפשר לאבי לאחסן כמה חפצים בחדרון הצר ששימש לו כמשרד. זמן קצר לפני מותו עשה אבא רשימה של החפצים שלנו וכתב לאימא מה לעשות איתם:

במשרד ב L206:

1 כף

1 מקטרת

1 זוג של עקבי גומי "ברסון"

1 מברשת

1 מפה עם נייר מכתבים

1 קופסא עם כלי גילוח וכו'

במגירה של שולחן הכתיבה, מלבד ספרים

1 מלחיה

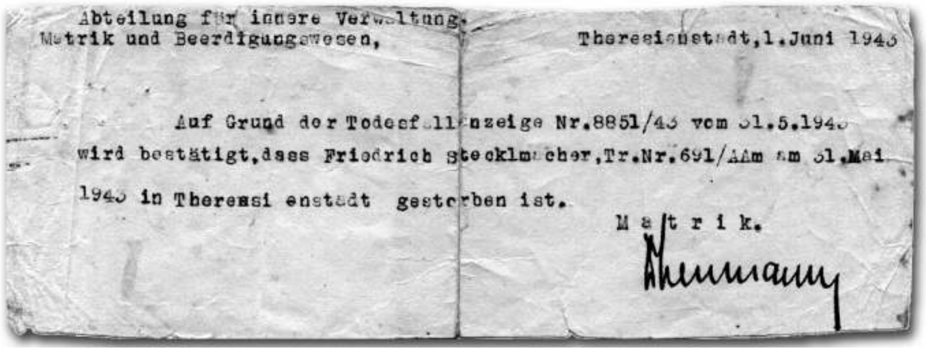
1 קופסא עם תה

למעלה תלויה שקית לבנה ובה חפצים שונים (התרופות של סבא, צילומים) וכו'.

הכניסי את כל החפצים לתוך הגליל השחור, שבצד ימין למעלה, על יד המזוודות של פאול.

שם למעלה יש גם קופסא צבעונית קשורה בחגורה, בה נמצאות התרופות שלנו.

אפשר גם לבקש את פאול, שיסגור את כל החפצים האלה במזוודה שלו, אם יש בה מקום, או בארגז הסנדלרים שלו.

Abteilung für innere Verwaltung.
Matrik und Beerdigungswesen, Theresienstadt, 1. Juni 1943

Auf Grund der Todesfallanzeige Nr. 8851/43 vom 31.5.1943 wird bestätigt, dass Friedrich Stecklmacher, Tr. Nr. 691/AAm am 31. Mai 1943 in Theresienstadt gestorben ist.

M a t r i k.

הודעה על מותו של אבא שלנו בגטו טרזין

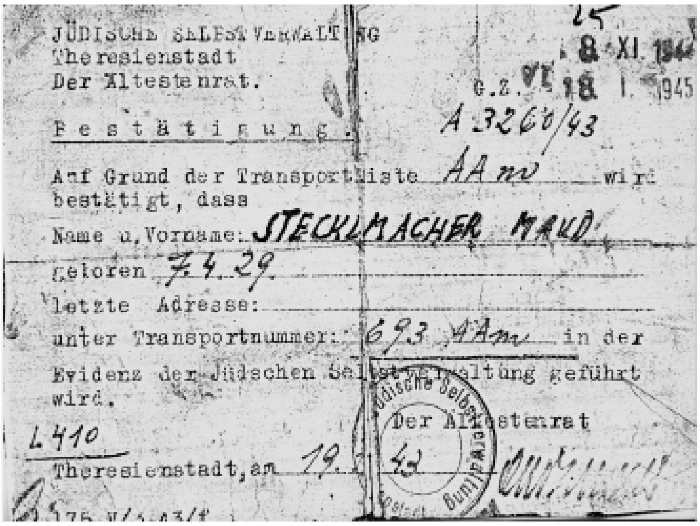
חוויה של ילדה בטרזין

כשנתיים לאחר שאבא נפטר, לקראת סוף המלחמה, נשארו בגטו מעט אנשים ומעטים מאוד הכשירים לעבודה. באותו זמן הגרמנים רצו לטשטש ולהסתיר את פשעיהם. זקנים וילדים נקראו להתייצב לעבודה. העמידו אותם בשורה ארוכה מהקרֶמָטוֹריום עד לנהר האוֹהרֶ'ה. הם הגישו אחד לשני קופסאות קרטון; אלו שעמדו

על שפת הנהר רוקנו את תוכנן לתוך המים הזורמים. היה זה האפר של המתים שלנו. אחותי, שהיתה אז כבת עשר וחצי, חזרה משם חיוורת ושקטה מאוד. אחרי שנים רבות היא סיפרה לי שעל הקרטונים היו מספרי הטרנספורטים של הנפטרים והיא כל הזמן חיפשה את מספרו של אבא שלנו.

עוד על החיים בגטו

אחרי שסבא ואבא מתו, גרו אימא, סבתא ואחותי בבלוק 308Q בחדר עם עוד מספר אימהות וילדיהן. לפני כן היתה בבית הזה מאפיית עוגות אשר השאירה ירושה לא נעימה. כל בוקר כל הכלים היו מלאים šváby (מין מקקים שחורים ושמנים). בחדר היה תנור חימום קטן שקראו לו משום מה Vincek. המזל שיחק למשפחתי והן "גרו" בקרבת התנור. לכל תושבי החדר היתה הזכות להשתמש בו אך הקרבה אליו אפשרה לסבתא גישה נוחה יותר והיא חיממה לנו עליו את מרק העדשים ושיפרה לפעמים את המזון שקיבלו מהמטבח. במה נסיק את Vincek בימי החורף הקרים? לפנות ערב, קור, חושך ורוח מיבבת, יצאנו אחותי ואני לחפש חומר בערה. הלכנו למקום בו נבנו צריפים ולקחנו משם כמות גדולה של קרשים. פחדנו מאוד... בכוחותינו האחרונים גררנו אותם לחדר שבבניין Q308.

JÜDISCHE SELBSTVERWALTUNG
Theresienstadt
Der Ältestenrat.

G.Z. VI 18 I. 1945
8 XI. 1944
A 3266/43

Bestätigung.

Auf Grund der Transportliste AAm wird bestätigt, dass
Name u. Vorname: STECKLMACHER MAUD
geboren 7.4.29.
letzte Adresse:
unter Transportnummer: 693 AAm in der Evidenz der Jüdischen Selbstverwaltung geführt wird.

L 410
Theresienstadt, am 19. 43
Der Ältestenrat

"תעודת הזהות" שלי בגטו טרזין

בתקופה הראשונה, כאשר עוד לא היינו כל כך רעבים, חסכנו קצת ממצרכי המזון: סוכר, מרגרינה ולחם, כדי להכין מטעמים לימי הולדת או חגים.

<u>מרשם של עוגת לחם</u>: פרוסות לחם דקות, מושרות בקפה הבוקר שהוסף לו סוכר. קרם עשוי ממרגרינה וסוכר. להניח פרוסה מושרית על החלק השטוח של

המסטינג, למרוח בקרם ולהוסיף שיכבה נוספות. אחרי כמה שעות העוגה היתה מוכנה. לא יאומן אך, זו היתה עוגה טעימה באמת.

פעם אבדה לי מברשת השיניים. בטרזין אי אפשר היה לקנות דבר כזה. שבועות לא היתה לי מברשת ולא היה לי נעים. במקום בו אין פרטיות, כולם ידעו שאני לא מצחצחת שיניים, יתר הסיבות לא היו כה חשובות. אינני זוכרת איך ומי השיג לי מברשת שיניים משומשת (ודאי מירושתו של מישהו אשר הלך לעולמו). שמחתי מאוד, אבל נגעלתי להשתמש בה. סבתא שלי רחצה אותה, הרתיחה אותה ונשבעה שאחרי טיפול כזה אני יכולה להשתמש בה ללא חשש.

הבגדים והנעליים שהבאנו מהבית התבלו. פעם חלק מהרכוש שלי נסע לאושוויץ ואני, למזלי, נשארתי בטרזין. היה צורך להעשיר את "המלתחה". היתה תקופה בה יכלו לקנות, בכסף של הגטו, בגדים ישנים. רכשתי כמה אלטא-זאכן. גברת פלוסר (אמו של פרופסור דוד פלוסר) אישה טובה ונחמדה אשר עבדה במתפרה ב-L410 התאימה לי אותם מעט. רכשתי נעלי גבירה שחורות, כמעט עד לברך, בעלות שרוכים עם שפיץ ועקב. נעלתי אותן עד ליום השחרור. בגטו היתה אופנה: תפרו סרבלים מסדינים צבועים ועוד. גם לי היה סרבל כזה בעל שני כיסים גדולים.

שטרות כסף מגטו טרזין

ילדים ונוער בגטו

בגטו טרזין היה תיאטרון ילדים. בעליות הגג נערכו הצגות, בהן שיחקו ילדים כגון אופרת הילדים "ברונדיבר" וההצגה "Broučci" (חיפושיות). בחצרות הקסרקטינים (במיוחד בקסרקטין "דרזדן") שיחקו כדורגל, על חומת המגן של הגטו (באשטה) התקיימה פעילות ספורטיבית. לא אשכח את החגים הגדולים בגטו.

אנו, הילדים, בתנאים הגרועים ביותר למדנו. השכם בבוקר, בחוץ עדיין חושך, ושלג ברחוב, הלכתי עם חברותי, לפני העבודה, למעון הנערים לשמוע את הרצאותיו של רודי ליבן על התנ"ך. על אף כל הקשיים והדאגות כמעט לא עבר יום בלי קריאה; בדרך כלל קראנו ספרות טובה. לעיתים ביקרתי בסיפרייה, שם למדתי בעצמי וביוזמתי מה שעניין אותי.

פעם הגעתי לסיפרייה ומצאתי שם תערוכת סיפרי תפילה ותנ"ך, שהגרמנים הביאו לטרזין מכל אירופה הכבושה. היה זה מפליא ומעניין (הנאצים התכוונו לשמר בדרך זו את זיכרון הגזע היהודי, שנכחד).

קראתי בטרזין את "מדם קירי" (Madam Curie), "עלובי החיים", "היומנים של הרצל", התחלתי להתעניין ברפואה תודות לספריו של דה-כרויף (De-Cruif). בגיל 47, זמן קצר לפני שענבל, נכדתי הבכורה נולדה, הייתי למזכירה רפואית. בגטו טרזין היו כמה סיפריות. כל אחד מאתנו הביא איתו, בתוך 50 הק"ג המותרים, איזשהו ספר שיקר לו במיוחד.

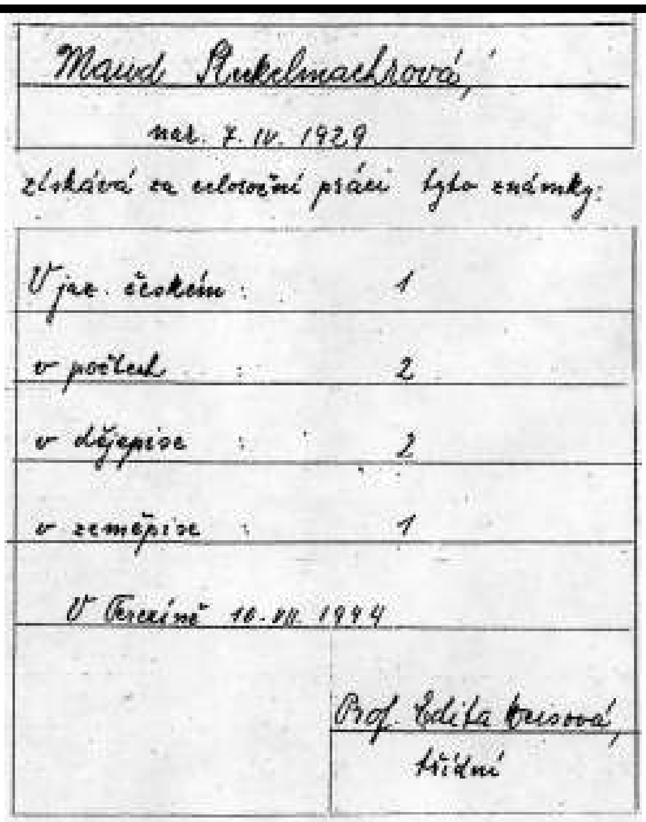
מגיל שלוש עשרה וחצי עבדתי בטרזין בחקלאות. במעון L 410 למדנו אחרי העבודה בחדרים שלנו, הדחוסים במידה שלא תאמן. לעתים קרובות למדנו בשכיבה על הבטן, על הדרגשים, עם הראש לכיוון מרכז החדר. את מבנה חדרנו מס. 25 שינינו, הודות לעצתו ועזרתו של פבל ברנדייס (Pavel Brandeis) כך, שנוצר מקום לשולחן. אך כמובן לא היה על יד השולחן מקום ל 24 בנות.

כל שלושה חודשים, בערך, קיבלנו כרטיס למרחצאות הציבוריים אשר היו בקסרקטין Hohenelbe. כמובן שהשתמשנו בכרטיס זה כדי לזכות במקלחת חמה; אך איזו חוויה זו, לנערה צעירה, להדחק מתחת לטוש אחד עם מספר נשים שדופות ורזות, בינהן זקנות וחולות.

עם בואנו לטרזין, המחזור החודשי פסק. בהיותי בת ארבע עשרה, חויתי סימנים של גיל המעבר. היו פוקדים אותי גלי חום.

לילדים היה יותר קל באופן יחסי, להתרגל לצפיפות וחוסר פרטיות בגטו. לפעמים הרגשתי צורך עז להתבודד עם מחשבותיי ורגשותיי. אפילו לבכות לא יכולתי כי אף פעם לא הייתי לבד. היום אני חושבת שאנשים נמנעו מבכי כדי לא לערער את המוראל. האפשרות היחידה להתבודד, ולחשוב, היתה להתעורר השכם בשעה 4-5 בבוקר, ולשכב על הדרגש בחדר מלא ילדות ישנות. כך נהגתי לעשות.

מאוד שטקלמכר
ילידת 7.4.1929
השיגה בסיום שנת
הלימודים ציונים
כדלקמן:
לשון צ'כית: מצוין
חשבון: טוב מאוד
היסטוריה: טוב מאוד
גיאוגרפיה: מצוין
בטרזין 10.7.1944
פרופ. אדית וייס
המחנכת

Maud Stecklmacherová,
nar. 7. IV. 1929
získává za celoroční práci tyto známky:
V jaz. českém: 1
v počtech: 2
v dějepise: 2
v zeměpise: 1
V Terezíně 10. VII. 1944
Prof. Edita Weissová,
třídní

"תעודה" מטרזין
(הלימודים היו אסורים)

קרל ברמן נתן לנו הרצאות על מוזיקה; פרופ. אדית ווייס לימדה אותנו לשון, ספרות צ'כית, והיתה המחנכת שלנו. עם פרופ. זדנקה ברומליק (Zdenka Brumlík) היו לנו שיעורים מעניינים בגיאוגרפיה. אם יש לי ידע כלשהו בתחום זה, אני חייבת תודה על כך לפרופ. ברומליק. גברת שפר לימדה אותנו לשון וספרות גרמנית (יש לי מחברת) ואנגלית. קורט האצ'ק, שקראנו לו קרטצ'ק (שפירושו בצ'כית "מברשת") היה בא אלינו, לבית הנערות, ללמד עברית; בנות מחוגים "הצ'כו- יהודיים" (לא ציוניים) לא התלהבו ונהגו להפריע לו. יעקי וורצל היה אחראי על הוראת עברית בתנועת "החלוץ". את הקבוצה שלי לימד עברית שלמה פירט לפי הספר "קאלקו" (Kaleko). כאשר הגעתי ארצה גיליתי שהעברית שלמדנו מיושנת ולא מודרנית. היו בנות, שלמדו ציור עם פרידל ברנדייס. פרידל ברנדייס: 1898-1944 אשתו של פבל ברנדייס, נולדה בוינה. למדה אומנות בווימר (Weimar), עבדה כמעצבת פנים, כמעצבת טקסטיל וכמעצבת תיאטרון. בטרזין לימדה ילדים ציור ואמנות פלסטית. נספתה בתאי הגזים של אושוויץ.

לא למדתי עם פרידל. ציירתי בעצמי במחברת מאולתרת.

בציור,המראה הנשקף מחלון החדר שלנו, ב L410, על כיכר גדולה, אליה הכניסה, לתושבי הגטו, היתה אסורה. על הככר בנו אוהל בד גדול בו, תקופה קצרה, היה יצור ארגזי העץ עבור תעשיית התחמושת הגרמנית - Produktion ***K***

טרנספורטים

הרבה טרנספורטים עזבו את טרזין - לא ידוע לאן. כל אחד השתדל ורצה להישאר בטרזין - במזרח יהיה רע וקשה יותר, בטרזין אנחנו עדיין "בבית". אך עיקרון אחד היה: המשפחה עושה הכול כדי להישאר ביחד. כאשר בן משפחה אחד קיבל צו התייצבות לטרנספורט מזרחה – עשו כל בני המשפחה הכול, כדי להצטרף. במאי 1944 היינו "ברזרבה" - יותר אנשים נקראו לטרנספורט מאשר היה צריך, המספרים הגבוהים היו "ברזרבה". באנו לקסרקטין המבורג עם תרמילים ומזוודות. סבתא, אימא, כרמלה ואני. מספרים על הצוואר ופחד בלב. החצר הגדולה מלאה עד אפס מקום, אנשים ומזוודות. פרידות קורעות לב, עצבות נוראה. הגרמנים מתחילים להיות עצבניים ומשתוללים. הקרונות עוד לא מלאים, מתחילים לחפש את האנשים ש"ברזרבה". כרמלה, בת עשר, חיוורת, חולה עם חום וצמרמורת, נשארה בלילה לבד בחצר, עם המזוודות שלנו - אימא האמינה שאת כרמלה לבדה לא ישלחו. אנחנו, שלושתנו, עלינו במדרגות הקסרקטין יותר ויותר גבוה עד שהגענו לעליית הגג, מתחת לרעפים, כדי להסתתר בפני הגרמנים. לא רק אנחנו היינו שם - מתחת לגג הסתתרו כבר כמה עשרות אנשים. הסתכלתי החוצה דרך החרך בין הרעפים, בסוף הקטר צפצף, ראיתי איך שהרכבת מתחילה לזוז. היתה לי הרגשה איומה עם ייסורי מצפון, הפעם ניצלנו. כל כך הרבה עצב והרגשת אין אונים.

גני הירק

מספר שבועות אחרי שהגענו לגטו קיבלתי הזמנה לעבוד בגן ירק, בו עבדו בני נוער בגילאי 17-12, בהשגחת מדריכים יהודים. ההזמנה היתה חתומה ע"י פרדי הירש ואני שומרת עליה עד היום. בתחילה עבדתי בגן, בין הביצורים, אותו ניהלו מדה ומאוזה. העבודה בגני הירק היתה מזלנו - יצאנו לכמה שעות מהגטו, מאווירתו המדכאת, מהצפיפות וסירחון הלאטרינות. עבדנו באויר הצח ולעיתים הזדמן לנו לאכול איזה ירק ואפילו להביא "הביתה" לאימא. מנהל הגנים, גרמני בשם קורסזוי (Kurszavy) שם לב שאנו סובלים מאימפטיגו (פצעים מוגלתיים כתוצאה מחוסר ויטמינים) והרשה לנו לקטוף סרפד ולהביאו לגטו. בישלנו ממנו מעין תרד. עשירות ומאושרות היו הבנות אשר עבדו בדילול סלק והביאו לגטו שקים מלאים של דלל.

אחר כך עבדתי בגן, אותו ניהל פבל לב מאולומאוץ עם אידה גוטלוב שהיתה המדריכה. אידה למדה בברנו באותה הכיתה עם שמעון, בעלי המיועד. בטרזין אידה התחתנה עם פבל פרידמן, מחבר השיר הידוע: "אין פרפרים בגטו". פבל נשלח לאושוויץ, אידה התנדבה לנסוע אחריו ואחרי הוריה ואחיה. אחרי המלחמה אידה חזרה לבד. בישראל שמה עדינה והיא חיה בקיבוץ גניגר, עם משה. נולדו להם ארבעה בנים חסונים. אינני יודעת כמה נכדים יש להם.

בסתיו 1944 פבל לב (מנהל הגן) נשלח לאושוויץ. אשתו האהובה אווה היתה בהריון - זה היה אסור. פבל נפרד בלב כבד וביקש מאתנו, בנות חמש-עשרה, שנטפל ונעזור לאווה. בפברואר 1945 נולדה תינוקת. איזה מזל שפבל נשאר בחיים! אחרי המלחמה המשפחה עברה לאוסטרליה. בגן עבדה איתנו גם ריאה בת השבע-עשרה. אישיות חשובה נוספת היה מאוטנר - כינויו היה "חיפושית" - נער בן 17, ממושקף, רציני, שקט, בעל ידע רב. הוא טיפל במשתלה בה גידל שתילי כרוב, חסה ועגבניות, אותם שתלנו אחר כך בגן. עבדו אתנו פריצק גוטלוב, אחיה של אידה, הארי, אחיו הצעיר של הסופר אוטו קראוס, פרנטה טיכו, נדמה לי מבוסקוביצה כמו רוב האנשים בעלי שם זה; אני זוכרת איך הוא עבד בקיץ יחף, לבש רק מכנסי התעמלות. בגן שלנו עבדו גם כמה ילדים צעירים בני אחת-עשרה, שתיים-עשרה: זוג הליצנים ירי מונק - מונקי וחברו זוננשיין, מילושקה אחותו של מאוטנר, נערה פיקחית וסקרנית. לעתים שוחחתי איתה. ליאה סגהר ואווה לביט באו לטרזין כבר בחורף 1941, הן היו החלוצות בגן שלנו; בנות יפות וזריזות. הן התגוררו בחדרי נשים עם אמהותיהן ולא בבית ילדים. אווה נשארה בחיים, שמה היום אווה ארבן. היא כתבה ספר ששמו "אימא ספרי - את היית שם", פבל שטינגל עשה לפיו סרט. בגן שלנו עבדו בנות נוספות מהחדר שלנו חדר מס. 25. לעתים הגיעו בן או בת שזה עתה הגיעו לגטו, אחרי זמן מה נעלמו - נשלחו לפולין.

רגע מאושר בגטו

כאשר ילדי התלוננו וסבלנותי פקעה, הייתי מספרת להם על רגע מאושר אותו חוויתי בגטו: פעם, ביום יפה בתחילת הסתיו אמר מדריך גן-הירק פָּבֶל לֶב: "הגן זקוק לזבל, מי מוכן ללכת לאסוף זבל סוסים מהכביש הארי* ?". חברתי אירֶנקָה ואני הצבענו. לקחנו פח, מגרפה ועוד כלים ויצאנו לכביש הארי. שמיים כחולים, השמש זרחה ועל הכביש היינו רק אנחנו, שתינו. עברנו על יד בית קטן ובודד, ושמענו מוסיקה בוקעת ממכשיר הרדיו - מה צריך יותר כדי להיות מאושר? אפילו שכחנו שאנחנו רעבות!

* הכביש הארי – מחוץ לגטו אסור ליהודים מלבד לעבודה

פשפשים

בקיץ 1944 הפשפשים התרבו מאוד במיטות בנות שלוש הקומות, בבית L 410, עד שכבר לא יכולנו להמשיך לישון בהן. הגוף היה מלא עקיצות שמהר מאוד הפכו לפצעי אימפטיגו מוגלתיים. הלא סבלנו כבר שלוש שנים מתת תזונה ואוויטמינוזה. הבנות האמיצות יותר קמו באמצע הלילה, כאשר הפשפשים תקפו אותנו ביתר שאת, לקחו את כלי המיטה שלהן, יצאו למסדרון, נשכבו על הרצפה והמשיכו בשנתן.

המסדרונות התמלאו - כבר לא היה בהם מקום יותר. מצאנו פיתרון אחר אשר למזלנו אף אחד לא החליט שזה אסור. ברגע שחזרנו מהעבודה, לקחנו את כלי המיטה שלנו ורצנו לחצר להבטיח לעצמנו מקום לינה על האדמה. היה קיץ, חמים, כארבע מאות בנות לנו כעת בחצר. הפשפשים "החביבים" עברו כמובן אתנו. ראיתי אותם מטפסים על העצים המעטים שצמחו בחצר. את ההזדמנות הזו ניצלה סוניה שולץ - (קראנו לה Kobyla ז.א. סוסה), נערה אהודה מוכשרת ביותר. היא היתה שחקנית מלידה ומיד נתנה הופעה לפני קהל גדול של בנות. השתעשענו וצחקנו – כן, גם זה היה אפשרי בגטו. זה היה בקיץ, כארבעה חדשים לא נשלח אפילו טרנספורט אחד. כל הרכבות שימשו להעברת יהודי הונגריה לאושוויץ (זה לא היה ידוע לנו אז כמובן).

כאשר חם, הרעב מציק פחות, בקיץ הכול קל יותר. בסוף העבירו אותנו לעליית הגג של קסרקטין "המבורג", וב-L 410 עשו חיטוי, כדי להפטר מהפשפשים.

רק עכשיו אני מעזה לכתוב על מצב הביש שלי. חליתי אז בדיזנטריה. בגלל הצפיפות, הבלתי אפשרית, בגטו תמיד היו תורים ארוכים לפני בתי השימוש. אימא השיגה עבורי, אינני יודעת מאין, פח לשעת הצורך. הפח היה גדול, למרות בושתי הלכתי איתו לכל מקום. בגלל הדיזנטריה ירדתי לעתים קרובות בלילה מעליית הגג של קסרקטין "המבורג", לחפש בית שימוש; המלווה הנאמנה שלי היתה מרגוט לוי. מרגוט סבלה, מלבד מדיזנטריה, מאמפטיגו. רגליה היו חבושות או מרוחות ביוד כל הזמן. באוקטובר 1944 מרגוט עם אימה ואחיה הצעיר פריצק, נשלחו לאושוויץ. שלושתם נספו...

דם - לחם

בגטו טרזין חיינו בצפיפות רבה; למרות כל המאמצים היה קשה לשמור על תברואה תקינה. את מגורינו חלקנו עם פשפשים, כינים למיניהם, פרעושים ועוד. סבלנו מתת תזונה וכך פקדו אותנו מחלות ומגפות: שנית, שחפת, טיפוס מכל המינים, אֶנצֶפָלִיטִיס וגם שיתוק ילדים. ועדת הבריאות של הגטו הגיעה למסקנה, כי הדרך לחסן את הילדים מפני השיתוק, היא לקחת דם מאחד ההורים ולהזריקו לילד בתקווה שחסינותו של ההורה תעבור אל הילד.

באותה עת, שכנתי לדרגש בבית הילדות היתה אליס. ילדה חיוורת, רזה, עדינה וציירת מוכשרת. לשתינו כבר היתה רק אימא. חסכנו מעט מרגרינה, אינני יודעת מאין השגנו משהו הדומה לאבקת מרק, ומשני מצרכים אלו הכנו ממרח. כל אחת תרמה פרוסת לחם ואחרי שקיבלנו מאמהותינו את מנת הדם המושיעה, הגשנו להן את שתי פרוסות הלחם עם הממרח, מסודרות יפה על החלק השטוח של המסטינג - אות הוקרה ואסירות תודה. לא היה קל לשכנע אותן לקבל מחווה זו; לא ויתרנו ובהרגשה טובה הבטנו באמהות שלנו האוכלות בתיאבון רב.

תפוחי אדמה

יום אחד פשטה שמועה שהגיע משלוח תפוחי אדמה לגטו. מבוגרים, ובעיקר ילדים, הסתובבו סביב הקרון והשתדלו לסחוב משהו. הצלחתי במשימה והבאתי לחדר, בו התגוררה אימי עם עוד נשים וילדים, את השלל הצנוע - כמה תפודים. אימא בישלה אותם, בתוספת מלח ועלי דפנה שהבאנו עימנו מהבית. התחלתי לאכול ישר מהסיר תבשיל ריחני, חם וטעים. אכלתי כמעט הכול, פשוט לא יכולתי להפסיק. אחר כך התביישתי נורא והצטערתי כל כך שלא ידעתי להתאפק; הלא רציתי שכל בני המשפחה ייהנו מהשלל הבלתי צפוי. זו היתה, אולי, הפעם היחידה, בגטו, שאכלתי ממש לשובע.

כמה שנים אחרי המלחמה נשלחתי לפראג על ידי תנועה חלוצית לארגן נוער לעליה לארץ ישראל. הלכתי עם ידיד ברחובותיה הצרים של העיר העתיקה. משלוח תפוחי אדמה פורק ליד מסעדה. כמה תפודים נפלו והתגלגלו במורד הרחוב. באופן אינסטינקטיבי התכופפתי כדי לאספם - ברגע האחרון נזכרתי שאני בפראג, אדם חופשי, ולא אסירה רעבה בגטו טרזין.

המפקד בגטו

מי שהתעניין בגטו טרזין ודאי שמע שביום חורפי אחד, בשנת 1943, הובלו כל תושבי הגטו לבקעה קרובה. מטרת המבצע היתה לספור את התושבים. באותה העת הייתי חולה בEncephalitis (דלקת המוח) ומאושפזת בבית חולים, לכן לא השתתפתי במבצע זה באופן פעיל. שכבנו במיטות ובאו לספור גם אותנו כמה פעמים. דאגנו לאנשים אשר יצאו לבקעה, ולפנות ערב ציפינו לשובם בחוסר סבלנות. הציפייה נמשכה זמן רב וכבר החשיך בחוץ. סוף סוף שמענו אלפי אנשים, עייפים, רעבים וקפואים, חוזרים לגטו - זה נשמע כמו מפולת, רעידת אדמה, מבול ...

הסיפור המביך

לא הראיתי את הסיפור לאף אחד, כי כל השנים התביישתי בהתנהגות שלי. עכשיו כשאני בת 75 וכבר לא מתביישת, אני יכולה לספר אותו סוף סוף.

זה קרה בטרזין, הייתי בת 14. ידיד הוריי, מר שנבל, חלה בשחפת לפני המלחמה, והיה בבית מרפא בדבוס, שבשוויץ - שם הוא שרד את שנות המלחמה. הצלב האדום הבינלאומי אפשר לשלוח חבילות זעירות משוויץ לגטו טרזין, קופסת סרדינים או מעט תאנים. סבתא, אימא, אחותי (אבא כבר לא היה בחיים), קיבלו כל אחת חבילת תאנים. כאשר ביקרתי בערבים בחדר שלהן, טעמתי גם אני.

היה סתיו, היה קר, הייתי חולה, מדוכאת ורעבה והנה סוף סוף הגיעה חבילה זעירה של תאנים גם בשבילי. לא יכלתי להתאפק, פתחתי אותה ותאנה אחרי תאנה נעלמו בפי, עד שלא נשארה אפילו אחת. כל כך התביישתי עד שלא הייתי מסוגלת

לספר על המעשה הנורא למשפחתי. מחלתי היתה התחלה של אנצפליטיס (דלקת המוח) בה חלינו, כמעט כל הבנות. הועברתי לבית החולים בקסרקטין "הוהנאלבה". שכבתי שם על יד אווה פיקובה בת הקבוצה שלנו. החלטנו שתהיי לנו "קומונה" - כאשר האמהות שלנו הביאו לנו משהו לאכול, חילקנו את המזון בינינו. אימי החסכנית הצליחה לשמור על כמה תאנים ולפעמים הוסיפה למנת האוכל הזעירה תאנה. החלטתי שאת התאנים האלה אשמור, ואחרי שאבריא אביא אותן לחדר, לאימי. החלטה זו גרמה לי לנקיפות מצפון כלפי אווה, כי לא מלאתי את עקרונות הקומונה. עובדה היא: חטא אחד מביא אתו מיד חטא נוסף.... כל כך התביישתי בהתנהגותי זאת, שלא הייתי מסוגלת לספר על כך לאווה ולהסביר לה מדוע אני שומרת את התאנים.

אווה הועברה ישר ממיטת בית החולים, לטרנספורט, בדצמבר 1943 ואני נשארתי עם ההרגשה שלא נהגתי נכון ובגדתי באמונה בי.

את הבטחתי לעצמי קיימתי: אחרי שחרורי מבית החולים באתי לבקר את אימי ואמרתי: "סוף סוף הגיעו תאנים גם עבורי והנה הבאתי אותן."

ביקור הצלב האדום

בשנת 1944 היתה אמורה להתקיים ביקורת של הצלב האדום. היום ידוע לכולנו כי הגטו, הנחמד והאנושי (הכול יחסי כמובן), התקיים אך ורק למען מטרה זו ודומות לה. שיפוצים, שיפורים, כמה טרנספורטים נשלחו כדי שהצפיפות בגטו תפחת, נשלחו זקנים, חולים ויתומים כדי לשפר את האוכלוסייה. קיבלנו וילונות וכיסויים למיטות (שהוכנו מסדינים צבועים). הרשו לנו, בעצם צוו עלינו להביא פרחי בר מבחוץ. בתים נצבעו, מדרכות שופשפו. בגן, ממול L410 (אליו אסור היה לנו להיכנס כל השנים) הקימו במה ועליה ניגנו, כמעט 24 שעות ביממה "מעוז צור ישועתי" ו"התקווה", מעובדים לפי כללי הג'אז. על יד בית הילדים נבנו קרוסלה ונדנדה. וודאי כולם כבר שמעו על כך שהילדים הקטנים למדו לומר: "שוב סרדינים הדוד ראהם?". (הקטנים האלה לא ראו סרדינים בחייהם הקצרים), וכלנו פחדנו פחד מוות ממפקד הגטו ראהם. ביום הגדול והמיוחל קיבלנו ארוחת צהריים נהדרת.

בונקס

בטרזין חיינו על אמונה ועל שמועות ושמן "בונקֶס". לא רדיו, לא עיתון, לא טלפון, לא היה שום קשר עם העולם, מלבד הטרנספורטים אשר היו מגיעים. מגידי עתידות היו באופנה. על מה מדובר? מתי יהיה סוף למלחמה? זאת היתה משאלתנו היחידה. לא ידענו מה קורה ליקירנו במזרח - את הגלולה המרה הזו קיבלנו רק זמן קצר לפני השחרור המיוחל.

על מה התנהלה שיחת היום? "ביום ה-15 לחודש אחרי השחרור, ניפגש בפראג, בכיכר העיר העתיקה, על יד האורלוגין". דמיינו מה נאכל כאשר נשתחרר, איך נתרחץ כל יום במים חמים ובסבון, ונחליף לבנים מתי שיתחשק לנו.

אחרי הטרנספורטים בסתיו 1944, כמעט ולא נשארו גברים בגטו. אז הגיעו גברים, מנישואי תערובת, והתחילו לבנות "אגם ברווזים". ב"בונקס" נאמר, כי אלה הם תאי הגזים עבור האסירים שנשארו בטרזין, הרבה בדיחות היו על הנושא: הלא דבר כזה לא יאמן. לקראת סוף המלחמה ריכזו הנאצים את אסירי מחנות ההשמדה בטרזין. ב-20.4.1945 הגיע הטרנספורט הראשון מהמזרח בו היו כמה אנשים אשר עזבו את טרזין לפני כחמישה חודשים. לא הכרנו אותם: מגולחי ראש, עור ועצמות, בגדי פסים, נעלי עץ, שורצים כינים, חולים וחלשים.

מפיהם שמענו על אושוויץ ועל תאי הגזים. להם האמנו - כי אותם הכרנו.
באו אסירים ממחנות שונים, לא רק יהודים. באו אסירים פוליטיים, רוצחים ופושעים למיניהם. באו ברכבות וברגל ב"מצעדי המוות". הם הביאו טיפוס וכינים. הגיעו רכבות בהן קרו מקרי קניבליזם.

השחרור לא היה כה משמח כפי שחלמנו עליו במשך שלוש שנים ארוכות.

סבתי האהובה

שטפי שטיינר 1935

ב-20 לחודש אפריל היה לסבתא שלי יום הולדת. סבתי האהובה, האישה הטובה והנהדרת אותה אהבתי יותר מכל בני משפחתי נשלחה באוקטובר 1944 לאושוויץ בהיותה בת 62 שנה. כמה פעמים הצלחנו ארבעתנו: סבתא, אימא, אחותי ואני להתחמק מטרנספורט מזרחה. אך הפעם לא היתה ברירה, וסבתא נסעה לבדה. רצינו להצטרף אליה, אינני זוכרת מדוע זה לא עלה בידינו. אני חושבת שמשום שאימא שלי עבדה ב- Glimmerspalten - בפיצול נציץ – (מחצב ששימש לבידוד חשמלי) ואני עבדתי בחקלאות. לעיתים עולה לנגד עיני דמותה של סבתא, כפי שראיתי אותה בפעם האחרונה: לבושה בבגדים שחורים, אחרי יותר משנתיים בטרזין היא היתה רזה, מכופפה מעט ומצומקת. כך היא עמדה בשער הגדול של קסרקטין "המבורג", ממנו יצאה ישר לתוך הרכבת - לקרון בהמות כמובן. כך ראיתי אותה בפעם האחרונה והלב כואב עד היום הזה; כל ימי חיי אני מתגעגעת אליה. לו סבתא, החכמה, והמנוסה, היתה שורדת איתנו, חיינו היו שונים וטובים יותר - אימא היתה צעירה, לא מנוסה ובסך הכול בת 36.

לפעמים חשבתי שסבתא יכלה לזכות לראות בלידת ילדיי. כאשר יעל נולדה בשנת 1962, סבתא היתה אמורה להיות בת 80, אך היא נשלחה לתאי הגזים באושוויץ בגיל 62 וחצי.

כאשר המלחמה נגמרה היו שמועות שגם נשים מבוגרות נשלחו לעבודה בבית חרושת לטקסטיל. כאשר הגטו החל להתמלא באנשים שהגיעו, במצעדי המוות, עמדנו על שפת הכביש והבטנו בבאים. השתדלתי שהעיניים שלי יישארו פקוחות, שאפילו לא אמצמץ, כדי שלא אפספס את סבתא, במקרה והיא בין הבאים. כמובן שמאוד קיוויתי שגם הרמן יהיה בין הבאים.

אודות טרבלינקה נודע לי רק 30 שנה מאוחר יותר.

דוד אימי מוריץ סמק

עליי לספר איך אני זוכרת את דוד מוריץ סמק כאשר ראיתי אותו בפעם האחרונה: רגליו היו נפוחות, נעליו לא קשורות והוא ישב עם עוד הרבה אנשים זקנים על עגלת מתים, שהובילה אותם אל מקום איסוף, ממנו יצא טרנספורט Bx. היום אני יודעת שיעדו היה טרבלינקה.

דמויות מגטו טרזין

לילי

במעון הבנות L410, עוררה את תשומת ליבי נערה בשם לילי. יפה כבובת חרסינה - עור צחור, לחיים ורודות, עיניים ירוקות גדולות ותלתלי זהב. קולה שברירי; לא ידעה טוב צ'כית כי באה מהסודטים. היתה יתומה מאימה, וכל דאגתה היתה לאביה העיוור. כל יום היא רצה אליו כמה פעמים לקסרקטין, דואגת למזונו, לבריאותו, לכל. לא התפנתה ללמוד אתנו, ולא לעיסוקים שלנו. על דאגותיה היתה מספרת בצ'כית עילגת ובקול שבור.

הכרתי את לילי זמן קצר. בחורף 1942 היא עזבה את חדרנו. מאוחר יותר נשלחה לאושוויץ. אני מקווה שלפחות שורות אלה תהיינה לזכרה של לִילִי הָאוּסשִׁילד.

ריטה קרבס

מי זוכר את ריטה קרבס? נערה בת חמש עשרה; תמירה, בעלת עור כהה, שער שחור מתולתל, יפה ובעלת ביטחון עצמי - כך היה נראה לי. בחריצות סחבנו יחד משפכי מים כדי להשקות מלפפונים בגן ירק. בנוסף לריטה אני רואה בעיני רוחי את ורה לוסטיג ואת טריקסי שילד, איתה באנו יחד עם הטרנספורט מאולומאוץ. הניצ'קה בנש סיפרה לנו, שהיא נולדה וגרה בטרזין, לפני שטרזין הפכה לגטו! מריאנקה באואר שרדה בנס והיא איתנו פה בארץ; היא שכחה את הכול, אפילו את השפה הצ'כית. בגן הירק הכרתי את מרגית פורגס, החמיא לי שנערה מבוגרת ממני מחפשת את חברתי. נערה שקטה, עיניים גדולות חומות ועצובות, עור כהה ופה חושני, מרגית היתה גבוהה ולידי בת השלוש-עשרה, היא נראתה בוגרת. הבנות נעלמו במשך הזמן, הוגלו עם הטרנספורטים. שורה ארוכה של אנשים צעירים נפלאים וטובים, כמה חבל.... הלב כואב.

וולָסטָה

בקיץ 1940 אירחנו בעירי פרוסטיוב ילדים מבית היתומים אשר בברנו. בביתי התארחה אוֹלִי, אצל חברתי רותי התארחה וולסטה. וולסטיצ'קה היתה קטנטונת, זריזת תנועה ומחשבה, בעלת לשון חדה. זה היה קיץ אחרון של אושר - ענני השואה הקרבה כבר העיבו. היינו בנות אחת עשרה, בילינו רוב זמננו במגרש "מכבי", עם יתר הילדים היהודים. זה היה המקום בו הרגשנו חופשיים באותה העת. בחוץ, בעולם הנוכרי, חלו כבר איסורים רבים לגבינו.

שנתיים אחרי זה, בקיץ 1942, באנו לטרזין. אוֹלִי היתה חיוורת, רזה ומורעבת, אחרי החורף הראשון, הקשה, בגטו. וולסטה היתה חיונית כמקודם. בסוף קרה שהתגוררנו באותו החדר בבית הילדות. לוולסטיצ'קה, היתומה, היה אח נערץ ואהוב,

רודי שמו. כאשר התקרב יום הולדתו, היא החליטה לתת לו במתנה, משהו חלומי, משהו לא מן העולם הזה - לא פחות מתפוח זהב! היא מצאה מישהו, שקיבל בחבילה אוצר שכזה, והיה מוכן לתת לה את תפוח הזהב תמורת שלושה כיכרות לחם. כל שלושה ימים קיבלנו רבע כיכר; וולסטיצ'קה הקטנה התקיימה כחמישה שבועות ללא לחם! איך היא עשתה זאת אינני יודעת, אך ביום הולדתו רודי קיבל תפוח זהב! במאי 1944 הגרמנים הכינו את הגטו לקראת ביקורם של אנשי הצלב האדום הבין-לאומי. כדי לשפר את המצב שלחו אוכלוסייה בלתי רצויה לאושוויץ - זקנים, חולים ויתומים. בקבוצת היתומים נשלחו גם וולסטיצ'קה ורודי. בעוכריה, וודאי, עמדה העובדה שהיתה קטנטונת, נמוכה, ילדת בית יתומים, אשר כנראה לא נהנתה מתזונה שופעת בילדותה. כאשר ניצבה בפני מנגלה לא יכלה, כמו ילדות אחרות בגילה, לומר, שהיא בת שש עשרה, וכך להישלח לעבודה ולא לתאי הגזים.

קמילה רוזנבאום

לגטו טרזין הגיעה אישה כבת שלושים ומשהו, תמירה, שערה שחור ומתולתל - הרקדנית קמילה. איתה באו בנה הקטן איבו (Ivo) ובעלה. בגטו קמילה לימדה ילדים לרקוד. מבית הנערות L 410 אימצה קמילה ילדה יתומה. כינויה של הילדה היה "צ'אפ" ז.א. חסידה - נערה יפה, בלונדינית עם שער קצוץ, בעלת רגליים ארוכות שאהבה לרקוד. על הגטו עברו כמה חודשים של שקט יחסי, ולמרות הרעב והמחלות, קמילה לימדה, הילדים רקדו והיו הצגות.

כל זאת עד שהגרמנים החלו לרוקן את הגטו. משפחתה של קמילה צורפה אל אחד הטרנספורטים, צ'אפ כמובן הלכה אתם. באושוויץ הפרידו בין הגברים לנשים וילדים. הם עמדו בשורות ארוכות, בזוגות, לפני ד"ר מנגלה. איבו וצ'אפ זוג אחד, קמילה עם ידידה או מכרה זוג נוסף. מנגלה שלח את הילדים למוות בגז - את קמילה וחברתה - לחיים. פבל, בעלה של קמילה, לא שרד. אחרי המלחמה קמילה חזרה לבדה. מי יודע כמה פעמים הצטערה שלא הלכה עם בנה הקטן איבו, מי יודע איזה ייסורי מצפון היו לה. היא לא ידעה מה פירושה של השורה הארוכה של זוגות עליהן ניצח מנגלה.

* תוספת משנת 2005 - אני מתכתבת עם הבת של קמילה, שנולדה אחרי המלחמה - קטה ריס (Rys). היא חייה באנגליה. ממנה נודע לי כי ההורים של צ'אפ היגרו בדרך לא לגאלית. הם השאירו את הבת בבית יתומים יהודי, בברנו, בתקוה שתבא אחריהם בדרך לגאלית, אך הגבולות נסגרו...

הנערה מגרמניה

יום אחד הגיעה לגטו טרזין נערה כבת חמש עשרה, מגרמניה, בטרנספורט יחיד. כמה ימים לפני כן היא היתה נערה גרמניה גאה ורצתה להצטרף ל-Hitler Jugend כמו כל חברותיה. ההורים אמנם התנגדו, אך היא נרשמה; החלו לשאול, לבדוק ולחקור ותוך זמן קצר התברר שהיא ילדה ממוצא יהודי - זוג גרמנים חשוכי ילדים אימצו אותה. ההורים עשו הכול כדי להסתיר את הדבר מפני הילדה ומפני השלטונות. כאשר דבר מוצאה היהודי נודע היא נשלחה לטרזין.

לילי פלוס

לילי התגוררה אתנו בחדר מספר 25. היא היתה נערה יפה ונחמדה, בת להורים מבוגרים יחסית. לילי חלתה בטיפוס והועברה לבית חולים, שם נפטרה. אני זוכרת את היגון על פניו של אביה, כאשר בא לקחת את חפציה. כעבור מספר חדשים, הוריה של לילי נשלחו לאושוויץ ונספו. סבתא וסבא של לילי חזרו אחרי השחרור לפראג. שמותיהם של שמונת ילדיהם, בני ובנות זוגם וארבעת נכדיהם שנספו, חרוטים על קברם.

מיכאל

במהלך חודש אוקטובר 1944 נשלחו מגטו טרזין כ-20.000 אנשים לפולין. מאוחר יותר נודע לנו שהם נשלחו לאושוויץ. הגטו התרוקן – הכל השתנה.

סבתא כבר לא היתה אתנו בטרזין. אימא וכרמלה עברו מבלוק Q308 לבלוק L514. ערב אחד כשהלכתי לבקר אותן, ראיתי לפני בלוק L414 אישה יושבת על אבן גדולה, לידה עגלת תינוקות תוצרת טרזין. לא יכולתי להתאפק ולמרות ביישנותי ניגשתי אליה כדי לראות את התינוק. האישה אמרה לי: "אני גרטה וינר, הילד שלי נולד אחרי שאביו נשלח בטרנספורט לפולין." – אחרי שנים רבות היה התינוק הזה, ד"ר מיכאל וינר, לקצין רפואה ראשי בצה"ל.

פחד בטרזין

את השיר "פחד" כתבה נערה מוכשרת ונבונה, אווה פיק מנימבורג. אווה היתה אז בת 14. בדצמבר 1943 נשלחה עם הוריה ואחותה הקטנה מטרזין לאושוויץ, הטרנספורט הזה נשלח ביולי 1944 לגז. אווה נספתה.

פחד

לגטו בא הפחד החדש והאיום:
המגפה אשר פשתה בינינו,
המוות הקוצר בחרמשו יום - יום
גדולים וגם קטנים ואין מפלט ממנו.

לב האבות הולם בחרדה.
האם כבשה פניה בידיה -
יד טיפוס נוראה חונקת את ילדה,
גוזל המוות חיש את ילדיה.

אני עוד חיה, דופק לבי עדיין,
אך חברתי כבר בעולם אחר.
אולי גם טוב יותר למות. מאין
אדע עכשיו מה טוב מה רע יותר?

לא, לא אלי! - אנחנו עוד רוצים לחיות,
אל תדלל כל - כך את שורותינו.
אנחנו עוד צריכים עולם אחר לבנות.
יפה וטוב יותר - רבה עוד מלאכתנו

כתבה: אווה פיק בת 14 מנימבורג

(תרגמה לאה גולדברג)

בטרזין

אם איש חדש אלינו בא
הוא מתפלא תמיד נורא:
איך זה אשכב פה בבוץ וברפש,
תפוחי אדמה פה גועל - נפש.
איך זה אחיה פה, מר לי מר!
פה הרצפה היא מחימר.
ואיך אישן על אדמה -
הכול פה בוץ וזוהמה.

ורעש פה ומהומה -
אוי ואבוי, מאין בא
המון זבובים כזה? מה יש?
מי זה עקץ אותי? פשפש?
טרזינשטדט נמאסה עלי
הנשוב הביתה? מי יודע מתי?

כתבה: רנה ליכטנשטרן "טדי" בת 14 מאוסטרבה (תרגמה לאה גולדברג)
רנה היום אישה זקנה כמוני, היא חיה בוונצואלה. הודות למחשב אנחנו לפעמים כותבות אחת לרעותה.

האבודים

הם חיים בראשי ובזיכרוני - בני משפחתי, חברי ילדותי, הרמן אהובי, אנשים רבים אבודים שהושמדו. שמותיהם כתובים על הקירות של בית הכנסת פנקס בפראג ובעדויות ב"יד ושם". חמשת אלפים מתושבי גטו טרזין נשלחו לאושוויץ בספטמבר 1943. כל אלה ששרדו את תנאי אושוויץ הנוראים, הומתו בתאי הגז בלילה בין 7-8 למרץ 1944, (יום הולדתו של הנשיא מסריק). מתאי הגז נשמעו ההמנון הצ'כי והתקווה.

מחברת, ששמה אינו ידוע, מטרנספורט ספטמבר 43 שלחה את השיר "אנחנו המתים מאשימים", באמצעותו של הפועל הצ'כי יוסף מורבץ, שעבד בבניית כביש באושוויץ. הוא שלח את השיר לפראג בדואר חשאי.

אנחנו המתים מאשימים!

לא, על קברותינו אין צלבים נרקבים,
אין מצבות מסוככות עליהם,
לא, אין שם זרים ולא סורגים רקועים
ולא מלאכים רכוני ראש,
לא ערבות, לא זר שזור חוטי זהב,
לא נר תמיד.
אנו בתוך בורות שפוכי- סיד נרקבים,
בעצמותינו הרוח מרשרשת.

גולגולות מלבינות ללא תקווה
על גדרות - התיל רועדות
ואפרנו נשפך לכל רוח,
מפוזר באלפי צנצנות.

כשלשלת אנו מסביב לעולם,
זרעים שהרוח פיזרה,
סופרים ימים, חודשים, שנים,
מחכים - יש לנו זמן.

אנחנו כאן, למטה, רבים והולכים,
מיום ליום תופחים ומתרבים,
עד כי ינפחו כל השדות
ותתבקע האדמה שמתחתכם.

ואז נופיע, חיל גדול ונורא,
גולגולת אל גולגולת, עצם אל עצם,
ובאוזני העולם כולו נשאג:
אנו המתים מאשימים!

תרגם מצ'כית: שלמה שמידט
שלמה שמידט היה מדריכו הנערץ של שמעון (בעלי) בהכשרה בצ'כיה.

מחיי היום יום ב-L410

לנשים המבוגרות היה תפקיד, לשמור על בתי השימוש, לשמור על ניקיון וסדר בתור. גם סבתא שלי עבדה בזה לפעמים. בבית הנערות, בקומה שלנו, מלאה תפקיד זה אישה מבוגרת מגרמניה. אנחנו, הבנות, הבאנו לה את הקליפות של תפוחי האדמה המבושלים, אותם קיבלנו מהמטבח, לארוחת הצהריים. האישה ישבה לפני בית השימוש ובסבלנות רבה הוציאה את מה שנשאר על הקליפות. בערב הביאה את פרי עמלה לבעלה הזקן והרעב.

הגברת סבט עבדה בבית הנערות במטבחון. לפעמים אפשר היה לחמם שם את המזון, אותו קיבלנו במטבח הגדול. בערבים נהגנו לבוא אל הגברת סבט עם בקבוק חם (איזה לוקסוס!) ובאמתלה שאנחנו חולות ביקשנו שתמלא לנו אותו במים חמים. בחדר מזגנו אותם לקערה והתרחצנו בהם, במקום במי הברז הקרים.

ברושקי (בצ'כית: חיפושיות וגם שורש המילה "לקחת")

ברושקי - נשים גרמניות, אריות, מאזור הסודטים, שנשלחו לגטו לחפש במטלטלין שלנו "קונטרבנד". דהינו, חפצים אסורים, כמו כסף, תרופות, תכשיטים, קופסאות שימורים, נרות, גפרורים ועוד.

אחותי הקטנה היתה חולה, כאשר ברושקי הגיעו ל-Q 802. כולנו נצטווינו לצאת את החדר, רק היא נשארה שוכבת על הרצפה, היה לה חום גבוה. הברושקי חפשו וחפשו ולא ידעו כי בתוך הבובה, אותה כרמי החזיקה היה כסף. בכסף זה היו הוריי קונים לחם - ככר ב 300 כתר (שכר שבועי של פועל).

קטעים מיומני ומעבודות חיבור

ביומן שכתבתי בגטו, בצורה לא סדירה, הייתי נותנת ביטוי למחשבותיי ולרגשותיי. רק לפעמים השכלתי לכתוב על המאורעות אשר קרו בתקופה כה מיוחדת. מכמה פיסות נייר, אותן קיבלתי מהדוד אוטו ומדודה לוטה, שעבדו בטרזין ב"קרטונאז'", תפרתי פנקס קטן, בו העתקתי כמה קטעים מיומני ומהחיבורים שכתבנו ביוזמת המורות שלנו ב- L410. את הפנקס נתתי לאימי כמתנה ליום הולדת שלה והוא כעת אצלי. זה כמעט כול מה שנשאר ממה שכתבתי בגטו.

את היומן המקורי, אותו הבאתי מפרוסטיוב לגטו, שרפתי, כאשר התמודדתי עם החוויות מטרזין - כאישה ואם צעירה.

15.7.1943

לאן הייתי הולכת לטייל

הייתי הולכת לבד לטייל ביער. הייתי שמה לב לטבע סביבי, בו הלכתי עד לפני כמה שנים כעיוורת. שמי תכלת מתחברים במרחק עם יערות מוארים בשמש. הייתי שוכבת בעשב הרך ומסתכלת בעננים אשר מתרוצצים בשמיים. עם מעט דמיון היה הענן הופך לספינה מתנדנדת בים. הנה יער עבות, העצים מתלחשים ברוח, שם אגם קטן. אני קמה הולכת ומגיעה לאחו. בעשב ירוק מתנוצצים פרחי בר בצבעים מרהיבים, הנחל הזורם לידי מקושט בפרחי "אל תשכחיני". מעליו מתכופפת ערבה, באדרתה מקננות ציפורים ומצייצות בחדווה. לאט לאט השמש מתחילה לשקוע. במערב יש דמדומים ואלה רוחצים את האחו בזוהרם. השמש כמו כדור אש שוקעת לאט מעבר לאופק. מחשיך ואני חוזרת מוקסמת מחוויותיו של טיול יפה.

10.11.1943 על הציונות ועל החיים בפלשתינה

אינני רוצה להישאר בגולה, עלי ללכת לארץ, עליה אוכל לומר כי היא שלנו. אני לא לאומנית קיצונית, אך אינני רוצה להיות טפיל בארץ זרה. צורת חיים שיתופית - אצלנו היא קיבוץ, נראית לי. אני חושבת כי לארץ ולקיבוץ ילכו רק אנשים שרוצים לעבוד לטובת כולם, שמוכנים להקריב את עצמם עבור המשימה שלנו. לכן אפשר לסמוך על כל אחד ולהאמין לכל אחד. רוב האנשים בקיבוץ יהיו פועלים, אך לא אוטומטים. הם אנשים חושבים, לא מוצאים סיפוק בעושר ובשעשועים, אלא בהשכלה, בעבודה, במעשים טובים. החיים שווים יותר אם אדם משתדל להיות טוב ומועיל. אסור שיהיה הבדל בין אינטלקטואל לפועל. תפקידו של חקלאי לעבד את האדמה, תפקידו של הרופא לרפא בני אדם. שניהם חיוניים לאנושות, לשניהם יש השכלה כללית והרבה עניינים משותפים, בהם הם עוסקים בזמנם הפנוי. לכן, בין חקלאי לבין רופא, יכול להתפתח יחס של ידידות.

הצעתו של הרצל בנוגע ליום עבודה של שבע שעות ושתי משמרות נראית לי בהחלט. כך תתבצע עבודה רבה, ובכל זאת לכל אחד יהיה מספיק פנאי. אין צורך בבתי קפה ובסלונים ליופי. קיומם של אלה יביא לחברה האנושית דו-פרצופיות, שקר, קלות דעת, קנאה ושחיתות. בנוגע לבתי ספר - אני חושבת שלילדים מעל גיל 14 היתה צריכה להיות רשות להחליט בעצמם אם הם רוצים להמשיך בלימודים. אין חשיבות למצב הכלכלי של המשפחה, כי מצבם של כולם שווה, וגם אין חשיבות לרצונם של ההורים.

יתרונות וחסרונות של קיבוץ, קבוצה, מושב עובדים ומושבה.

אני חושבת שאדם צעיר ולא נשוי יכול לחיות בקיבוץ או בקבוצה. למשפחה עם ילדים קטנים מתאימה יותר צורת חיים של מושב-עובדים. נראה לי כי במושב-עובדים

האדם אינו יכול לחיות למען האידיאל שלו, בצורה כה אינטנסיבית, כמו בקיבוץ או בקבוצה. במושב-עובדים חיות משפחות, אחת ליד השניה ועניינם של האנשים מתרכז בחיי המשפחה שלהם. ודאי קשה מאוד בשביל אימא של כמה ילדים להחליט בין החיים במושב-עובדים לבין החיים בקיבוץ. מושבה היא כפר רגיל - אין לי עניין לחיות במושבה.

1944 - 1943

השתדל תמיד להיות אדם טוב.

העיקר הוא שלבן האדם יהיה מצפון נקי כלפי עצמו.

עדיף שהאדם יעריך את עצמו פחות, מאשר יעריך את עצמו יותר מדי.

בכל אדם יש משהו טוב.

עלינו להיות מה שיותר מועילים לסביבה שלנו.

אם אדם עובד בחשק וברצון, הוא יספיק יותר מאשר היה מספיק לו עבד בכורח.

לו היה לכל הילדים חינוך ללא דופי - היו האנשים הרבה יותר טובים כי אופיים של ילדים ניזוק על ידי חינוך לא טוב.

האדם מגיע הכי רחוק אם הוא ישר, כן, דובר אמת.

לו כל האנשים היו משכילים, לא היה הבדל בין עניים לעשירים.

נשפוט בני אדם לפי תוכם שלהם ולא לפי חיצוניותם.

העמדת פנים זה הדבר הרע ביותר שיכול להיות.

14.3.1944 לבד

ערב - אני הולכת בגטו החשוך. אני אמנם נמצאת כל הזמן בין המוני אנשים, אך אני מרגישה בודדה. הלא אני קטנה - אני לבד.

מולי בא ישיש כפוף עם שק על גבו השפוף. הוא הרבה יותר בודד ואומלל ממני. יש לי משהו שאין לו. יש לי את נעורי - תקוות, מחשבות ואידיאלים. אותם, ישיש זה בוודאי איבד מזמן.

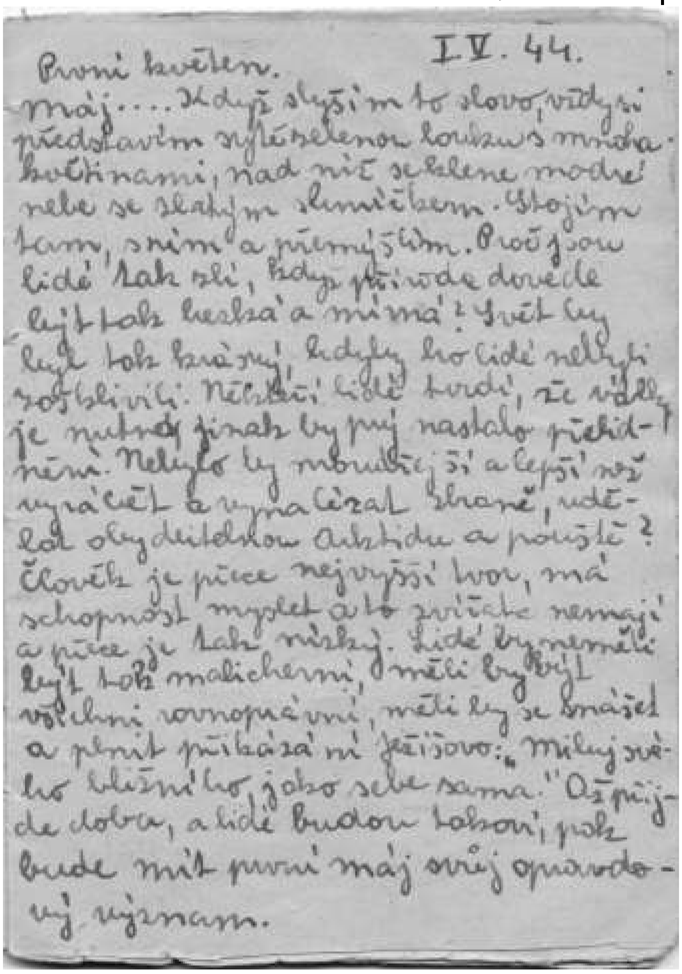
היקום והאדם

האדם בתוך היקום לא משמעותי. הוא מסוגל לקלוט רק בעזרת חושיו - לכן היקום לגביו מלא מסתורין ולגבולותיו אין קץ. היקום - נצח - אלוהים - טבע - גורל - מוות - חיים, אלו קושיות שלעולם לא אמצא להן תשובה.

הראשון למאי

מאי - בעיני רוחי אני רואה אחו ירוק, פרחי בר, שמי תכלת, שמש זורחת. אני חולמת ומהרהרת מדוע בני אדם כה רעים, כאשר הטבע סביבם כה יפה. העולם היה יכול להיות טוב יותר לו אנשים לא היו מכערים אותו. יש אנשים שטוענים, כי מלחמות חייבות להיות, כדי שלא תהיה התפוצצות אוכלוסין. היה נכון וטוב יותר, במקום להמציא ולייצר כלי נשק - לגרום למדבר ולאנטארקטיקה להיות ראויות לאכלוס.

האדם יכול לחשוב ובכל זאת הוא כה שפל. רצוי היה שהאנשים יהיו בעלי זכויות שוות ומגשימים את "ואהבת את רעך כמוך." כאשר יבוא הזמן ואנשים ינהגו כך - תהיה לראשון למאי המשמעות האמיתית.

První květen. I. V. 44.
Máj.... Když slyším to slovo, vždy si
představím svěžezelenou loukou s mnoha
květinami, nad níž se klene modré
nebe se zlatým sluníčkem. Stojím
tam, sním a přemýšlím. Proč jsou
lidé tak zlí, když příroda dovede
být tak hezká a milá? Svět by
byl tak krásný, kdyby ho lidé nebyli
rozbíjeli. Někteří lidé tvrdí, že války
je nutno jinak by prý nastalo přelid-
nění. Nebylo by mnohem lepší než
vyrábět a vynalézat zbraně, udě-
lat obydlitelnou Arktidu a poušti?
Člověk je přece nejvyšší tvor, má
schopnost myslet a to zvířata nemají
a přece je tak nízký. Lidé by neměli
být tak malicherní, měli by být
všichni rovnoprávní, měli by se snažit
a plnit přikázání Ježíšovo: „Miluj své-
ho bližního jako sebe sama." Až přij-
de doba, a lidé budou takoví, pak
bude mít první máj svůj opravdo-
vý význam.

דף מהעתק של היומן שלי בטרזין, הראשון למאי 1944

16.1.1945
בחדר חולים בטרזין - במרודקה

על משכבי כאן לבד חולמת,
צופה למרחקים,
מאומה לא רואה
מלבד זוג קשישות מסכנות,
חבושות עיניים,
שקולותיהן הצורמים
מפריעים לחלומי.
הנפש חפצה לנדוד הרחק
רק אל החופש המיוחל!
עוצמת את עיניי
ורואה עולם אחר.
אך אין זה אלא מעוף
אל עולם רחוק,
עולם אידיאלי,
אולי בלתי מציאותי.
יש בו צדק, מעשים טובים ויופי,
גם אהבה לזולת אני רואה בו,
אם נרצה, אני מאמינה
לא תהיה זו אגדה.

(תרגם מצ'כית שמעון בר).

17.1.1945

למה העצב בתוך נשמתי?
הרי אין לנו חיים לצורך קיומי.
מתפללת אליו לפעמים בדרך -
למען חיים טובים בעלי ערך,
אם כי אמונתי בו כבר לא, ודאי שלא
הרי גם הוא לא קיים עוד, לא ולא!

אולי בכל זאת יש אלוהים
ואי שם לתפילותינו מאזין.
מורם מאתנו, הוא טוב יותר -
אך ברור שזה רק חלום.
אנשים פונים אליו ברוב תפילה
מקווים שישמע להם ויענה לה.
מקווים שיאהב את נרות הקודש,
אך הוא מתעלם בכל רובד.

אלוהים הוא הטבע – הוא הכל,
אך אנחנו לא נבין אותו בכלל

(תרגמה מצ'כית וורה מייזלס).

7.2.1945
ארץ החופש והאושר

פה אני חיה - מאוכזבת

אך קיימת ארץ אחרת

שם יוכל להיות לי טוב יותר.

שם הכול טוב

רוע וכיעור לא קיימים שם

זאת אמונתי.

שם האדם מאושר גם ללא כסף

שם האדם חופשי ללא אזיקים.

(תרגם מצ'כית שמעון בר).

לקראת סוף המלחמה

הרגשנו שסוף המלחמה מתקרב. אחרי הטרנספורטים של אוקטובר 1944, בהם נשלחו כ 20.000 אנשים, הגטו התרוקן. כמעט ולא נשארו גברים. הגיעו גברים, נשים וילדים מנשואי תערובת. הגיעו טרנספורטים מהונגריה ומסלובקיה. מהם שמענו בפעם הראשונה את המילה "פרטיזן". הגברים החלו לעבוד בבניית "אגם הברווזים". היו שמועות שזה בעצם מתקן בו עומדים להמית אותנו - הוזכרה המילה גז - הכול בהומור מקברי.... ערב אחד בוני "אגם הברווזים" התמרדו, כדי להרגיענו הורו הגרמנים לחלק לנו בשעות הלילה מרק!

ב 13.2.1945 היתה ההפצצה הידועה של כוחות הברית על העיר הגרמנית דרזדן, המרוחקת כ 70 ק"מ מגטו טרזין. את ההפצצה שמענו היטב, באיזה תאריך בדיוק זה קרה נודע לי שנים רבות אחרי המלחמה. זמן מה לפני ההפצצה ראינו, ושמענו לפעמים, מטוסים בגובה רב. לפעמים נפלו אלינו פיסות נייר כסף בהן השתמשו כוחות הברית כדי להסוות את המטוסים. היה אסור להרים פיסות אלה, אך היו ילדים שהרימו אותן בכל זאת, והראו אותן בסתר; לגבינו זה היה ד"ש מהעולם החופשי.

בפברואר יצא מטרזין טרנספורט לשוויץ.

הקסרקטין "סודטן" פונה והפך לארכיון סודי של הגרמנים. היה לנו אסור להתקרב. זכור לי כי יום יום הלכתי על גשר ארעי עשוי עץ אשר נבנה בדרך שעקפה את הקסרקטין הזה. באביב הנאצים שרפו את הארכיון, כדי לא להשאיר אותו אחרי

מפלתם. מלבד פיח התעופפו ברוח פיסות נייר שרופות למחצה, היה אפשר להבין שזו כרטסת של שמות.

באביב 1945 העבירו את כל הבנות שנשארו מ-L 410 ל-L 414.

באפריל 1945 יהודי דנמרק נסעו הביתה באוטובוסים לבנים של הצלב האדום!!

ב 20/4/1945 הגיע לטרזין הטרנספורט הראשון מהמזרח. לקראת ערב חזרנו מהעבודה, בנות הביאו בפיילה את ארוחת הערב שלנו, במאורגן, כרגיל. באותו ערב קיבלנו חתיכת עוגה. שמענו שהגיע טרנספורט של אנשים מורעבים, לקחנו את הגיגית ורצנו לקסרקטין "יגר" כדי לראות את הבאים ולחלק להם את העוגות. בין הבאים היו אנשים שעזבו את טרזין באוקטובר, לפני כחמישה חדשים. אי אפשר היה להכיר אותם! שלדים קרחים, לובשים סמרטוטים, נעלי עץ - חולים, מלאים בכינים ורעבים נורא; קראו להם "מוזולמנים". סיפרו על תאי הגזים - ולהם האמנו. הגיעו יהודים מצרפת, מהונגריה, מארצות שונות - הגיעו גם אסירים לא יהודים, פושעים, רוצחים, כולם רעבים נורא, מלאים בכינים, חולים בטיפוס, והיו גם מקרים של קניבליזם. השחרור לא היה כל כך יפה ונחמד כפי שתיארנו לעצמנו שנים ארוכות....

הבאים לגטו, במצעדי מוות או ברכבות, הופנו לצריפים שלא מזמן הוקמו בגטו. קבוצות של אסירים הגיעו כל יום. בחורים מתושבי הגטו בנו בשנת 1943 פסי רכבת שהגיעו עד לקסרקטין "המבורג". פעם הגיעה רכבת פחם מלאה בגוויות. אסירים שעדיין היו בחיים אכלו מבשרם של המתים. לא ראיתי את זה - רק שמעתי.

בין הבאים היו מר רוברט שרייבר ודולפק פרשק מפרוסטיוב. אם הם הכירו אותי, או אני אותם, אינני זוכרת. אמרו שימים רבים לא אכלו, שבדרך בה הגיעו אפילו עשב כבר לא נותר. רצתי לקצה השני של הגטו לאימא, ממעט הסולת אותה היא שמרה לשעת חרום היא בישלה דייסה, ממים כמובן כי חלב לא היה, ומייד רצתי עם סיר קטן ובו דייסה חמה וכף, כדי להביא אותה לשני בני קהילתי.

השוטרים, שבמשך כל השנים היו מלווים אותנו לעבודה, ושומרים עלינו שם, התנהגו אלינו פתאום ביתר אנושיות. אחד מהם נתן לנו את ארוחת העשר, אותה הוא הביא לעצמו - כל אחד מאתנו קיבל "ביס."

בבית הילדות העניינים התנהלו כמעט כרגיל, התכוננו להצגת סידרת ריקודי עם צ'כיים בשם Beseda (בסדה). חיפשנו בין תושבי הגטו מטפחות ראש אדומות, חולצות לבנות ומגפיים, שנלבש בהצגה. ביום אביבי יפה לבשנו את הבגדים המיועדים להצגה ויצאנו כך לרחובות הגטו. היה מצב רוח טוב, סוף המלחמה קרב. הגענו עד למחסום ובעליצות ובחוצפה שאלנו את השוטרים הצ'כיים מתי האמריקאים כבר יגיעו.

"א רויטה פון!" (דגל אדום!)

השורות הבאות הן מהיומן, אותו כתבתי בגטו טרזין. את היומן החלטתי לשרוף כאשר כבר הייתי אם צעירה בארץ והתמודדתי עם חוויות השואה. השורות הודפסו בירחון "המורד" בברטיסלבה בשנת 1946:

בזמן האחרון, כאשר לגטו טרזין החלו להגיע טרנספורטים ממחנות ריכוז שונים, נודע לנו שגרמניה הרוסה. הבאים היו משוכנעים שבעוד כמה ימים תסתיים המלחמה הנוראה. לפני שלושה שבועות החלו לקרות דברים משונים. מכוניות גרמניות החלו לנסוע במהירות מטורפת סביב הגטו. אנשים, מנשואי תערובת, החלו לברוח, אחרי שקרוביהם הלא יהודים נכנסו לגטו. גם הנאצים החלו לברוח. אנשי הצלב האדום הגיעו. כמו בכל יום, קמנו בבוקר מוקדם, כדי ללכת לעבודה. פתאום נכנסה נערה מהחדר הסמוך ואמרה, שהגיע טרנספורט מאיזה מחנה ריכוז. קפצנו מהר מהדרגשים, לבשנו משהו ורצנו ל-"שלויסה". שוב הרגשה של חוסר אונים, שאין ביכולתנו לעזור למסכנים אלה והידיעה, שיקירינו אשר נשלחו מזרחה, לא יחזרו. עזרנו כמה שיכולנו ופתאום: בום - בום...מה זה? יריות? אנשים אלה שבאו מהגיהינום לבטיחות היחסית בגטו טרזין, הבינו ששוב עליהם להתמודד עם הנאצים. היריות נמשכו כל היום. הגטו ציפה בדממה לגורלו. האם ייהרס או יזכה לשרוד עד סוף המלחמה? החל להחשיך ועם החשכה גברה המתיחות. פתאום נשמע קול נשי: "א רויטה פון!" (דגל אדום! ביידיש) הרחובות התמלאו אנשים וקריאות שימחה; הגטו נשם לרווחה ובירך את המשחרר - את החיילים והטנקים של הצבא האדום. אך השמחה לא היתה שלמה, לא יכולנו להשלים עם זה שכל כך הרבה אנשים, שציפו לרגע זה, לא זכו לו. אנחנו, הבנות, נפגשנו לפני הפרידה, ואמרנו לעצמנו שהעתיד תלוי בנו הצעירים. אנו חייבים לעשות הכל כדי שלא יהיה שוב צורך במלחמות איומות, בכל כך הרבה קורבנות ואומללות.

Call at the repatriation authorities with this certificate!

Keep it all times to assist your safe return home!

16. VIII. 1945

REGISTRAČNI PRŮKAZ

УДОСТОВЕРЕНИЕ

REGISTRATION CERTIFICATE

č 2722

Registration number

ČESKOSLOVENSKÝ REPATRIAČNÍ ÚŘAD

ЧЕХОСЛОВАЦКИЙ РЕПАТРИАЦИОННЫЙ ОРГАН

CZECHOSLOVAK REPATRIATION OFFICE

Family name:

Date, place and country of birth:

Occupation:

Desired destination:

Signature of holder:

date

תעודת ה"רפטריאציה" אחרי השיחרור.

לאחר השחרור

אימא טיפלה בחולים - בחולי טיפוס. חששתי לבריאותה, לחייה. הנשים הגרמניות (ברושקי), שהיו באות לגטו כדי לקחת מהמעט שהיה לנו, הגיעו כעת לגטו כדי לנקות את הלאטרינות (בתי השימוש).

נפגשנו - מספר קטן של אנשי פרוסטיוב, כמעט כולנו נשים, מלבד מר גרבשייד ועו"ד מר וולד והתייעצנו בינינו אם לנסוע הישר לפלשתינה; החלטנו לחזור קודם לפרוסטיוב - במקרה ומישהו מקרובינו יחזור "הביתה" מפולין . אנחנו הילדים נסענו לבתי ההבראה של מר פרמיסל פיטר.

שטירין - פרמיסל פיטר

סוף סוף הגיע סופה של המלחמה האיומה! בשמיני למאי 1945 שחרר הצבא האדום את גטו טרזין, זמן קצר לאחר שהגיע טרנספורט מצעד המוות, ובין הבאים כמה אסירי טרזין לשעבר. - מהם שמענו על אושוויץ, על תאי הגזים, על השמדה כמעט טוטלית של יהדות אירופה. אני כותבת על כך שוב, כדי להבהיר את מצבנו הנפשי אז. טרנספורטים כאלה הגיעו עוד ועוד, הגטו היה מלא עד גדותיו. הבאים היו במצב נוראי, קראו להם "מוזולמנים", הם היו חולים במחלת טיפוס, היו להם כינים, הם היו רזים - עור ועצמות, חלשים ונורא רעבים. לכן הוכרז על בידוד - קרנטינה - אף אחד לא היה יכול לצאת מהגטו. הסכנה שמחלות תועברנה לאוכלוסייה האזרחית היתה גדולה. מהמשפחה שלנו נשארנו בגטו טרזין דודה לוטה ממירוסלב, אימי, אחותי כרמלה בת אחד-עשרה ואני בת שש-עשרה. סוף סוף יכולתי להראות לכרמלה את גן הירק, בו עבדתי כמעט שלוש שנים, ממנו הייתי מביאה, עבורה, לפעמים, איזה ירק, גזר או עגבנייה. בתחילת יוני נפוצה שמועה, שילדים ייסעו לבתי הבראה. הקטנים קודם, הגדולים מאוחר יותר. עבורנו היה חשוב ביותר ששרידי המשפחות תשארנה ביחד. בכל זאת האמהות שלנו הסכימו שניסע, בעיקר בגלל סכנת ההדבקה מהמחלות שהתפשטו בגטו, וגם כי הן חשבו שבבתי ההבראה יהיה לנו יותר טוב.

קיץ, מזג אוויר יפה. יום אחד העלו אותנו על משאיות - ונסענו!! למרות ההרגשה הכבדה, האבל הטרי והנורא, שמלווה אותנו במשך כל החיים - זה היה נפלא!! לנסוע במשאית פתוחה, במהירות, החוצה, חופש!!! אחרי הצהריים הגענו לשטירין. את פנינו קיבלו נשים צעירות ונחמדות. דבר ראשון מקלחת - אחרי כל כך הרבה שנים חדר אמבטיה עם חרסינה לבנה, מים חמים! ארוחת ערב - חלום - לחם - אולי אפילו לחמניות, חמאה, ביצה, דייסת סולת! גן עדן עלי אדמות! זמן קצר אחרי המלחמה, היה מחסור במזון, אך מר פיטר דאג לנו. אנחנו, ילדי מחנה- ריכוז מורעבים, לקחנו חתיכת לחם לכיס ובלילה מתחת לכרית - מי יודע מה יהיה מחר?

הכרנו את המיטיב שלנו, את מר פרמיסל פיטר, את הגברת אולגה, את מילושקה ואנשים טובים נוספים שאת שמם אינני זוכרת כבר; הם טיפלו בנו ודאגו לנו. לשטירין באנו כמה בנות מ-L 410 שנשארו בטרזין. מאוחר יותר הגיעו לשטירין בנות שניצלו מאושוויץ ומחנות אחרים. אני זוכרת במיוחד את רנקה אילטיס שהיתה מוזולמן ממש, בת ארבע-עשרה, גבוהה, רזה עד לעצם, בטן נפוחה והראש קרח. היה לנו חשוב מאוד ללמוד, כדי שבתחילת שנת הלימודים (אחרי הפסקה של חמש שנים) נוכל לחזור ללמוד בבית הספר. מטרזין הגיעה פרופסור אירמה לאושר עם מישנקה (בתה, כבת תשע) ועוד כמה מחנכים, מורים ורופא; הם והאנשים של מר פיטר טיפלו בנו ולימדו אותנו. למדנו באופן אינטנסיבי מאוד ובחריצות רבה. בין יתר המקצועות למדנו אפילו לטינית. שעורים מסוימים ניתנו לנו בקמניצה, אחרים באולשוביצה. הלכנו למקומות אלה ברגל, ביער, באחו; עצים, פרחים, פרפרים, ציפורים, חרקים. הלכתי פעם מטירה אחת לטירה אחרת עם נער פולני - איכשהו הבנו אחד את השני כי פולנית וצ'כית הן שפות דומות. הנער פרץ בבכי וסיפר לי, שבמחנה ריכוז עבד על יד תאי הגזים והוציא משם את המתים; יום אחד, בין המתים, היו הוריו ואחיו. אינני זוכרת את שמו של הנער.

כל יום ראשון התאספנו ומר פיטר נשא דרשה – זה היה בעצם דיון; פעם הוא דיבר על מוות - הוא ניסה להקל עלינו, לעזור לנו להשלים עם מה שקרה לנו. החיים בטירות היו עבורנו כאילו חזרה לגן עדן האבוד. הטירות היו יפות מאוד - היו בהן עבודות אומנות, גילינו ספריה גרמנית עשירה, קראנו, עד כמה שהיה לנו פנאי. פארק גדול ויפה, אחו, יערות, פירות בר, תותים, פטל. גילינו אגם קטן; מרוב דאגה לביטחוננו אסרו עלינו להתרחץ בו. אך אנחנו, אחרי כל כך הרבה שנים, לא יכולנו לוותר על תענוג כזה. ערב אחד, בחושך, הלכנו, כמה בנות בוגרות לשחות, עם אולגה המטפלת, ניצולה ממחנות השמדה. בגדי ים לא היו לנו - היה חושך - אין דבר. אולגה היתה חלשה, לאחר שהחלימה ממחלת טיפוס והתחילה לטבוע. למזלנו הצלחנו להוציא את המטפלת האהובה שלנו מהמים.

פעם הגיע לביקור וילי גרואג מטרזין. הוא הביא לי ולאחותי מכתב מאימא; דאגתי לאימא מאוד, היא היתה עדיין בטרזין - טיפלה בחולי טיפוס. כרמלה ואני כתבנו מכתב, אספתי תותים ופטל, ווילי הביא לאימא. דואר טרם פעל כשורה, לא היו לנו מעטפות, לא בולי דואר, לא כסף.

יום אחד כינס אותנו מר פיטר ואמר שהוא עוזר לכל הילדים, שהילדים אף פעם לא אשמים. כעת סובלים ונמצאים בסכנה ילדים גרמנים; לטירות יבואו בקרוב ילדים גרמנים. אני עוד זוכרת אח ואחות, בעלי שער בהיר ורזים. התנהגנו אליהם בהגינות, אך לא דיברנו איתם. נראה לי, שזמן כה קצר אחרי המלחמה, התנהגותנו היתה נכונה.

יום אחד הפסיקה המורה את השיעור וסיפרה לנו שהאמריקאים הטילו על יפן פצצת אטום. לא ידענו שהמלחמה לא נגמרה. לא היה רדיו, לא היו לנו עיתונים.

בבתי ההבראה היו גם ילדים קטנים. גם הם למדו. אחותי, ובני גילה, אמנם היו בני אחת-עשרה, אך אף פעם לא ישבו על ספסל בית ספר. בטירת לויוביצה, היו ילדים קטנים עד גיל שש. יום אחד הגיעו כמה נשים צעירות מאנגליה; הן היו פסיכולוגיות; שאלו אותנו שאלות משונות, ביקשו שנצייר משהו, רצו לדעת על מה אנחנו חולמים. זה הרגיז אותי; אחרי שנים רבות נודע לי שהודות להן היתומים הקטנים הועברו לאנגליה; אולי זה היה לטובתם.

אנחנו, הבנות מ- L 410 ארגנו ערב תרבות. דקלמנו שירים מאת נזבל, סייפרט, תרגום מהשירה הסינית, "IF" מאת קיפלינג. המחנכים הצ'כים ואנשי ההנהלה שיבחו אותנו מאוד, התפעלו מהרמה הגבוהה; הם לא ידעו על חיי התרבות שהיו בגטו טרזין.

מאוחר יותר הגיעו כמה בנות מפולין. הן כנראה סבלו הרבה יותר מאתנו. אנחנו, בנות טרזין היינו, למרות הכול, עדיין נערות. הבנות מפולין הזדקנו טרם עת, היו שקטות, מבוהלות, לבשו חצאיות ארוכות.

החזרה לפרוסטיוב

בסוף אוגוסט 1945 אנחנו, הילדים שלא היינו יתומים, נסענו לפראג. נסענו ברכבת החשמלית בחינם, ראו עלינו שהיינו במחנה ריכוז; לא היה לנו כסף. בפראג, בבית היתומים של מר פיטר, חיכו לנו האמהות שלנו; מלבד ילדים מנשואי תערובת לאף אחד מאיתנו כבר לא היה אבא. אימא שלנו באה מפרוסטיוב המרוחקת כדי להביא אותנו "הביתה". בפראג אימא קנתה לי חולצה חדשה!

יום שלם אימא כרמלה ואני עברנו ממשרד למשרד בתקווה שייוודע לנו דבר מה אודות בני משפחתנו, שלא ידענו על מקום המצאם. במשרדים אלה היו רשימות ארוכות עם שמות של נעדרים. לפני צאתנו ברכבת לפרוסטיוב, עיר הולדתנו, היינו חייבות ללון בפראג, כי הרכבת יצאה רק למחרת בבוקר. אינני יכולה לשכוח את המקרה שקרה לנו בפראג: בקולנוע "רוקסי" סדרו אכסניה עבור אנשים שחזרו זה עתה ממחנות ריכוז. התאכסנו שם המוני ניצולים בצפיפות רבה. אנחנו היינו אמורות ללון שם. אדון אחד, מהקהילה היהודית, ריחם עלינו והזמין אותנו ללון בביתו. בערב, כאשר באנו לדירתו, אשתו הנוצרייה גירשה אותנו, כי אנחנו יהודיות. בלית ברירה חזרנו והעברנו את הלילה "ברוקסי". למחרת נסענו ברכבת לפרוסטיוב. בעקבות המלחמה שנגמרה לפני זמן קצר, לא היה תאום בין הרכבות ונאלצנו ללון בחדר ההמתנה של תחנת הרכבת באולומאוץ. למחרת בבוקר עלינו על הרכבת וסוף סוף

ראינו מרחוק את המראה המוכר כל כך של המגדל של עיריית פרוסטיוב, המתרומם מעל מישור האנה. אחרי שלוש שנים ארוכות היינו שוב בפרוסטיוב - בבית?

אימא שבאה מטרזין כבר קודם, הביאה את החפצים המעטים והעלובים שלנו לפרוסטיוב. היא הצליחה להשיג עבורנו חדר, בדירה שכורה בעלת ארבעה חדרים, עם ניצולים אחרים. בחדר אחד התגוררה גברת קובלר, בחדר אחר התגורר מר הרצוג ובחדר השלישי התגורר זוג מסלובקיה או הונגריה ואנחנו בחדר הרביעי. בדירה אחת התגוררנו שבעה אנשים - שאריות של ארבע משפחות. לא היו לנו רהיטים, כמה שבועות ישנו על הרצפה והבגדים המעטים שלנו היו תלויים על ווים על הקירות. מאוחר יותר עברנו, אימא, כרמלה ואני, לגור עם גברת קובלר, בדירתה, בקרבת תחנת הרכבת. שם כתבתי את השיר "רכבת".

רכבת

כשהייתי ילדה קטנה,
אהבתי להביט ברכבות חולפות.
מהחלונות רוכנים אנשים מחייכים,
כולם מנופפים בשמחה.

אך היום,
כאשר אני שומעת את שאון הרכבת
ומהומת הנסיעה בתחנה,
אני נזכרת ביציאה של רבבות;
הם נסעו לקראת המוות, לא ידוע לאן.

השער האימתני של קסרקטין המבורג
נפתח לעיתים כה קרובות -
בחצר בכי, פרידות לנצח, מהומה!
זה עניין של חיים - הנכס היקר ביותר!

פה עומדת אם, ילדה יסע ,
שם – בן, נראה כלוא,
אינו יכול לנסוע עם אביו.
נוסעים יתומים - ילדים מסכנים.

הקרונות כבר דחוסים עד אפס
מקום,
המשרוקית שורקת - כרגיל,
אך באוזנינו היא נשמעת
כשיר הספד לאלפים.

(נכתב בספטמבר 1945 , תרגם מצ'כית שמעון בר).

אחרי שחזרנו לפרוסטיוב, אימא הלכה לשכנים ולמכרים הלא יהודים שלנו, משפחתנו הלא חייתה בפרוסטיוב כשישה דורות. ההגונים מביניהם (והם היו הרוב המכריע), החזירו לאימא את החפצים אותם הצפינו אצלם הורי לפני שהוגלינו. העוזרת שלנו הגברת מריה קוואדלקובה באה אלינו בריצה עם כד קטן לחלב, שהיא מחזירה לנו אותו. מר שווצ'יק, שעבד בחנות שלנו, היה הגון. הודות לו יש לי עד היום הזה את הארון שהיה שייך לאבא שלי, אותו תכנן הדוד ארתור האדריכל. אנשים אחרים, שכנים ותיקים של סבא וסבתא, החזירו לנו כלים ולבנים. מה שהכי חשוב לי - משפחת מיכלובסקי, מהולשוב, הצפינו את אלבום התמונות שערך עבורי דוד יוסף. הוא נתן לי את האלבום ליום ההולדת ה-12, בשנת 1941. הם החזירו לנו גם צילומים נוספים, בעיקר צילומי משפחה אחרים. אני אסירת תודה לדוד, להוריי ולמשפחת מיכלובסקי, שבזמנים כה קשים חשבו שחשוב לשמור על אלבום הילדות שלי. ב1994 ביקרתי בפרוסטיוב אצל השכנים של סבא וסבתא. אמיל ניגש למגירה הוציא צעצוע אותו גוסטא, בן דודה של אימא, נתן לו למשמרת, ונתן לי אותו.

בקיץ 1945 חזרנו לפרוסטיוב אחרי שהותנו בבתי ההבראה של מר פיטר בטירות היפות, שנעזבו על ידי בעליהן הגרמניים, בקרבת פראג. שם לא רק הבראנו. שם גם למדנו באופן אינטנסיבי ביותר כדי שבספטמבר נוכל ללכת לבית הספר. לי, שהלכתי ללמוד בגימנסיה, אימא השיגה תיק עור אמיתי. כרמלה נאלצה להסתפק בתיק, אותו אימא תפרה לה, מפיסת בד. כרמלה הלכה בפעם הראשונה לבית ספר בגיל 11, הישר לכיתה ו', לפני כן מעולם לא ישבה על ספסל לימודים.

לא היה לנו כמעט כלום, המזוודה שלי נשלחה לאושוויץ – אני נשארתי בטרזין בנס! בפברואר 1945 היינו אמורות לנסוע עם הטרנספורט היחידי מטרזין לשוויץ - כהחלפה עבור שבויי מלחמה גרמניים. הרכבת היתה מלאה ונשארנו בטרזין, אך רוב החפצים שלנו נסעו לשוויץ. מספר חדשים אחרי המלחמה, שלח לנו את החפצים העלובים מר ברגר, שלפני המלחמה נסע מפרוסטיוב לשוויץ, בענייני מסחר, ונשאר שם עד סוף המלחמה. הגברת ברגר ושתי בנותיה, זדנקה ואווה, נשלחו מטרזין לאושוויץ בטרנספורט האחרון - הן לא שרדו.

הגימנסיה הריאלית לבנות בפרוסטיוב

בספטמבר 1945 התחלתי ללמוד בכיתה י' בגימנסיה הריאלית לבנות ברחוב על שם יאן עמוס קומנסקי. מנהל בית הספר מר לטוחה אמר לי: "שטקלמכרובה, סיימת ה' כיתות לכי ללמוד בכיתה ו'." איכשהו שכנעתי אותו שיאפשר לי לנסות ללמוד בכיתה י'; לפי גילי הייתי צריכה ללמוד בכיתה י"א. הבטחתי להבחן על החומר החסר במשך שנת הלימודים. אחרי זמן קצר גיליתי, שהבנות למדו צרפתית, לטינית ומתחילת חודש מאי רוסית, ושכנראה לא אצליח להשיג אותן. אחרי התלבטויות,

ולילות ללא שינה, החלטתי לבקש לרדת לכיתה ט', בה למדה בת גילי וחברתי אווה הרמנובה. אווה היתה בגטו טרזין שנתיים, לבד, ללא הורים; אביה יהודי אימה נוצרייה. אווה בת תערובת שתחת השלטון נאצי נחשבה מגיל 14 אדם בוגר ולכן נשלחה לבדה למחנה הריכוז. אימא של אווה היתה שולחת לנו לטרזין חבילות מזון - בכל חבילה הוסיפה משהו עבור אווה. ל"ארים" היה אסור לשלוח לנו חבילות, יהודים כבר לא נותרו מחוץ למחנות, נשארו רק אנשים מנישואי תערובת, שיכלו לשלוח חבילות - חבילה אחת כל חודשיים או שלושה. הודות לגברת הרמן זכינו לקבל מזון מציל חיים ואווה קיבלה תוספת.

אווה הרמנובה בת 16 - אחרי המלחמה

בגימנסיה, כאשר ירדתי לכיתה ט' התישבנו על אותו הספסל, אווה ואני, ושתינו הרגשנו טוב יותר. למדתי בשעות הבוקר המוקדמות. נבחנתי בפיזיקה, מתמטיקה ואולי במקצועות נוספים, עם אווה למדתי צרפתית אצל מורה פרטי. למרות זה ביקשתי מאימא שתאפשר לי ללמוד אנגלית אצל הגברת אמברוס (אנגליה ממש), הלא למדתי אנגלית לפני השואה, ואפילו בטרזין. נוסף לזה למדתי עברית בשעורים אותם אירגן ד"ר לוהר.

בבית לא היה גבר ולא היתה לנו עזרה. אחרי שבטרזין עבדנו בעבודות פרך אימא לא ראתה בזה דבר יוצא דופן, לרתום אותי לעגלה כדי שאביא הביתה עצים לתבערה. אחר כך ביקעתי וחתכתי את העצים בעזרת גרזן במרתף. לפעמים הלכתי עם אווה לתיאטרון הלאומי לראות הצגה או לשמוע קונצרט. כיום, למרות שיותר מ 40 שנה הבדיל בינינו מסך הברזל, החברות בין אווה וביני עדיין קיימת. מאז שזה שוב אפשרי אנחנו מתכתבות, מבקרות אחת את השניה ונפגשות.

חלום

למרות הפעילות הרבה הייתי מאוד עצובה, אומללה ומדוכאת. נורא התגעגעתי להרמן. לא ידענו ולא קלטנו שכמעט כל האנשים שלנו הושמדו. כל הזמן קווינו ש"הם יחזרו". מעומק זכרוני..... חלום, כנראה משנת 1945, אחרי שחזרנו מטרזין. חלמתי שנפגשנו, הרמן ואני, בסוף רחוב ברננסקה, היכן שנמצא בית הקברות הנוצרי ואחריו היהודי. מה שאני זוכרת בעוצמה הוא - שדרה של צפצפות דקות וגבוהות....

אודים

מהמשפחה, מלבד שלשתינו, חזרו הדודה לוטה סנסקי וליצי, בתו של פריץ שלינגר. מבין חברותי חזרה לפרוסטיוב אווה הרמנובה. ריטה פוגל, חזרה עם אימא שלה. חזרו בנות בוגרות יותר.

חשבתי, התעמקתי ובדקתי את משמעות החיים. חשבתי על התאבדות, אך היה לי ברור שאחרי מה שאימא עברה וסבלה, אין לי את הזכות לגרום לה עוד אסון ועצב. כנראה שהדחף הבריא לחיות ניצח והציל את חיי.

התכתבתי עם חברות ומכרים מטרזין. רובם חיו בפראג, למרות שמוצאם היה מערים אחרות. התכתבתי עם דאגמר פנטל (ליבל כיום), היא היתה בסנטוריום בעיר ז'מברק, אחרי שחלתה בשחפת קשה במחנות הריכוז, מהם חזרה לבד. שלמה פירט, המורה לעברית שלנו בטרזין, הודיע לי כי בחורף יתקיים מחנה מאורגן על ידי תנועת הנוער הציונית "החלוץ", בהרי הטטרה בסלובקיה. היתה חופשת החורף בבית הספר ונסעתי למחנה הזה, לקז'מרסקה ז'לבי. בפעם הראשונה פגשתי שם את החיילים שלנו, מפלשתינה, ששירתו בבריגאדה העברית. על שרוולם היה מגן דוד כחול לבן! מפרוסטיוב נסענו למחנה רק אנה לנקוויץ (היום שן) ואני. היה קר מאוד, המון שלג. מבין מכרי בטרזין פגשתי שם את מקסי, איפיק, אידה, סטלה, מרים, אניטה וליזה. רובם מבוגרים ממני. היה שם נוער מסלובקיה, מקרפטו-רוסיה. הגיעו שליחים מארץ ישראל. מהרכבת אל המחנה צעדתי עם הסופר הנס ליכטביץ (אורי נאור), שהיה שליח לענייני תרבות. גם הוא לבש מדים עם מגן דוד כחול לבן על השרוול - להבדיל מהמגן דוד הצהוב שלנו...

הכרתי חיילים נוספים: את ראובן צנטנר ואת אפרים שן. הכרתי אנשים צעירים בני גילי מסלובקיה, עם אחדים אני בקשר עד היום. היה לנו מחנה ואחר כך סמינריון למדריכים - בו השתתפתי. ראיתי שני בחורים כותבים באותיות עבריות - קראתי והבנתי, זה היה דומה לשפה הגרמנית, כך פגשתי בפעם הראשונה את שפת היידיש.

הכשרה

אחרי שחזרתי ממחנה החורף ומהסמינריון של תנועת "החלוץ", הוחלט, אחרי מחשבות והתלבטויות רבות, שאעזוב את הגימנסיה ואצטרף להכשרה של תנועת "גורדוניה מכבי הצעיר" בברטיסלבה, עיר הבירה של סלובקיה. בבוהמיה ובמורביה לא נשארו מספיק בני נוער כדי לארגן הכשרה.

לאותה מסקנה הגיעו עוד כמה מאסירי גטו טרזין לשעבר. מקס ליבן כבר היה שם, גם לוטקה. מאוחר יותר בא איפיק. בהכשרה בברטיסלבה פגשתי כמה אנשים צעירים, אותם הכרתי במחנה בהרי הטטרה. אחרי שאיבדתי את חברי ילדותי כבר לא הייתי מסוגלת ליצור קשרי חברות עמוקים וכל הזמן הייתי עצובה ומדוכדכת.

בהכשרה בברטיסלבה, קשרתי קשרי ידידות עם אגי, רחלקה וסוניה, את ידידתי ז'וז'קה הכרתי, כאשר עברתי להכשרה בז'ילינה. במחנות הקיץ והחורף הייתי מדריכה של קבוצות ילדים ונוער. נשלחתי לפראג, שם שהיתי כמעט שנה, כדי לארגן ילדים יהודים לקראת עלייתם ארצה. אחר כך שהיתי כשנה בברנו, באותו התפקיד. בתקופה בה הייתי בפראג התקיימה ההצבעה הגורלית ב"אומות המאוחדות" בעניין הקמת מדינה ליהודים בארץ ישראל. עקבנו אחרי הועידה, זאת היתה חוויה מרגשת ומרטיטה. אחרי המהפכה הקומוניסטית, בשנת 1948, הודיעה הממשלה החדשה שמותר לנו לעזוב את צ'כוסלובקיה, כדי לעלות ארצה, עד לתאריך מסוים בשנת 1949 - מי שלא יעזוב יאלץ להישאר .

אימא וכרמלה התגוררו בפרוסטיוב. אימא עבדה והשתדלה לתת לכרמלה מזון טוב ומזין אחרי שלוש שנות רעב בגטו, בהן כרמלה כמעט ולא גבהה. בבית הכנסת שלנו היה מחסן של רהיטים, שהיו שייכים פעם לאנשי הקהילה שלנו, אותם הגרמנים לקחו. ב-1945 נשארו שם רק כמה פריטים, אותם אף אחד לא רצה. מהם אימא בחרה כמה דברים. עגלת תה וחנוכייה, אותן אימא הביאה משם, נמצאות עדיין בדירתי בתל אביב. אימא הביאה מטרזין כמה מזרונים כדי שנוכל לישון עליהם. מאוחר יותר קנתה בפרוסטיוב שלוש מיטות ואת המזרונים נתנה לרפד כדי שיסדר אותם ויתאים למיטות. מה קרה לפשפשים מטרזין אינני יודעת, יותר כבר לא היו לנו פשפשים. במשך הזמן אימא קנתה קצת כלים, בגדים, ספרים ואפילו אופניים, זוג לכרמלה וזוג לי!

משמאל כרמלה, אימא ואני, אחרי שחזרנו לפרוסטיוב אחרי המלחמה(1947).

בהכשרה בברטיסלבה עבדתי די קשה. זרעתי ושתלתי ירקות בגינה, טיפלתי בהם, בישלתי, כיבסתי וקניתי מצרכי מזון עבור חברי ההכשרה. למרות החיים הקשים והניסיונות המרים אותם חוויתי בגטו, נשארתי אידיאליסטית וקשרתי ציונות בחלוציות ובעבודה. המשכתי ללמוד עברית. במחנות קיץ וחורף הייתי מדריכה של קבוצות ילדים או נוער. השתדלתי למלא את תפקידי על הצד הטוב ביותר. הפריע לי שאינני יודעת לשיר. אני גם לא מצטיינת בחוש כיוון (אורינטציה), פעם במשחק צופים יצאתי עם קבוצתי לכיוון הלא נכון - היו צריכים לחפש אותנו (טלפונים ניידים טרם הומצאו).

בהכשרה שבז'ילינה הכרתי את ז'וז'קה אותה מאוד הערכתי וחיבבתי.

אימא התעקשה שעלי ללמוד משהו ולא רק לעבוד בעבודות שרות. למדתי כמה חודשים לתפור אצל הגברת שמידל בז'ילינה. זה עזר לי אחר כך במשק ביתי, עם ילדי, והייתי המומחית לתפירת טלאים במושב בית לחם הגלילית.

מאחר והייתי דוברת צ'כית, בוגרת קורסי הדרכה ובעלת ניסיון כמדריכה במחנות קיץ וחורף - נשלחתי על ידי תנועת הנוער הציונית "גורדוניה מכבי הצעיר" לפראג, כדי לצרף ילדים יהודים לתנועה, במטרה להביאם ארצה. שהיתי בפראג כשנה. בתקופה זו קרו אירועים חשובים. הקומוניסטים זכו בבחירות בצ'כוסלובקיה. שר החוץ יאן

מסריק התאבד - או נרצח. בלוויה שלו עמדתי, עם עשרות אלפי אזרחים, בכיכר ואצלב. האזנתי לרקוויאם שנוגן לכבוד יאן מסריק, באולם גדול במרכזה של העיר.

במאי, באותה השנה, הוכרז על הקמתה של מדינת ישראל.

ניסיתי לארגן ילדים יהודים בפראג, נפגשתי אתם אחר הצהריים ובערבים. אם היה לי ערב פנוי הלכתי לתיאטרון או לאופרה. במועדון ברחוב מייזל, הייתי פוגשת נוער יהודי, סטודנטים יהודים. בפראג היו בתקופה זו שליחים מארץ ישראל; הונזה בק מברנו - חבר קיבוץ גבעת חיים, הגיע עם תיאטרון הבובות שלו. אברהם ילינק, חבר הקיבוץ כפר המכבי, היה שליח. בתו רות גרה איתי באותו חדר בפראג. פגשתי קרוב משפחה חדש, את קסיל פדרמן. קסיל קנה בצ'כוסלובקיה נשק עבור מדינתנו הצעירה. בפראג היו שליחים ואנשים שהרצו לפנינו בצ'כית, סלובקית ויידיש.

אחרי כשנה עברתי לברנו, כדי לעבוד גם שם עם ילדים ונוער, עד לעלייתנו ארצה בפברואר 1949. רבים מילדי ברנו עלו ארצה - פבל, טומי, יטקה, בובי, הינק, רותקה, אווה, עקי ואחרים, אך היו כמה אמהות, שלא מזמן חזרו ממחנות הריכוז עם ילדיהן ללא בעליהן. הן פחדו מהבלתי ידוע ומחוסר הביטחון הכלכלי, ולכן נשארו. בשנות התשעים פגשתי בברנו חלק מהם - את זוזקה אונגר בתו של הצייר הידוע, את בדיה, פבל, ואת פטר סגהר.

ב-1948 הממשלה הצ'כוסלבקית עזרה למדינת ישראל הצעירה. הטייסים שלנו למדו לטוס בהרניצה (אני חושבת שגם עזר וייצמן היה שם). צ'כוסלובקיה מכרה לישראל נשק ומטוסים.

לסטודנטים היהודים היתה בעיה - להפסיק את לימודיהם ולעלות ארצה, או להישאר, כדי לסיים את הלימודים, ולא לעלות. הממשלה הכריזה שב 1949 מפעל העליה יסתיים. התנועה פנתה אלי להישאר עוד כדי לעזור בחיסול. לא יכולתי להסכים, רציתי מאוד לעלות עם אימא ועם כרמלה, אחרי ששרדנו יחד, רציתי שנעזוב את אירופה ונסע ביחד לישראל - ארץ חלומותינו.

לפני שעזבנו את צ'כוסלובקיה נסעתי שוב לברנו לפגוש את חניכיי. אחר כך ארזנו את החפצים שלנו בפרוסטיוב. בפברואר 1949 הקומוניסטים בשלטון - ממשל טוטליטארי - הרבה איסורים. הורשינו לקחת רק חפצים מסוימים - יש דברים אותם אסור להוציא מהמדינה ואסרו עלינו לקחת אותם אתנו, למרות שהיו שייכים לנו. שלחו אלינו מפקח מברנו. מצאתי חן בעיניו. לו הייתי כנועה היה סוגר את עיניו. אך כנועה לא הייתי, עשיתי הכול כדי לא להיות בקרבתו - וכך: מאוורר - לא, תנור חשמלי קטן - לא, כלים יפים – לא, שטיח פרסי בטח לא. המפקח בדק אפילו כמה תחתונים אנחנו אורזות ולא הרשה יותר מחצי תריסר לכל אחת מאתנו. תמונות בעלות ערך - לא, על שני ציורים קטנים ויפים אימא שמה תמונות משפחתיות. הודות לזה הציורים תלויים בדירתי עד היום. את החפצים, אותם לא הורשינו להביא ארצה, אימא ארזה בארגז

גדול ושלחה לבן דודה ברונו שטיינר, שבינתיים חזר עם משפחתו מאנגליה והתגורר בפראג. כאשר ביקרנו עם עדנה אצל ברונו, בפעם הראשונה, ב 1990, הוא הוריד מהקיר תמונה אחת שהיתה בבית סבי ונתן לי אותה. גם היא תלויה בדירתי בתל אביב. לפני עלייתנו אימא הצליחה למכור את בית סבי, במחיר מצחיק של מיליון קרונות. את הכסף העברנו בדרך בלתי חוקית, בעזרת ארגון שנקרא "בריחה", ובארץ קיבלנו סכום קטן ממש. השליש, או החצי, שהיה שייך לי הספיק בדיוק לתשלום דמי מפתח לחדר אחד, בדירה בת שני חדרים בגב ים אחרי החתונה עם שמעון ב- 1951.

כאשר ישבנו ברכבת בברטיסלבה, בדרכינו ארצה, באו, בריצה מטורפת, האיש שקנה את הבית עם העו"ד שלו - הממשלה מחרימה את הבתים הפרטיים והוא רוצה את כספו בחזרה! אך הרכבת כבר החלה לזוז.... כן נזכרתי.... שמו של הקונה היה מר סוחומל!

ישראל

החזרה למולדתנו הישנה - החדשה

את עלייתנו לישראל ארגנה תנועת הנוער "גורדוניה מכבי הצעיר" שמרכזה, באותה תקופה, היה בברטיסלבה. חלוקתם של בני הנוער לקבוצות נעשתה על פי גילם. כרמלה צורפה לקבוצה של ילדים, סלובקים ברובם, שיועדה לקיבוץ כפר המכבי ואילו אני הצטרפתי לקבוצה שכבר היתה בקיבוץ גניגר. הסיבה לעלייתי המאוחרת, יחסית, היתה שנאלצתי להמשיך להדריך את חניכיי בברנו וגם היה לי חשוב לעזוב את הגולה עם אימי ועם אחותי. קרובי משפחתנו בגבעת חיים, שעלו מוינה לפני שנים רבות, דאגו לכך שהקיבוץ יקבל את אימי לשורותיו.

משנת 1949, ומספר שנים לאחר מכן, הגיעו לארץ מאות אלפי עולים. על אף שלא ניתן היה לספק להם את צרכיהם הבסיסיים, כגון אוכל ומגורים, במידה ראויה ומספקת, הרי שעדיין החיים בקיבוץ היו קלים יחסית מן החיים שבחוץ.

בדרך לארץ מוניתי כאחראית על קבוצת חניכים שעלו לבדם, משום שהיו יתומים, מהורה אחד או משניהם, או משום שהוריהם התכוונו להצטרף אליהם מאוחר יותר. הרכבת נסעה דרך וינה, שם נפגשנו עם הדוד לוץ. לוץ שרד את השואה במקומות שונים והספיק כבר לחזור לעיר הולדתו וינה. מוינה המשכנו לאיטליה, שם עלינו על אניה ובשבת, כשהיא עגנה, הצלחנו לצפות אל ונציה. כל- כך רציתי לעזוב את האניה ולבקר בונציה, אך זה כמובן היה בלתי אפשרי. שם האוניה היה "קמפידוגליו". אוניה ישנה, הצפיפות היתה גדולה, היו בה מיטות בנות ארבע קומות, לידינו משלוח של בצל שכבר החל להרקיב (הריח!!) וארגזים מלאים בתפוחי עץ. כשהגענו לחיפה ריחם פועל נמל אחד על הילדים – ונתן לכל ילד תפוח מארגז אחד שהתרסק. יש לציין כי "התפריט" באניה לא כלל פירות כלל. בראשון למרץ חגגה כרמלה על סיפון אניית "קמפידוגליו" את יום הולדתה ה15. הים היה מאוד סוער, אפור וחום - צבע תכלת בכלל לא נראה. הרגשנו רע מאוד ואני אפילו התעלפתי. כשהגענו לקפריסין - החלפנו עם הדייגים היוונים את קופסאות הסרדינים שהבאנו איתנו, תמורת תפוזים. איזה תענוג!

שוב הגיעה השבת. האניה עוגנת כמה מאות מטרים מתל אביב, מחכים שהשבת תצא ונוכל לרדת מהסיפון. ביום ראשון בבוקר הים היה עדיין סוער. נמל תל אביב כה רדוד, שאניה גדולה אינה יכולה להיכנס אליו ולכן נאלצנו, גברים, נשים, זקנים וילדים, לרדת, בסולמות חבלים רעועים, לספינות דייגים וכל זאת בזמן סערה קשה.

כאשר הגענו ארצה בחודש מרץ 1949, היו לנו פה הרבה קרובי משפחה. את המבוגרים שביניהם הכרנו באירופה והיו הרבה צברים, ילידי הארץ.

בתל אביב ביקרנו אצל בת דודתי היחידה רות (לבית שטקלמכר). רות באה ארצה עם עליית ילדים ב 1939. כאשר נפגשנו בארץ היתה רות בת עשרים ושלוש, נשואה לסמו פדרמן מבעלי מלונות "דן" כיום. בנם הבכור עמי היה כמעט בן שנה. הם התגוררו בדירה ברחוב הירקון עם הוריו של סמו. במלון "קטה דן" דאז, היו עשרים ואחד חדרים. במקומו עומד היום מלון "דן" המפואר.

רות לבית סנסקי, שבאה ארצה עם עליית ילדים לפני השואה, חיה עם בעלה שלמה, בחדר צנוע, בקיבוץ צעיר, בחוליות (שדה נחמיה). אימה, דודתנו לוטה סנסקי, ניצולת גטו טרזין כמונו, היתה אז בחוליות כבר כשנתיים. כמה ימים אחרי בואי ארצה פגשתי את רות בחיפה. היא ליד הנהג, אני למעלה, על אוטו משא, בין המון שקים. נסענו לגליל העליון. עברנו דרך נצרת וראיתי מלמעלה את הכינרת, עליה שרנו בגולה. סלעי הבזלת השחורים של הגליל העליון, מלא כלניות. בחוליות טיילנו עם דודה לוטה ועם מיכל הפעוטה בבוץ עמוק.

אימא התקבלה, למזלנו, בקיבוץ גבעת חיים, הודות למשפחתנו הגדולה שם. אפרא הביא אותה לקיבוץ ישר מהאניה. אפרא עלה מוינה ב-1930, הוריו ואחותו מימי עלו ב-1938 והתיישבו בקיבוץ גבעת חיים. כאשר באנו ארצה ב-1949, בעלה של דודה לוטה, הרופא ד"ר בנו שלינגר, כבר לא היה בין החיים. הדודה התגוררה לבד בצריף והיא הזמינה את אימא לגור איתה. לאפרא ולגרטי היו שלושה ילדים, חוה היתה בת עשר, אלי בן שבע וצילה כבת שלוש. מימי היתה נשואה ליוסף. בעלה הראשון, קולומן, היה אביהם של דפנה בת העשר, ואילן בן השבע. יוסף היה אביו של זכריה בן השלוש. כמה נפלא שהיתה לנו משפחה כה גדולה בארץ!

גניגר

בנמל תל אביב חיכה לנו אפרא, בן דודה של אימי, שעלה לפלשתינה מוינה כבר בשנת 1930. הודות לו נשארו בחיים הוריו ואחותו ויש לנו עכשיו חמישה דורות של קרובים בארץ ישראל. מהנמל אסף אותנו אוטובוס צבאי, קטן מידות, בצבע חאקי. אנחנו נוסעים צפונה, מרגישים את הריח המשכר של עצי ההדר הפורחים. לעולם לא אשכח חוויה ראשונית זו! אימא ואפרא יורדים מהאוטובוס על יד הכביש שמוביל לקיבוץ גבעת חיים, אנחנו ממשיכים לחיפה, כרמלה והקבוצה שלה לכפר המכבי, הילדים הקטנים לדגניה ב' ואני היחידה לגניגר. בחיפה מחכים לי אגי ויושקו (יוסף) ומשם אנחנו תופסים טרמפ לטבעון. מתחיל להחשיך, אנחנו ממשיכים לצעוד ברגל בתקווה שנתפוס טרמפ נוסף לכיוון שלנו. אנחנו רעבים, נוגסים אחד אחרי השני מהנקניק הצ'כי שהבאתי עימי ובחושך המתחזק נשמעות יללות תנים. בעליה לרמת ישי אנחנו מוצאים עגלה ישנה ומחליטים לנוח בה. גניגר עדיין רחוקה. אחרי שעה ארוכה מגיע אוטו פתוח, עוצר, אנחנו קופצים לתוכו ונוסעים בדרך שלא היתה הדרך

ה"רגילה" לגניגר. יורדים מהאוטו ונכנסים לחורשה ("יער בלפור"), יושקו ראשון, אגי אחריו ואני אחרונה. אני מרגישה את המתח של חבריי שלא הוציאו אף מילה מפיהם ורק אחרי שעברנו את החורשה הם נאנחו ואמרו: "כרגע עברנו שדה מוקשים". במרץ 1949 עדיין ניכרו בארץ אותותיה של מלחמת השחרור.

בבית הילדים עבדה בשמירה חברתי סוניה. כבר יותר משנה לא ראיתי אותה, משום שהיתה בין הראשונים שעזבו את ההכשרה ונסעו לפלשתינה, אף לפני שהיתה לנו מדינה. סוניה הגישה לי ספל חימר עבה עם מים פושרים שלא היו לי טעימים. אנחנו הולכות לישון באוהל גדול שבו כבר ישנות בנות שהכרתי בהכשרה. כמו כל העולים החדשים, קיבלתי גם אני, מספר ימי חופשה שנועדו להכרת גניגר, שלא מזמן חגגה 25 שנה להיווסדה. נרשמתי בסידור העבודה וביקשתי לעבוד בגן ירק, בהתאם לרוח החלוצית. שהיתי בגניגר כמעט שנתיים. מייסדי הקבוצה הגיעו מרוסיה; אחרי שנים רבות בארץ הם לא הצליחו להפטר מהמבטא הרוסי הכבד, כפי שאני לא הצלחתי עד היום הזה להפטר מהמבטא הצ'כי.

מה שהקסים אותי היו הילדים. כל כך הרבה ילדים יהודים חמודים. והם אינם יודעים.... אף אחד לא ידע שבטרזין הייתי רואה תינוקות ארוזים בקופסאות ובארגזים בדרכם לרכבת מזרחה להשמדה. הילדים הצעירים ביותר, הבודדים שחזרו משם, היו בני 14. אולי אחד או שניים היו יותר צעירים.

לעיתים היתה לי תורנות בחדר האוכל המשותף ולעיתים במטבח. החורף של שנת 1949-1950 היה החורף היחידי שבו, בגניגר וכמעט בכל הארץ, ירד שלג אמיתי, שנותר על האדמה. מאז ועד היום הזה, יותר מ-50 שנה, לא היה שלג כזה בארץ (רק בהרים ובירושלים יורד לעיתים שלג).

בתקופה זו לא היתה עבודה בגן הירק ולכן עבדתי בבית התינוקות. בשבילי זה היה נפלא. פעם ראשונה בחיי לקחתי ילד לידיי, האכלתי אותו, החלפתי לו חיתולים, למדתי הרבה. אהבתי את הילדים מאוד אך אמרתי בליבי שאת ילדיי לא אגדל בבית ילדים, למרות שהיה מאוד נקי והילדים בו קיבלו טיפול מצוין. באביב 1950 החלו להופיע בגניגר בחורים צעירים שהגיעו מצ'כוסלובקיה אל קיבוץ דורות שבנגב. הם שמעו שיש בנות צ'כיות בגניגר ורצו להכירן.

חתונה

פבל בחר באדית, קרל בסוניה, ואחיו של פבל, שמעון - בחר בי. שמעון היה בפלשתינה כבר 10 שנים, עזב את הקיבוץ מזמן והתגורר בחיפה. בתקופת מלחמת העולם השניה היה בבריגאדה העברית של הצבא האנגלי, שנלחם בגרמנים. כאשר הכרנו, בשנת 1950, שמעון התגורר בחיפה. הוא עבד בבית המכס בנמל, ובזמנו הפנוי תירגם מצ'כית לעברית את "על עיניה העצובות של חנה "קרדז'יץ'" מאת איוון אולברכט והתכונן לעשות בחינת בגרות אקסטרנית.

תמונת החתונה שלנו, מיכל ושמעון בר ינואר 1951.

בינואר 1951 התחתנו אצל הרב גלזר בחיפה. לפני המלחמה היה רבי גלזר רבה של העיר ברנו וערך שם את בר המצווה של שמעון. החתונה שהיתה צנועה מאוד, נערכה בדירתו של הרב, בנוכחותם של כמה קרובי משפחה וכמה חברים. קשה להאמין היום אבל אפילו שמלה חדשה לא קניתי. לבשתי שמלה חורפית, חומה, שהיתה שייכת פעם לסבתי; מישהו מאנשי פרוסטיוב השיב אותה לאימי אחרי המלחמה.

אחרי שעזבתי את גניגר מצאתי עבודה כמטפלת, בכפר הנוער "רמת הדסה", בו התחנכו ילדים שהגיעו לא מזמן ארצה. שמעון המשיך להתגורר בחדרו הקטן בחיפה. ברמת הדסה קיבלתי בית קטן, שנראה כמו ארגז מעץ. על הרצפה טיילו נמלים וחרקים שונים, לא היו בו מים ולא שירותים צמודים. אהבתי לעבוד עם הילדים, גם אם זה לא היה קל; הם הגיעו ממגוון ארצות ותרבויות: טורקיה, עיראק, פולין, יוגוסלביה, מרוקו, רומניה ועוד. כאמור, שמעון המשיך לגור בחיפה והגיע פעם בשבוע לבקרני, לרוב בשבת. הוא נאלץ לצעוד מטבעון לרמת הדסה, שכן אוטובוסים כמעט ולא היו. בהמשך התחלנו לחפש דירה שתשמש אותנו למגורים משותפים; אימי נתנה לנו כסף למטרה זו, שהתקבל ממכירת ביתו של הסבא שלנו בפרוסטיוב.

1952 על יד דירתנו בגב ים ב' (צולם ע"י השכנה בורי).

שכרנו חדר אחד בדירה בת 2 חדרים בגב ים. שכנינו, מירק ובורי, היו זוג צעיר מיוגוסלביה. שמעון נסע מידי בוקר לעבודתו בחיפה והתכונן בכוחות עצמו לבחינות הבגרות. החדרון ששכרנו היה קרוב לים, מוקף כולו בחול, למעט השבילים והכביש. מאוד אהבתי את זה! בורי היתה צלמת ובזכות זה יש לי צילומי מזכרת מהמקום.

מאימא קיבלנו זוג אופניים, נוסף לזה שלי, שהיה שייך לכרמלה, וכך הפכנו שנינו לניידים. כשעברתי מרמת הדסה לגב ים, התחלתי לחפש עבודה. נסעתי באופניים לישובים ותיקים יותר, והודות לכך גם יותר עשירים, לקריית מוצקין ולקריית חיים. שם עבדתי בניקיון הבתים, ובכביסה. בימי כביסה הייתי מרתיחה את כלי המיטה והמגבות בדוד גדול, על מדורה בגינה, וכיבסתי אותם ידנית על לוח פח גלי. עבודה זו נחשבה לעבודה קשה מאוד. למרות שזאת היתה תקופת הצנע, ביום זה מעבידיי נתנו לי ביצה לארוחה! מספר לילות העסיקו אותי במכבסה גדולה שכיבסה עבור אניות. בערבים שמרתי על ילדים,

שהוריהם רצו ללכת לקולנוע, או לבקר את חבריהם. אח"כ החלטתי ללמוד בקורס מזורז לגננות. הקורס היה בפתח תקווה. לפעמים הייתי נוסעת לשם בטרמפים. כל השבוע שהיתי בפתח תקווה, בבית החלוצות, ובשישי - שבת חזרתי לגב ים. עם סיום הקורס קיבלתי עבודה בעכו, גם אליה נסעתי בטרמפים. במעון בעכו היו ילדים רבים, יותר מ-40, מכל קצוות העולם. היו לי שתי עוזרות, אך הרגשתי שידיעותיי אינן מספיקות. היה חורף, הרבה גשם, אח"כ אביב מקסים. לעיתים קרובות הייתי הולכת עם הילדים לטייל. אני וחלק מהילדים, נשארנו במעון עד לצהריים והשאר עד לשעות אחר הצהריים. פעם, בדרכי לעכו בטרמפ, נקלעתי לתאונת דרכים ונפצעתי קלות. בעכו פגשתי, בפעם הראשונה בחיי, ילדים ומבוגרים יוצאי תימן. בין הילדים היו האחים אויצ'קה ואמילק מפראג. שנים רבות לאחר מכן נודע לי שאמילק (היה בן שלוש כשטיפלתי בו) נהייה טייס ונפל במלחמת יום הכיפורים.

בעלי שמעון

מיכל ושמעון בר תל-אביב 1980

אוסקר שמעון בר, נולד ב-27.2.1925 בברנו. בנו השני של יוליוס בר (יואל) נציב מס הכנסה בברנו, עו"ד ובעל דוקטורט במשפטים, והילדגרד לבית פריד. אחיו הבכור של שמעון, פבל צבי, נולד בשנת 1923. בני משפחת בר גרו ביביצ'קו (Jevíčko), משפחת פריד היתה מהולשוב (Holešov). פבל ושמעון הלכו בברנו לגן ילדים יהודי, לבית ספר יהודי ולגימנסיה יהודית, בה לימדו עברית מודרנית. שמעון הושפע מאוד מהפרופ' ברוך קורצוויל, וכך הפך להיות לא רק ציוני אלא גם דתי. מסיבה זו, למרות ששמעון היה הצעיר משני האחים, הוא נסע בדצמבר 1939, עם הטרנספורט האחרון מהפרוטקוראט לפלשתינה. בתחילה התגורר אצל קרוביו - משפחת האן בקרית מוצקין; הם שלחו לו סרטיפיקאט אשר איפשר לו לעלות לארץ ישראל. שמעון למד בבית ספר בחיפה, ולאחר מכן עבר ללמוד בבית ספר חקלאי בפרדס חנה, והצליח "לקפוץ" כיתה. עם סיום לימודיו עבר לקיבוץ שדה אליהו, שבעמק בית שאן, וכשהגיע לגיל המתאים, כלומר גיל 18, התגייס לבריגאדה היהודית השייכת לצבא הבריטי, כדי ללחום בנאצים. בינתיים אסרו, ואח"כ הרגו באושוויץ, את הוריו ואת כל בני משפחתו. פבל שרד בנס ובשנת 1949 עלה לארץ. התחתן, הביא שני ילדים וחמישה נכדים. שמעון פגש את פבל בקיץ 1945 בברנו, כאשר קיבל חופשה מהצבא שמטרתה היתה חיפוש קרובים. פבל היה עדיין מוזולמן וסיפר על מות ההורים. שמעון התמוטט, וזה ליווה אותו כל חייו. הוא הרגיש שהוא חייב לחיות את חייו במשמעות מסוימת כדי

שיוכל לתפקד. למרות שעשה בחינות בגרות רצה להיות חלוץ ולעבוד בחקלאות. לא רצינו לחיות בקיבוץ, לכן התישבנו במושב בית לחם הגלילית.

מכתב שכתב שמעון:

המכתב נכתב בצ'כית לידידו מר גלה, המנהל האדמינסטרטיבי של האוניברסיטה על שם מסריק בברנו:

אענה על בקשתך ואכתוב עבורך את קורות חיי בקיצור.

אומרים שאין רחמנות כמו הכושר של המח האנושי לשכוח. במקרה שלי היו סיבות רבות לשכחה הזאת וזיכרונותיי מתקופת ילדותי בצ'כוסלובקיה מעורפלים. אבי עו"ד יוליוס (יואל) בר, היועץ הראשי של משרד מס הכנסה בברנו, מוצאו מהעיר הקטנה יביצ'קו. את בית ספר התיכון אבא סיים באולומואוץ הסמוכה, ולמד באוניברסיטה בוינה. במלחמת העולם הראשונה הצטרף ללגיונרים הצ'כיים בחזית המזרחית, שרק ב-1921 הוחזרו מוולאדיווסטוק, דרך ציילון, עדן (בתימן) וים סוף לארץ מולדתם. בגיל די מבוגר התחתן עם אימא, הילדגרד לבית פריד, מהולשוב (ואולומואוץ). אני צאצא של שתי משפחות יהודיות "טובות ומכובדות" ממורביה, כפי שהיו אומרים.

כאן עלי להבהיר כמה אמיתות לא מוכרות היום: בשנות השלושים למושג "פלשתינה" לא היה קשר עם ה PLO (הארגון לשחרור פלשתין), קומץ הערבים שחיו כאן לא הכירו בו, ודחו אותו. השם "פלשתינה" היה בשימוש רק על ידי העולם הנוצרי והיהודי, עבור פיסת אדמה קטנטנה, חלק של האימפריה העותומאנית, שהיה בין שתי מלחמות העולם מנדט בריטי.

ציונות, בזמנים ההם, לא התקשרה עם "אימפריאליזם". ציונות היתה אז מושג עילאי, המבטא את מאווייהם של יהודים, המודעים ליהדותם, לחזרתם למולדתם ההיסטורית. הנשיא הצ'כי הנערץ, טומש מסריק ובנו יאן, היו תומכים נלהבים של הרעיון הציוני. להבדיל מהצ'כו-יהודים, לרוב יהודי מורביה היתה זיקה ציונית. חבל, אך בדרך כלל זאת היתה "ציונות סלונית" של דיבורים בלבד, שכל הזמן דחתה את העליה לארץ ישראל למועד מאוחר יותר.

הקהילה היהודית בברנו היתה גאה על החינוך היהודי, אותו העניקה לנוער - החל מגן הילדים היהודי ועד לבחינות בגרות בבית ספר התיכון היהודי. השפה הצ'כית היתה שפת הלימוד בגימנסיה הריאלית הרפורמית ברחוב היבשובה, בה לא רק גרמנית אלא גם השפה העברית המודרנית (ספרדית), היו מקצועות חובה. כמעט כל הנוער היהודי בברנו היה דו- לשוני, אך צ'כית היתה שפתו העיקרית. טלוויזיה לא היתה, קראתי הרבה, יצירותיו של קרל צ'אפק מ"א" עד "ת" מספר פעמים. ווסקובץ ווריך היו נערצים עלינו, את שיריהם ידענו בעל פה.

מגיל שתים-עשרה התחננתי, לחצתי ללא הרף וביקשתי מהוריי לעלות לארץ ישראל. במרץ 1939 סוף סוף אפילו האופטימיים ביותר החלו לחשוש ולהגיע למסקנה שחייבים לעשות משהו, כדי להציל, לפחות את הדור הצעיר. אורגנו יציאות של ילדים יהודים לשוודיה ולאנגליה. לפני המשרד הארץ ישראלי בפראג היו תורים ארוכים של מועמדים לעליה. אימא החלה להתכתב עם משפחת האן מקרית מוצקין והם הבטיחו לשלוח סרטיפיקאט (רישיון לעליה חוקית לפלשתינה). בקיץ, אחרי שסיימתי את כיתה ט', כמו נערים יהודים רבים, הצטרפתי להכשרה - שלושה חודשים של עבודה במשק קטן בכפר סדליצה בבוהמיה; למדתי שם לא רק חקלאות, בפעם ראשונה בחיי באתי במגע עם יידיש ועם המנטאליות של יהודי מזרח אירופה - עם עדיפות הרגש והנפש היהודים על השכל היהודי והתבוללות מערבית.

יום אחד בחודש נובמבר, עמדו הוריי איתי בתחנת הרכבת בפראג. הייתי בן ארבע-עשרה וחצי, ראיתי את הוריי בפעם האחרונה. אבא, חבר נכבד בארגון אקדמאים ציונים "בריסיה", נתן לי את כתובותיהם של שלושה חברים: מהנדס בטריאסטה (איטליה) ושל שני רופאים בחיפה. אינני זוכר איך, בטריאסטה, עלה בידי להגיע לביתו של המהנדס ולהעביר לו את מכתבו של אבא; את שמו שכחתי, שם הרחוב נשאר בזיכרוני: ויאה דאי מוררי. כל שבוע נסעה אניה מטריאסטה לחיפה ובחזרה, פעם "גלילאה", פעם "ירושלם."

הפלגתי היתה ב"גלילאה". כל ערב רשמתי את רשמיי ולפני שעזבתי את האניה בחיפה, הכנסתי לתיבת דואר של האניה מכתב בן ארבע-עשר דפים. איטליה היתה עדיין נייטרלית, זה היה מכתבי האחרון לפרוטקטורט בוהמיה ומורביה דאז. ההתכתבות ביני למשפחתי המשיכה דרך הונגריה ומאוחר יותר, באמצעות הצלב האדום, עשרים מילים מצונזרות בכל פעם.

הודות לכשרון לשפות, אותו ירשתי מאבי, והודות לעברית, אותה למדתי בבי"ס היהודי בברנו, התקבלתי לבית הספר החקלאי בפרדס חנה בו סיימתי שלוש כיתות תוך שנתיים. הגשמת האידיאל החלוצי היתה חשובה לי מאוד, עברתי לקיבוץ שדה אליהו שבעמק בית שאן. הקיבוץ היה על הגבול הירדני - חרשנו עם אקדח בכיס. טלפון לא היה ולכן הקשר עם הקיבוץ השכן היה בין גגות מגדלי המים בלילה על ידי איתות בזרקור וביום על ידי הליוסקופ (איתות בעזרת מראות). הטבע היה נהדר, אבל חום כמעט טרופי. חליתי בקדחת גם כן.

על השואה לא היה ידוע דבר - יתכן ולא רצו לדעת - היו חששות.

בשנת 1943, כאשר מלאו לי 18, התנדבתי לצבא הבריטי. עם הבריגאדה העברית הגעתי, דרך מצרים, לאיטליה. סוף המלחמה מצא אותי על הגבול בין איטליה לאוסטריה. ביקשתי רשות לחפש את הוריי. בתחילת יוני 1945 הגעתי דרך האזור

שהיה בשליטה אמריקאית לפילזן בצ'כיה, ומשם ברכבת לברנו. חייל במדים בריטיים היה תופעה נדירה ביותר ועם "פלשתין" ומגן דוד כחול-לבן על הכתף, הייתי הראשון.

"המגורים המקוריים שלך?" שאלה העלמה במשטרה. "סטויאנובה 3". - "תמתין רגע בבקשה". תוך פחות מחמש דקות היא חזרה עם כתובתו של אחי פבל. הפגישה עם מוזלמן ממש, ובשורתו שההורים הושמדו באושוויץ היו עבורי שוק אדיר. ביקרתי בצ'כיה פעם נוספת, הפעם מהולנד. כעבור ארבעים שנה סיפרו לי ניצולים, החיים בישראל, איזו השפעה חיובית על המורל שלהם, היו שני הביקורים שלי; אך אני, אחרי ביקורים אלה, הייתי הרוס לגמרי. שוחררתי מהשרות הצבאי בשנת 1946 ולקח זמן רב עד שהצלחתי לאסוף את השברים, ולעמוד שוב על רגלי.

בשנת 1951 התחתנתי עם נערה מפרוסטיוב ("ירושלים של האנה"), שעלתה ארצה אחרי ששהתה בזמן השואה בטרזין. יותר מעשרים ואחת שנה עסקתי בחקלאות במושב בית לחם הגלילית. סיימתי את בחינות הבגרות כאשר הייתי אב בן עשרים ושבע, ותואר ראשון באוניברסיטה, עשרים שנה מאוחר יותר. מלבד בחקלאות עסקתי בהוראת שפות ובתרגומים ועבדתי במשרדי ממשלה שונים, לא רק ישראליים. עבדתי גם במשרד ממשלתי אמריקאי, שנה אחת בקפריסין, ושבע שנים בתל אביב.

ברצוני לציין שאחרי כמה ניסיונות שוא, בשנת 1989 (עוד לפני המהפך בצ'כוסלובקיה), הצלחתי לבלות שלושה ימים קצרים בברנו - זאת היתה חוויה מיוחדת במינה. לפני צאתי הסופית לפנסיה עבדתי שנתיים, במשרה חלקית, בסניף של המשרד הצ'כי "טראנסאקטה" בתל אביב.

אוסקר שמעון בר.

בית לחם הגלילית

בקיץ 1952, כאשר התגוררנו בגב ים הייתי בהריון. שמעון רצה להיות נאמן לעיקרון החלוציות - להיות חלוץ וחקלאי ולא להיות פקיד. אני לא רציתי לגדל את ילדי בבית ילדים. לכן החלטנו לחיות במושב ולא בקיבוץ. בחרנו במושב בית לחם הגלילית, כי רוב מייסדיה באו מאוסטריה, שתרבותה קרובה לתרבות בה גדלנו. אך בסופו של דבר התיידדתי עם אביבה ועם עדה, שתיהן צבריות, ומאוחר יותר עם אסתר, ילידת מצרים.

את גב ים מאוד אהבתי כי היא היתה על חוף ים נפלא. ריח הזבל במושב נעם לי פחות מריח הים. אך חשבתי כי גם עלי להיות נאמנה לאידיאל, בו האמנתי עוד בהיותי ילדה. הלא עוד בפרוסטיוב תכננתי להיות חקלאית בפלשתינה.

לכן בסתיו 1952 עברנו לבית לחם הגלילית. עדנה חיה שם עד היום. שמעון ויעל קבורים שם.

קיבלנו מגורים בבית טמפלרי ישן עם שתי משפחות שכבר היו להם ילדים ועם לאה שהיתה עדיין רווקה. חדר קטן ונחמד למעלה וחדר גדול וחשוך למטה, אשר הפך למטבח, חדר אוכל וחדר האורחים שלנו. שם גם נהגתי להתרחץ. אחרי לידתה של עדנה עבר שמעון לגור למטה, כי בחדרון הקטן לא היה מקום. בכדי להמעיט את מכת הזבובים, המטרידים, בחדר שבקומת הקרקע, החליט שמעון להתקין בדלת הכניסה מסך חרוזים. חרוזים לא היו. שמעון הביא מגדות הנחל כמות גדולה של קני גומא, חתך אותם חתיכות חתיכות והשחיל על חבלים שהיו תלויים בפתח, בשורות צפופות של "מחרוזות" אנכיות. הרבה זה לא הועיל, אבל זה הוסיף קצת תפאורה ים תיכונית לבית הגרמני. בחצר הבית הכין שמעון ערוגה. הוא קיבל ממישהו כמה תפודים, שלא היו ראויים לאכילה, חתך אותם. פרוסות פרוסות וזרע אותם עם העיניים כלפי מעלה. וראה זה פלא: היה לנו יבול טוב של תפוחי אדמה יפים וטעימים. כמה ימים לפני שעדנה נולדה נסע שמעון לחיפה להיבחן בבחינת בגרות חיצונית במתמטיקה. באותו החורף התחלנו לעבד את המגרש שלנו. חלקו הארי נזרע באפונה, שהניבה יבול יפה ומבורך של תרמילים גדושי פרי טעים ועסיסי. שמעון סחב את התיבות על גבי מריצה מתוצרת עצמית למרכז הכפר, אל היצרנייה, ממנה אסף האוטו של "תנובה" את התוצרת החקלאית. חילקנו מן האפונה לשכנינו ולמכרינו; אחדים שאלו איך מבשלים ואוכלים את זה. אנחנו אכלנו את האפונה לא מבושלת בדרך כלל. גידלנו גם ירקות אחרים, לא היו לנו כלי עבודה, הכול עשינו בצורה ידנית ופרימיטיבית. זרענו צנוניות שהגידול שלהן לא בעייתי ונותן את תמורתו במהרה ובלי השקעה גדולה.

בפברואר 1953 נולדה עדנה. כאשר עדנה היתה בת שלושה חודשים, עברנו לגור בצריף על המגרש שלנו. בחדשים הראשונים לא היה לנו חשמל. כאשר הנורה נדלקה בפעם הראשונה, עדנה כבר עמדה בלול (מעשה ידי שמעון) ואמרה: " אור!". לעתים לא היו לנו מים, לא היה כביש, לא היתה מדרכה, ובחורף, בוץ עמוק בכל מקום. גידלנו ירקות על המגרש שלנו. כדי לגדל ירקות אין צורך בהשקעה גדולה. מאוחר יותר קיבלנו מבכירה (פרה צעירה), אחר כך אפרוחים; את הזכרים פיטמנו ומכרנו, הנקבות נשארו להטלה. על המגרש, בקרבת המקום המיועד לבית נטענו עצי פרי ממינים שונים, לצריכה עצמית. היו לנו גויאבות יפות קטנות וגדולות, מנדרינות, תפוזים, אשכוליות, לימונים, אנונה ושקדייה, שלא הניבה אפילו שקד אחד. מאוחר יותר שמעון נטע שורת רימונים ועצי הדר נוספים. פעם, כאשר בנה משהו, שמעון סימן את המקום ע"י כך שתקע לאדמה שני ענפים. התברר שאלה היו ענפי תות, היום יש במקומם שני עצי תות ענקיים!

הילדים שלנו

קטע ממכתב אותו כתבתי לבעלי שמעון:

לפני יום כיפור 1951:.....יום הכיפורים מתקרב, בזמן הזה באות לי מחשבות וזיכרונות. אתה אולי מתפלא ולא מבין, מדוע אני אדם שלא מאמין. ברצוני לכתוב לך על דבר אחד שגרם לכך שאינני מאמינה. בסתיו 1944 הגרמנים החליטו לשלוח מגטו טרזין הרבה מאוד אנשים. עוד קודם נודע לנו, שטרנספורט של 2.000 גברים ייסע ביום כיפור. בבוקר של אותו היום הכול היה מוכן, אך הרכבת לא הגיעה, לא באה. כל הגטו, גם האנשים החילוניים ביותר (והיו שם הרבה כאלה) קיוו, כי בגלל היום הקדוש, יקרה נס. בכולם התעורר ניצוץ של תקווה. נערים וגברים, למרות הרעב התמידי, צמו כל היום. אחרי יום מיוחד, מלא תקווה ואמונה, הרכבת הגיעה בערב, והחלה היסטוריה עקובת-דם של 11 טרנספורטים - של כ 20.000 אנשים אשר נשלחו במשך פחות מחודש ימים. אתה הלא יודע, שאני מאד רוצה שיהיו לנו ילדים. זה החוש הטבעי הטמון בכל אישה, שגורם לרצון החזק הזה בי, אך אני חושבת שהסיבה היא גם העובדה, שהייתי עדה להשמדת הילדים שלנו. הם שלחו ילדים. מה שהיה נורא מכל, הוא הצו, לשלוח את כל התינוקות שנולדו בגטו. במו עיני ראיתי איך הביאו תינוקות בסלים, בארגזים ובקרטונים ישנים, לרוב עם האצבע בפה, אל הרכבת, בדרכם להשמדה. זה היה נורא! בארץ, בהתחלה, היה לי משונה לראות ילדים, ילדים שלנו, ילדים יהודים, כה רבים אשר לא יודעים ... אני רוצה שיהיו לנו הרבה ילדים, אך איני יודעת אם אני יכולה לקחת על מצפוני להביא ילדים לעולם האכזרי הזה.

משפחת בר עם הסוסה "חמדה" והסייח שלה בשנת 1955

אהבתי ילדים, איחלתי שיהיו לנו ילדים, כטבען של נשים.

בפברואר 1953 נולדה עדנה. אימא שלי באה לעזור לי בימים הראשונים ואחר כך כרמלה, ששירתה באותה עת בצה"ל, והיו לה כמה ימי חופשה. עדנה, בהיותה פחות מבת שנה, חלתה במחלת הטיפוס. העובדה שחלתה במחלה כה קשה נודעה לי רק אחרי שהחלימה, כאשר הגיעו תוצאות הבדיקה מהמעבדה. היה לי כנראה מספיק רגש אימהי, שכל ישר וספר מצוין של רופא ילדים אמריקאי, ד"ר ספוק. ללא לאות החלפתי והרתחתי חיתולים ובישלתי מי אורז. וזה עזר, תודה לאל.

טלפון כמובן לא היה לנו ולגשת למזכירות, לטלפן לא היה לי זמן. הרופא הגיע פעם פעמיים בשבוע, בגלל הבוץ הוא לא תמיד הגיע לצריף שלנו.

בדצמבר 1954 נולד חנן. שני הילדים היו ילדים טובים, היחסים ביניהם היו טובים - במושב היו לדוגמא. ההורים היו אומרים לילדים שלהם: "ראו את ילדי משפחת בר, הם לא רבים."

למרות התנאים הקשים - גידלתי וטיפלתי בילדי בתענוג ובשמחה.

עדנה וחנן 1956

בנינו את הבית שלנו, ובשנת 1958 עברנו להתגורר בו. לא היה לנו מקרר חשמלי, עדיין סחבתי קרח, אותו הביאו שלוש פעמים בשבוע במשאית ותמיד נמס לפני שהביאו את המנה הבאה. בנוסף לעבודה במשק הבית והטיפול בילדים, עבדתי במשק החקלאי: דיללתי, עישבתי, עדרתי, קטפתי ירקות, ארזתי ארגזי חסה רבים, תפרתי שקי תפוחי אדמה ובצל, האבסתי תרנגולות, אספתי ביצים ולמדתי לחלוב - אך יותר מפרה אחת לא יכולתי לחלוב, ידי כנראה קטנות מדי. שמעון עבד קשה, אך אף פעם לא הרווחנו הרבה, וכמו רוב המשפחות היה לנו חוב; עם חוב תמידי, למרות כל הצמצומים, היה לי קשה לחיות. כאשר הילדים גדלו קצת, הייתי הראשונה מחברות בית לחם שלא היססתי ולא התביישתי לעבוד אצל חברות בשכר. כאשר היו חולות, או בהריון קשה, או אצל בתיה - שהיו לה תאומים.

יעל נולדה ב-1962, איזו שמחה לגדל ילדה כל כך יפה שהתפתחה כל כך טוב. אחרי שיעל נולדה התחיל שמעון לעבוד בתחנת הניסיונות בנוה יער.

יעל בת שנתיים

עדנה, יעל, חנן בשנת 1964 על הדשא שלנו בבית לחם הגלילית.

המחלה (Encephalitis דלקת המוח)

ליעל טרם מלאו שנתיים, כאשר עדנה וחנן חזרו בצהריים מבית הספר ומצאו אותי ללא הכרה שוכבת על הרצפה. חנן רץ להזעיק עזרה. וילי היסיע אותי ואת האחות רחל, במהירות האפשרית לבית החולים בעפולה. כמעט כבר לא נשמתי. היתה זאת אנצפליטיס, אותה המחלה שבצורה הרבה יותר קלה היתה לי ב 1943 בגטו טרזין. אז ב-4-4-1963 התקף המחלה היה קשה מאוד. הרופאים חששו שכמה ימים של חוסר הכרה וחום כל כך גבוה לא אשרוד. שרדתי. אולי הודות לחוש האימהות?

הנס בבית לחם

הקטע הבא יצא כמאמר ביולי 1975 בעיתון קתולי אוסטרלי "The Vineyard". המחבר היה בעלי, שמעון בר, שסגנון כתיבתו היה מופלא, והשפה האנגלית היתה שגורה היטב בפיו ובעטו.

בית לחם הגלילית משתרעת על המורדות המתונים של גבעות, המפרידות את מפרץ חיפה מעמק יזרעאל. הגבעות מכוסות לרוב בחורש טבעי נפלא, עצי אלון ושיחים בשלל צבעים. מביטים מעלה - הרמה של נצרת בצד אחד והר הכרמל, המלכותי, בצד השני. למטה, בדרום-מערב, אנו נהנים מנוף של מלבנים ומשבצות צבעוניים של יישובי עמק יזרעאל ושדותיהם.

להבדיל מהקיבוץ, בו החברים חיים בשותפות מלאה, בית לחם הגלילית היא מושב עובדים בו לכל חבר יש משק קטן שלו, ורק השיווק, מכונות כבדות וניהול המושב מתבצעים על בסיס שיתופי.

היה יום שישי, שעות אחר הצהריים המוקדמות, כשחזרתי הביתה מעבודתי בתחנת הניסיונות החקלאיים בנווה יער. הטרקטור הקטן שלי בדרך כלל עושה את הדרך הזו תוך 15 דקות. אבל באותו יום לא מיהרתי. מחר שבת, לא אצטרך בבוקר למהר עם החליבה בכדי להספיק להיות בזמן בעבודה בתחנת הניסיונות. זה היה יום חורפי נפלא, השמש זרחה, סביב פרחו המון פרחים ממינים שונים. רקפות ביישניות תמירות, מוסתרות בצילם של העצים או הסלעים, הכלניות העליזות הכתימו את הנוף בשלל צבעיהם.

עיניי סופגות את היופי הקסום של הגליל ובמחשבותיי אני כבר מצפה לרגע שאראה את יעל, השלישית בין ילדינו. חכמים אמרו, שהאב יודע לשמוח רק החל מהילד השלישי, בעת שהוא תינוק. קצת מהאמת יש בזה כנראה. בהיותי איכר, לא יכולתי שלא להשוות חוסר האונים של יעל לויטאליות של עגל קטן שזה עתה נולד. מהיום הראשון שנולד העגל, הוא מפותח לגמרי, עצמאי, עומד על ארבעת רגליו ובהנפות מלאות המרץ של זנבו - מראה את התענוג בשתיית חלב אימו. בינתיים יעל מבלה את זמנה בשכיבה על גבה - אני ממש מתפלא שאין לה פצעי לחץ. אולם, להבדיל מהעגלים, יעל שלנו מחייכת. כל חיוך שלה שונה ממשנהו, כל אחד מקסים יותר. היא צוחקת בפה הקטן שלה, בעיניה, בסנטרה, בכל הפנים הקטנטנות שלה. זהו חיוך ששובה את לבך וחונק את גרונך מאושר.

וכך הטרקטורון הקטן שלי מתקדם לו אט - אט לתוך המושב. תוך שניות התנפצו מחשבותיי על יעל, ושלוות נפשי הופרה באכזריות. כמה משכנינו המבולבלים סיפרו לי, כי אישתי מיכל הועברה לבית חולים, לפני כשעה. מה שהבנתי מדברי הילדים המבוהלים שלי - עדנה בת ה-11 וחנן בן ה-9, שכאשר חזרו מבית הספר מצאו את אימם "ישנה". מה שהבהיל אותם נורא היה שראו אותה נופלת מהמיטה.

אף אחד לא יודע מתי מיכל איבדה הכרתה. הילדים סיפרו כי היא התנהגה שלא כרגיל בבוקר, הם אכלו לבדם והלכו לבית הספר. הדחף האימהי החזק עזר למיכל לבצע את הפעולות האחרונות כשעוד היתה בהכרה - השכנים מצאו את יעל נקייה ושבעה.

רצתי לטלפון היחיד בבית לחם. היה זה מכשיר לא מודרני, פרימיטיבי, שבדרך כלל עבד גרוע או בכלל לא. התפללתי שלפחות הפעם לא יאכזב אותי. תוך כמה שניות שמעתי את קולה הנלחץ של האחות רחל: "שמעון, זה אתה? הרופאים בבית החולים רוצים לראותך מיד". "רחל, מיכל.... תגידי לי....", "מיכל חולה, היא בסכנה. אל תשאל יותר ונסה להגיע לבית החולים מה שיותר מהר."

עפולה היא "עיר הבירה" של עמק יזרעאל. בית היולדות שם הומה אנשים, יעיל מאוד. בית החולים היה והינו המקום בו נולדו רב הילדים מהסביבה המקסימה של העמק, אולם בתנאי - שכלי התחבורה המקומית (טרקטורים, עגלות וסוסים, משאיות) הצליחו להגיע בזמן.

אי-אלה סממנים הראו כי מיכל הורעלה ו-18 השעות הראשונות עבדו הרופאים על בסיס הנחה זו. הם נתלו בכל פירור מידע שיצא מפי, בכדי לאמת מה גרם למצבה החמור. לא הסתירו כי סיכוייה לשרוד קלושים. למרות שעת אחר הצהריים המאוחרת הם ביצעו tracheotomy (פתיחת קנה הנשימה). נשימתה חזרה אך החום והדופק היו כה גבוהים, שלא היה מקום בטופס לרשום את הנתונים. בדיוק כאשר לחשתי תפילה חרישית, רופא ראשי במח' פנימית ניגש ואמר לי: "מר בר, הרפואה של היום אינה יודעת להתמודד עם מחלת מוח כה חמורה. כול מה שאנו יכולים לעשות למען רעייתך, הוא לעזור לה להלחם את מלחמתה. תאמין לי אנו עושים כמיטב יכולתנו, ואם אתה מאמין באלוהים, עדיף שתתפלל אליו, מיכל תצטרך את עזרתו." בבית לחם פשטו החדשות במהרה. כאשר חזרתי באותו לילה הביתה, מבית החולים, קמו כל האנשים כאחד בכדי לעזור לי, בזמן, בכסף, ובכל דרך אחרת. הגברים עזרו במשק, כל יום הוביל אותי מישהו לבית חולים וחזרה. הנשים דאגו לילדים, ניקו, כיבסו וגם הביאו לנו כל הזמן המון אוכל.

בשבת אחר הצהריים אבחנו את מחלתה של מיכל. היא סבלה ממחלה קשה - encephalitis (דלקת המוח). היא שכבה מרותקת למיטה, בצד אחד בקבוק שסיפק לה מזון לתוך וריד, מצד שני נקז מהפתח בגרונה, דרכו נשמה במעין שריקה.

ביום ראשון אמר לי הרופא כי אין טעם שאני אשהה ליד מיטתה. היא לא יכלה לשמוע או לראות אותי ותנועותיה הן רק רפלקס של תת מודע. עמדתי לעזוב ושאלתי את הרופא אם מותר לי להשתהות אצלה עוד רגע קט. הוא מאוד התפלא שלקחתי את ידה של מיכל לידי והתחלתי לדבר אליה. הרגשתי כאילו היא מגיבה ללחיצת ידי ומיד אחרי כן התחילו עיניה להיפתח. הרופא קפץ והתקרב למיטתה. "לך הצידה בבקשה!" הורה לי. ואחרי כן אמר: "דברי, מיכל, דברי!" היא פתחה עיניה ובקול צרוד ולא טבעי קראה שלוש פעמים: "בואי!" הוראה נחרצת של האם לבתה. מרגע זה החלה ההחלמה הדרמתית והמופלאה של מיכל. ביום שלישי נעלם הבקבוק עם הגלוקוזה, מיכל החלה לקבל מזון דרך הפה. אישיותה היתה תמיד מופנמת ובביישנית ועכשיו החל לבוא לביטוי פן אחר לגמרי של אופייה. היתה שמחה ומאושרת לחלוטין, ללא מעצורים, ובלי כל התחשבות במוסכמות החברה. בכלל לא היתה מודעת למצבה המסוכן שעד לא מזמן היתה שרויה בו. בבית החולים הפכה למרכז תשומת הלב מצד כולם. לידה הייתי אפס גמור, קראו לי פשוט "בעלה". הרופא הזהיר אותי: "החלמתה השלמה תהייה תהליך איטי וידרש מאמץ רב. ייתכן ותשמע מפיה דברים שמעולם לא

שמעת." כאשר מיכל דיברה אלי, הקשבתי בפליאה כמכושף, למשמע אוזניי: הסודות הכמוסים ביותר של מחשבות אנוש. הכי הרבה זמן והכי בפרוטרוט היא דיברה על תקופת כליאתה במחנה הריכוז. בת 16 היתה כששוחררה, והמעבר ממחנה ריכוז לחיים חופשיים היה עבורה כנראה חוויה חזקה, משכרת ומאושרת, שהשאירה עליה רושם לתמיד.

כולם ברכו אותי להחלמתה הפלאית של אשתי - לא רק צוות בית החולים והחולים, כי אם גם אנשים מיישובים בסביבה, נהגי אוטובוס, טלפניות, וגם הבדואים. ביום רביעי שאלה אותי אם אני דואג במסירות לילדינו. עניתי שהיא לא צריכה לדאוג, ושאלתי: " מה שמם?" תוך צחוק היא עונה: "עדנה וחנן." "כמה ילדים יש לך?", שוב צחקה: "שניים". נחרדתי עד מאוד. "מיכל, יש לנו שלושה ילדים: עדנה, חנן ויעל!" "לא" היא אמרה, "רק שניים" ואחרי כן בעייפות ניכרת נזכרה בחיוך: "תמיד השתוקקתי שיהיה לנו גם ילד שלישי." עצמה עיניה ונרדמה.

הצלקת על צווארה של מיכל היא כיום התזכורת היחידה לתפילה עיקשת לאלוהים, שאיפשרה לבן אדם לקחת חלק בנס של בית לחם.

איבוד הזיכרון

המילים הצרודות הראשונות שלי היו מכוונות אל יעל הקטנה. תקופה קצרה סבלתי מאיבוד זיכרון חלקי, אחר כך הכול חזר לקדמותו. אימא, ואולי אנשים נוספים, היו בדעה שאני צריכה לשמור על עצמי יותר. בסוף נמכרו הפרות, כאשר שמעון עבד בעבודות חוץ, היה עלי לקבלן, בבואן מהמרעה, ולהכניס אותן לרפת. אחרי המחלה הקשה זה, עם יתר חובותיי במשק הבית, עם שלושה ילדים כולל תינוקת, היה כנראה יותר מדי. שמעון הבחין שלאנשים שעבדו אתו בתחנת הניסיונות בנוה יער, והיו בעלי תואר אקדמי, יש מעמד שונה ממנו ומשכורתם גבוהה יותר. למרות כל הקשיים הוא התחיל ללמוד אנגלית באוניברסיטה ולימד אנגלית בבתי ספר ובאופן פרטי (בשיטה אור-קולית שהיתה חידוש בזמנו). אז כבר היתה לנו מכונית קטנה, ישנה, שהעדיפה לעמוד יותר מאשר לנסוע.

אחרי המחלה התגלתה אצלי מחלת הקצרת (אסטמה). זמן קצר לאחר מכן גם יעל חלתה באסטמה.

משפחת בר 1968 משמאל: חנן, מיכל, שמעון, עדנה, באמצע יעל.

בתי בכורתי

שנינו, שמעון ואני, מאוד רצינו שיהיו לנו ילדים. נדמה לי שבגלל שאני אישה, ניצולת שואה, הרצון הזה היה אצלי חזק מאוד. הרגשתי וחשבתי שעליי לתקן את העוול הנורא שנעשה לנו. במו עיניי ראיתי איך העמיסו תינוקות בארגזים וקרטונים על הרכבת בדרכם להשמדה. מבין חברות וחברי ילדותי שרדתי כמעט רק אני.

שמחנו לקראת בואו של התינוק הראשון - אז כמובן עוד אי אפשר היה לגלות את מין העובר, ובעצם עד היום שמעון ואני בדעה שמוטב לא לדעת. זה מוסיף קסם ומסתורין למאורע הגדול הזה - הבאת אדם חדש לעולם. ההיריון החל כשעוד גרנו בחדר קטן בגב ים ליד חיפה. פעם, כאשר שחיתי בים הקרוב לביתנו, תפס אותי גל ענק והכניס את ראשי לתוך קרקעית החול. אז התחלתי להרגיש שעליי להיות זהירה יותר כדי לשמור על הוולד שבבטני - פתאום חששתי גם לרכב על אופניים...

מספר חודשים לאחר מכן, בבית לחם הגלילית, עבדתי בדילול ובעישוב וכאב לי הגב, חשבתי שזה כתוצאה מעבודתי בשדה. בלילה הכאבים גברו. היה לילה סוער, רוח חזקה וירד ברד. הגור החדש של משפחת פרידמן נבח ויילל ללא הפסקה. לפנות בוקר התחיל דימום. מרים פרידמן, השכנה המנוסה - אם לשני ילדים, אמרה שהגיעה השעה לנסוע לבית החולים. שמעון רץ להזעיק את שרגא וייס, איש טוב ונחמד. שרגא הביא טרקטוריסט שיוציא את המשאית התקועה בבוץ, ונסענו לעפולה. אני זוכרת שבחצר בית החולים היו ערמות ברד. השאירו אותי בבית החולים רק בגלל שבאתי ממקום כה מרוחק. למבקרים לא הרשו אז להיכנס, ושמעון חזר לבית לחם בטרמפים, כי שרגא לא היה חוזר לכפר אחרי הסעת יולדת לעפולה. אחרי הצהריים ובערב צירי הלידה גברו. טיילתי במסדרון של מחלקת היולדות ולא ידעתי איך להסתדר עם הכאב. רק בלילה הכניסו אותי לחדר לידה - המיילדת היתה נחמדה ומסורה - לפנות בוקר עדנה נולדה. שכבתי באולם ענקי, עם המון מיטות, הייתי כמעט בסוף - וכך עלה בידי להשהות אצלי את התינוקת המתוקה כמה שיותר זמן, בשעת ההנקה. כאשר הביאו לי את התינוקת, מיד הפשטתי אותה, כדי לראות שהכול בסדר. הודות לעבודתי בבית התינוקות בגניגר, לא היתה לי בעיה, לא חששתי לגעת בתינוקת

זעירה בת יום. אף על פי שעדנה היתה קטנטונת, היה לה שיער שחור והיא נראתה יפה מהרגע הראשון.

הבאנו אותה הביתה עם אימא שלי (במשרד חשבו שאימא היא היולדת - אימא היתה אז בת 45 ונראתה טוב). אימא נשארה לעזור לנו. בבית גילינו שעדנה באה מבית החולים עם פטרת בפה, היו בעיות עם היניקה והאכלה בכלל. הגיע ד"ר ברגמן, בעלה השני של גב' אילזה כהן, מכרה טובה של שמעון. הדאגה היתה גדולה ובמשך שישה שבועות עדנה לא הוסיפה במשקל - מצב ממש קטסטרופאלי לכל הדעות. קיבלתי עצות מספרים ומהשכנות שכבר היו אמהות טריות: "קחי חלב, דללי אותו במים, הוסיפי קצת סוכר ומעט קורנפלור, הרתיחי, ערבבי היטב, קררי, הכניסי לבקבוק והתאזרי בסבלנות." "טיפת חלב" לא עמדה לרשות חברי המושב. עשיתי מה שיכולתי, וידעתי.

אכלנית גדולה עדנה אף פעם לא היתה. השתדלתי להכין לה, (ואחר כך ליתר הילדים) את מה שהם אהבו לאכול. עדנה היתה תינוקת יפה, ערנית וחמודה. שמעון זוכר כי שכנים במושב יעצו לנו לענוד לה סרט אדום כנגד "עין הרע". ממשפחת קאמיל קיבלנו עגלת תינוקות משומשת ושמעון התקין עליה מסגרת בשביל רשת נגד זבובים. פעם, כשעדנה היתה כבת שלושה חודשים, עמדתי איתה ליד הצרכנייה ועירית קאופמן, בת השלוש, התכופפה מעליה והכריזה בפליאה גדולה: "אין לה שיניים!"

בהקשר זה ראוי להזכיר כי שמעון (חייכן נדיר בעצמו) תמיד היה נפעם ומתפעל מחיוכי תינוקות. אחרי לידת יעל שלח לדודתו מכתב הלל בן כמה עמודים, באנגלית, יצירה ספרותית ממש. הוא כתב שלא יכול להימנע מהשוואות בין עגל, אשר כשעה אחרי לידתו כבר מפזז על ארבעת רגליו המועדות, ובין תינוקת השוכבת שבועות ארוכים חסרת ישע על גבה ורק מנפנפת בגפיה באוויר. אך בכל זאת "מותר האדם מן הבהמה". החיוך המקסים והמלבב, חסר השיניים, שהינו חף מכל פרסומת דֶנְטַאֲלית נדושה... עדנה הרבתה לחייך והיה לה כנראה סף סבל גבוה מאוד. חרף כל המחלות שעברה, בשלב התחלתי זה של התפתחותה, שנינו לא מצליחים להיזכר בה כתינוקת בוכה.

היו לנו מעט לבנים רקומים ועדינים, אותם החזירו לאימא שכנים נוצרים בפרוסטיוב, עם שובנו ממחנה הריכוז טרזין. בציפה של כר השתמשתי כציפה לשמיכה של עדנה. הציפות התבלו והפכו לשמש כ-"מומה" (תחליף למוצץ) שעזרו לעדנה ואחר כך גם ליעל להירדם. רק חנן היה נרדם בלי 'מומה'. הילדים שלנו גדלו בלי מוצצים וחנן אפילו לא מצץ אצבע.

כיבסתי, הרתחתי ולפי דעתו של שמעון דאגתי בצורה מופרזת לניקיון כמעט סטרילי. פעם הרתחתי מדחום שהתפוצץ, לתדהמתי; שמעון הסביר לי בצהלה לא

קטנה, שמים רותחים ב-100 מעלות ואילו המדחום מגיע רק עד 42 מעלות. למרות כל זאת, עדנה חלתה בשלשול נוראי, אינני זוכרת בדיוק מתי, אני רק יודעת שהיה אז קר. בעזרת ניסים, מי אורז וטיפול מסור היא יצאה מזה. אחרי שהבריאה, הגיעה תשובה מן המעבדה שזה היה טיפוס...

בצריף היו לפעמים עקרבים; פחדתי שיקרה משהו לילדים שלי. גם מנחשים פחדתי.

עדנה הקטנטונת והעדינה היתה ילדה טובה ועצמאית, בדרך שלה. בשבת אחת טיילנו בחורשה שמאחרי הצריף. אחרי הצהריים, למרות שמירתי הקפדנית, עדנה נעלמה. אחרי חיפושים רבים מצאנו אותה, באותה החורשה בה טיילנו בבוקר. אם אינני טועה היא היתה בקושי בת שנה וחצי.

מאוחר יותר, כשחנן היה תינוק, כרמלה וינו התגוררו במרכז בית לחם. אמרתי: "אחר כך נלך אל כרמלה". בן רגע עדנה נעלמה - הלכה לכרמלה לבדה, בין רגלי הפרות, שיצאו למרעה. אני פחדתי מהפרות, עדנה כנראה לא! לא פעם מצאנו אותה במכלאה ליד הרפת, משתעשעת עם עגל בן שבוע ימים. פעם, עוד בקושי ידעה לדבר, שמענו אותה צועקת (בלי בכי) "איה, אוואה, איה, אוואה" (איה= חיה, אוואה =כאב) ומצאנו אותה יושבת לפני הצריף והיא מכוסה בענני זבובים עוקצניים.

פעם, בחורף, שמעון נסע לטבעון לסדר דבר מה ולא היה בבית. באותו יום התהפך תנור הנפט בצריף והתחילה דליקה. לקחתי כיסוי מיטה ובעזרתו סחבתי את התנור הבוער החוצה. באותו יום היתה רוח מזרחית חזקה, האש מנעה את הכניסה לצריף דרך הדלת. הילדים ישנו ב"חדר הילדים", צעקתי וצרחתי. למזלנו, השכנים שלנו, כבר גרו בביתם החדש. חוה ורדי, השכנה, יצאה לעזרתי. קרעתי בידיי את הרשת, שברתי את השמשה, טיפסתי פנימה דרך החלון והגשתי לחוה את הילדים. היא הביאה אותם לביתה. נחבלתי ונפצעתי. האחות אנני גוטליב, נתנה לי זריקה נגד טטנוס, לאור פנס נפט, במרפאה שהיתה אז בבית גרמני מרוחק. על מגדל המים צלצל הפעמון וחברים באו לכבות את האש שלא היתה גדולה. הצריף נשאר שלם וכן גם רוב חפצינו; למזלנו יצאנו מזה שלמים. שמעון הביא את החלון לזגג, בטבעון (באוטובוס כמובן) והיינו כמה ימים בחורף בלי שמשה, עד ששמעון נסע שוב לטבעון והחזיר את החלון.

פרט קטן: משום מה הבאנו מצ'כיה זוג תחתוני נשים ענקי, ארוך, בצבע אפור. מכל מכנס תפרתי (ביד כמובן), זוג מכנסיים עבור התינוקות שלי – באותו הערב הם לבשו אותם ואני קצת התביישתי, בפני חוה השכנה, בגלל זה... היום אני לא יודעת בעצם מדוע.

בקיץ חיממתי עבור ילדי מים בגיגית בשמש. העמדתי אותה בבוקר בחצר, וכשהם חזרו מהגן, המים היו חמים, או פושרים והם יכלו להתרחץ.

כאשר עדנה גדלה היתה מטפסת מעולה. טיפסה על עצים, ארובות בתים ואפילו לראש עמודי מתח גבוה, שעוד עמדו ללא הכבלים. חנן, בדרך כלל, טיפס בעקבותיה; עדנה עשתה זאת ללא פחד, ואילו חנן ידע פחד מהו.

עדנה בת 3 על יד הצריף שלנו

עדנה תמיד ידעה להעסיק את עצמה; אף פעם לא שמעתי מפיה - או מפי יתר ילדיי - את המשפט השכיח היום: "משעמם לי!" ואכן כה עסוקה היתה, שפעם, בהיותה בכיתה א' או בכיתה ב', השאירה עדנה לאימה הדאגנית פתק ליד הדלת ובו כתוב:

"אמא אני אשתי פפי

אשתי שעורים והסתלקתי"

עדות מקורית זו הצליח שמעון לשַמֵר.

הצעצועים היו אז פשוטים ומועטים, טלוויזיה ורשמקולים לא היו. בובות גם לא כל כך היו לעדנה. היא לא היתה ילדה של בובות והעדיפה לשחק עם בנים. החצר, המגרש וההר סיפקו די גירויים לכל ילדינו ובעיקר לעדנה, שמאוד אהבה כל דבר חי וצומח. ילדי השכונה שלנו היו מלוכדים וחברותיים כל הזמן עסוקים. היה להם עניין בכל דבר ותמיד ידעו לאלתר ולעשות כיף ביחד.

לשאת בעול ובאחריות, זה לא היה בשביל עדנה. פעם, ניסיתי לשלוח אותה לקנות משהו בצרכנייה. עדנה השאירה את התיק על הספסל, בבית העם, ובמקום לשוב הביתה, הלכה לשחק עם ילדים. לכן, לא התעקשנו במיוחד ולא ביקשנו ממנה הרבה עזרה. על עשיית שעורי בית אי אפשר היה לוותר. כמובן שהיו טענות, שרק אנחנו מקפידים והורים אחרים לא.... את אותה הטענה שמענו גם מאוחר יותר, כשדרשנו שתחזור בערב הביתה בשעה שנראתה לנו סבירה.

ברצוני להזכיר את מגיפת שיתוק הילדים שהשתוללה בארץ, בתחילת שנות החמישים, והטילה פחד וחרדה על כל היישוב, ובפרט עליי. נקטתי בכל אמצעי זהירות אפשריים וכשקראתי שדוקטור סאלק המציא חיסון נגד המחלה נשמתי לרווחה. מנות החיסון הראשונות שהגיעו ארצה הונפקו רק לרופאים פרטיים. שמעון מכר אז את הסוסה חמדה והיה לנו קצת כסף. מיד נסעתי עם חנן ועם עדנה לחיפה לתת להם חיסון.

כלבלב שלנו נשך פעם את עדנה, ובגלל החשש מכלבת, היתה אמורה המסכנה לקבל 14 זריקות לבטנה. רק כאשר הצלחנו לסחוט מהמעבדה, בבית דגון, אישור, שלא היתה כלבת, הופסק העינוי. עדנה הגיבורה היתה הולכת, ללא ליווי, לאחות רחל, כדי לקבל את הזריקות המכאיבות! יעל היתה אז תינוקת, לכן לא יכולתי ללוות את עדנה.

לא אשכח, שכאשר הייתי בהריון עם יעל ולא הרגשתי טוב, עדנה הביאה לי לפעמים כמה אגוזי מלך מהעצים שבגינה אצל משפחת רייך או ברקאי, קילפה אותם ונתנה לי לאכול. היא היתה אז בת שמונה והרעיון היה שלה.

חנן

בעקבות השיר שכתב ליאור בן ה-11 לאבא שלו ביום הולדתו ה-43, בא לי הרעיון והרצון לכתוב מעט על בננו חנן, ינקותו וילדותו. זה השיר שליאור כתב:

לאבא:

יש לי אבא הכי טוב
ואותו אני יכול לאהוב
ביחד אנו משחקים
ועושים גם ניסויים
הוא מסביר לי על הכול
אני אותו לא צריך לשאול
אנו משחקים ומשתובבים
וגם עושים קצת כיף חיים.

חנן נולד ב-27 לדצמבר 1954 כאשר אחותו, עדנה היתה בת 22 חודשים. טוב שיש הבדל קטן בגיל בין שני הילדים הראשונים, אבל בחורף הכול קשה יותר (אז עוד לא היו חיתולים חד פעמיים). התגוררנו בצריף קטן בקצה מושב, ללא שכנים ובלי כביש או מדרכה, מלבד שביל צר, אותו סלל שמעון מחצץ ואבנים. חשמל היה רק מספר שעות ביום, לפעמים לא היו מים. השירותים שלנו היו בחוץ - את המקלחת בנה שמעון בצמוד לצריף בעזרת כמה פחים; במרחק מה משם חפר שמעון בור לבית שימוש, מעליו גגון, וסביבו קירות עץ, מושב עץ תוצרת עצמית, כמו גם הדלת. נייר טואלט לא היה לנו, השתמשנו בנייר עיתון, אותו חתכה סבתא קטה, כאשר היתה באה לבקרנו, כי לי לא היה פנאי. היינו חלוצים בתחילת דרכנו. כסף לא היה לנו ורק במשך הזמן למדתי כמה קשה כאשר ממש אין.... יום לפני הולדת חנן עוד עבדתי, עם שמעון, בהוצאת תפוחי אדמה, בחלקה המרוחקת ביותר של מגרשנו. זכור לי שלעדנה, פעוטה מתוקה, לא נתתי ללכת לגנון, חששתי שתביא משם מחלות. יש לשער כי באותו יום הסתובבה סביבנו, בשעת העבודה בשדה. החורף ההוא היה שחון, ויחסית לא היה קר. למרות הריוני המתקדם ויום עבודה מפרך, עשיתי באותו ערב משהו שלרוב לא נהגתי לעשותו - כנראה היה בי איזה אי-שקט, הלכתי לראות סרט. בבית העם הראו את "ספינת האהבה" עם אווה גרדנר. אינני זוכרת אם נשארתי עד הסוף, נדמה לי שלא. בלילה, במקום לשירותים המרוחקים במקצת, הלכתי לשדה הקרוב של השכן גרשון; היתה לי הרגשה שמי השפיר ירדו לי. בכל אופן

הרגשתי שעלי ללדת. שמעון הזעיק, איך שהוא (ללא טלפון כמובן), את גדעון פיקר הנהג, ונסעתי עם גדעון, במשאית, לעפולה. שמעון נשאר עם עדנה. בלידה הראשונה שמעון בא איתי, אבל שבעל יהיה נוכח בשעת לידה, זה בימים ההם עוד לא היה נהוג. לפנות בוקר נולד חנן בלידה קלה, אפשר לומר. אני זוכרת שכאשר הביאו לי אותו נגעתי בראשו (היה לו שער כהה) וממש הרגשתי את הרווחים בין עצמות הגולגולת שלו.

אימא שלי היתה אמורה לבוא לעזור לשמעון, אבל היא היתה מאוד מצוננת, ובמקומה הגיעה גרטי שלו, אישתו של אפרא. ילדתי יום אחרי פנינה רוטמן. מאחר ומונית, מעפולה לבית לחם, עלתה כסף רב, השתחררתי מבית החולים יום לפני המועד, כדי לשוב עם פנינה ותינוקה נמרוד, במכונית של אחיה מבית שערים. הוא לא טרח להביא אותי הביתה, אלא הוריד אותי, עם חנן והתיק, באמצע הכפר. ימי שהותי בבית החולים היו היחידים בהם ירד גשם, והדרך הראשית במושב היתה מלאה בוץ. למזלי יצאה ציפורה ציטרשפילר מביתה, לקחה לי את חנן מן היד, ובאה איתי עד לצריף שלנו.

אינני זוכרת איך אירגנתי את זה ללא טלפון, עדנה היתה באותה שעה אצל חוה שניצר, שיחקה עם בנה רני. לא רציתי שעדנה הפעוטה תהיה עדה לבואו של אחיה הביתה - רציתי שהיא תמצא אותו בסל כדבר מובן מאליו, וכך היה.

ברית מילה - דבר לא קל משום בחינה. כמו כל אימא, לא רציתי להכאיב לילד שלי, אבל לא היתה ברירה. נאלצנו להזמין לפחות מניין גברים אלינו לצריף ולדאוג לכיבוד. פבל ומשפחת האן באו לברית וזה שמח אותנו. בעזרת אימא, שבינתיים החלימה ובאה, אפינו עוגה או שתיים בסיר הפלא, על פתיליה. מאחר וביום של הברית היתה לוויה בנהלל, איחר הרב כהן לבוא; נאמר לי לא להיניק את חנן כדי שישתה אחרי הברית, והוא מסכן היה רעב, בכה לפני, תוך כדי ואחרי, וליבי כאב...

חנן היה תינוק חמוד וטוב, אכל, שתה, גדל והיה ערני. אחרי כמה שבועות שערו הארוך והכהה נשר, ותחתיו בצבצה פלומה זהובה.

אספר על כמה דברים שזכורים לי היטב. לכבוד חנן הוספנו שטח של כ-6 מ"ר לצריף. למחיצה שימש ארון בגדים כבד, ירושת אבי מצ'כיה, וכך נוצר "חדר ילדים". רוב ילדי בית-לחם גדלו באותו הסל, שנדד ממשפחה למשפחה. תחילה היה חנן כמה שבועות בסל, כמו עדנה לפניו ויעל אחריו. אחר כך הדוד פבל קנה במתנה, עבור עדנה, מיטה יותר גדולה, וחנן ירש את מיטת התינוקות. לול, אותו בנה שמעון בשביל עדנה, היה לנו, ועגלה אותה ירשנו ממשפחת קמיל. כסדיניות שימשו שקי סוכר שהשיגה אימא מהמטבח של קיבוץ גבעת-חיים.

לפני לידתו של חנן קנינו מכונת כביסה חצי אוטומטית. שלוש פעמים ביום היה חשמל מהגנראטור. בישלנו וחיממנו על נפט. דוד לוץ שלח לנו חיתולים מוינה, ובגדים

עבור הילדים היו לנו "מיד שניה" - ילדינו היו לבושים היטב, ממש אלגנטי - הודות למשלוחי ביגוד מרות פדרמן מתל אביב. רק נעליים הצטרכתי לפעמים לקנות עבורם וגם זו היתה בעיה, כי כסף מזומן פשוט לא היה לנו. היינו מקבלים 'בונים' במקום כסף מזומן, כדי לקנות בצרכניה.

מבחינה פיזית חנן היה מפותח יפה מאוד. בגיל שישה חודשים עמד על רגליו, בגיל 10 חודשים עשה את צעדו העצמאי הראשון, (יש תצלום המעיד על כך).
גידלנו אז כל מיני ירקות, אותם כמובן גם אכלנו; כירושה מהגרמנים, הטמפלרים, נשארו עצי פרי שונים, גם כרמי זית וגפן; כל אלה ופטריות שקטפנו ביער עזרו בהעשרת התפריט שלנו.

הצעד הראשון של חנן בגיל 10 חודשים

רעבים לא היינו, אבל האם להרשות לעצמי לקנות צנצנת מיונז או מנת גבינה צהובה, על זה חשבתי פעמיים. פעם בשבוע כל משפחה הפרידה במחלבה כמה ליטרים חלב - היתה לנו אפוא שמנת. מהחלב הרזה הכינונו גבינה לבנה, ממנה לפעמים אף הכנתי גבינה מותכת. שמעון נעשה מומחה בכבישת זיתים. בקצה המגרש היו לנו כמה עצי זית יפים, וליד הבית כמה פחים עם זיתים כבושים, נהדרים.

הודות להבדל הקטן בגיל, ואולי גם הודות לאופי של הילדים, עדנה וחנן הסתדרו יפה ביחד, לא רבו, והיו בבית לחם ממש דוגמא כילדים טובים.
היה לי חשוב מאוד לשמור על בריאותם, היתה לי גינת ירק קטנה, בה גידלתי עבורם ירקות. הם אכלו די הרבה תרד ואהבו את זה.

בעזרת פומפייה ובד דקיק הכנתי להם מיץ גזר, כל עוד היו ממש קטנים ולא יכלו לאכול אחרת, וכן הכנתי עבורם מיצי עגבניות והדרים. בננה ותפוח עץ היו אז בבחינת מותרות, אך בכל זאת השתדלתי שלפעמים יקבלו גם תפוח או בננה. דודה לוטה, מחוליות, שלחה לנו תפוחי עץ בררה; אך הילדים חיו בעיקר על גזר ועגבניות, אותם גידלנו במגרש שלנו. מקרר חשמלי לא היה, גם לא "מטרנה". למזלי ינק חנן כחמישה חדשים, אחר כך כל ארוחה בישלתי לחוד. חנן בוכה, רוצה לאכול - אני מחזיקה אותו ביד אחת, בשניה מבשלת את "הקורנפלור" שלו, על הפתיליה שמשחירה את כל הסירים, אח"כ מקררת את הדייסה עד שהיא פושרת דיה, כדי להאכיל את התינוק. חנן בדרך כלל גמר בקבוק מלא עד הסוף, להבדיל מעדנה שלא היתה אכלנית כל כך טובה.

בזמנים ההם עניין הבקבוק נגמר בגיל שנה, או אף לפני כן, והילדים עברו לאט למזון מוצק. רציתי שיהיו עצמאיים, בקיץ הושבתי אותם ערומים בכסא הגבוה, אותו קיבלנו מרות מתל אביב, הפניתי את גבי ועסקתי ברחיצת כלים או מלאכה אחרת, כדי לא לראות מה קורה, כאשר חנן אכל; הרבה מן המזון, היקר, ניגמר על ביטנו, אבל הוא למד לאכול לבד. אחרי הארוחה הכנסתי אותו לכיור הבטון שהיה לנו "במטבח", שטפתי אותו וזהו.

כשחנן היה כבן שלוש, הוא נרדם עם הראש בצלחת מרק....

תשומת לב רבה ניתנה גם לקצה השני של מערכת העיכול. זכורה לי התמונה איך עדנה וחנן, כל בוקר לפני לכתם לגנון, ישבו על הסירים זה לצד זה עד שעשו את הצרכים. לפעמים איחרו בגלל זה, אבל גנון זה לא אוניברסיטה ולא נורא.

חנן מאוד אהב חלב חם עם סוכר. אם פעם ביובל נסעתי איתו לחיפה, היתה לי בעיה עד שמצאתי איזה מקום בו היו מוכנים להכין לי, עבורו, כוס חלב חם עם סוכר. מימיה לא היתה לנו, בקבוקים פלסטיים או בקבוקים בכלל, בשפע כמו היום - לא היו. לקבל ברחוב חיפאי מים לשתיה היתה בעיה. לסודה קראו הילדים "מים קופצים" ולא אהבו אותה.

חנן, שעובד היום ב"אינטל" ולפרקים נוסע לארה"ב, נסע איתי, בגיל 12 או 13, לחיפה. נכנסנו לחנות "המשביר" בה היו מדרגות נעות, וחנן, ברצינות תהומית, אמר לי: "אימא, שדבר כזה קיים, בכלל לא תיארתי לעצמי." חנן קיבל את הפיז'מה החדשה, הראשונה שלו, נדמה לי בגיל 15. (אז כולם ישנו בפיז'מה), חנן לבש אותה עד שהתפוררה. זה לא נורא גם אם היום זה נראה אולי משונה.

הבזקים: עדנה וחנן תמיד ביחד - יד ביד - תחילה עדנה גבוהה יותר, אח"כ משתווים בגובה, ובהיות חנן בכיתה א' או ב' היה הוא הגבוה משניהם. חנן הפעוט חבש כובע צמר והיה מסביר לשואלים: "יש לי כובע עם צ'ופצ'ית".

משום מה לא העזתי לספר את חנן בעצמי. שערו, הלבן כמעט, היה ממש ארוך ונאלצנו לנסוע באוטובוס לטבעון, לספר. תספורתו הראשונה ונסיעתו הראשונה ברכב ציבורי - מבצע ממש, מלווה בבכי קורע לב. נדמה לי שעוד לא היה בן שנתיים.

שני הילדים רצו לפעמים לישון במיטה איתי. לא היתה לנו מיטה זוגית בצריף; היו ספות רחבות, אותן הבאנו עם אימא שלי מצ'כיה, שעמדו כל אחת ליד קיר אחר. ביום ישבו עליהן, בלילה הפכו למיטות. עדנה כבר שכבה לידי כשחנן התעורר ובמיטתי פשוט לא היה מקום אחר וחנן בכה: "לא על יד הרגליים!" מה יכולתי לעשות? לתת אותו לאבא? אף אחד לא חשב אז על דבר כזה. חוץ מזה ששמעון הלך לישון הרבה יותר מאוחר. בגיל שלוש עברה על חנן תקופה קשה, מן משבר; היו לו פחדים והוא חזר להתנהגות של תינוק. הלכתי איתו לפסיכולוגית, שמלבד שניצלה את מצוקתנו, לא עזרה הרבה. אבל העניינים הסתדרו וחנן התפתח יפה הלאה.

חיינו בבית לחם כמעט 20 שנה ללא כביש. בחורף היה המון בוץ ולפעמים שלוליות ענק. מגפי גומי היו פריט הנעלה הכרחי לכל נפש. בכניסה לכל בית היה חולץ מגפיים תוצרת עצמית (לוח עץ משופע ובקצהו המוגבה חתך זוויתי שחבק את המגף מעל העקב בשעת חליצה). פעם, בדרכו מגן הילדים, נפל חנן לתוך שלולית וטבל עד לצוואר. הוא היה רטוב כולו, רק שקית עם נעלי בית החזיק מעל ראשו - והן יבשות. כשחנן היה בן שלוש וחצי, עברנו לגור בבית החדש שלנו. בחדר הילדים שמעון בנה ארון. במקום דלתות היה וילון ישן מהצריף. עדנה וחנן מאוד אהבו לשחק במחבואים, חנן היה עוד קטן ולרוב לא יכול היה להתאפק, ופרץ בצחוק, וכך מצאו אותו בנקל. פעם הוא התחבא בארון ונרדם שם.

לפני כיתה א' היתה התלבטות: בבית לחם היו ארבעה בנים, כולם ילידי נובמבר - דצמבר 1954 ושלוש אמהות עמדו על כך שישלחו את בניהם לבית הספר בגיל חמש וחצי. אני ממש לא רציתי בכך, אבל איך יכולתי להשאיר אותו בגן שעה שכל חבריו עולים לכיתה א'? על כן נאלצתי, נגד רצוני ובניגוד לשכל הישר, לתת גם לחנן ללכת לבית הספר בגיל כל כך צעיר.

חנן היה ילד טוב, פעיל ובעל רעיונות רבים. פעם ביקש, כמתנה ליום ההולדת, כמה גלגלי עגלת תינוק ישנים, אותם שמעון קנה בשבילו בשוק הפשפשים בחיפה. חנן בנה עגלה, הכין מפרשים, וכך ניסה לנסוע ברוח בעגלת מפרשים - המצאה שלו. בעת ביקורו של שמעון אצל דודתו באנגליה, חנן הרג מתחת הבית נחש. הוא היה אז בן שש וחצי בערך.

משפחת בר משמאל: חנן, מיכל, שמעון, עדנה 1960.

לבסוף עוד סיפור נחמד ששמעון היה עד לו ורשם אותו: חנן תמיד היה בעל מחשבה מקורית ואנליטית. אהב לנתח כל דבר ליסודותיו. יום אחד הייתי איתו בצרכניה בבית העם. על ידינו עמד עובד "בזק" עם בנו הקטן שנבהל מאוד מכלב אימתני שנכנס לאולם. האיש הרגיע אותו: "אל תפחד ממנו. הוא מפא"יניק ולא יעשה דבר". חנן שב עמי הביתה, כל הדרך שותק ומהרהר. כחצי שעה אחרי האירוע, בא אלי ושאל אותי בשיא הרצינות: "אבא, תסביר לי בבקשה, איך יכול להיות כלב חבר מפלגה?"

כאשר חנן ועדנה חלו בחצבת, וכבר היו בשלבי החלמה, נתתי לכל אחד כמה דפי נייר ועפרונות צבעוניים שיציירו, כדי שלא יהיה להם משעמם במיטה. חנן צייר ציור מרשים של איש בעל זקן עבה וארוך; מסביבו הרבה אשכולות ענבים. לשאלתי מי הוא האיש - חנן ענה שזהו אליהו ענבי (הנביא).

הנה מאמר מפרי עטו של חנן ב- "עלונינו" עיתון של בית הספר "אלון הגליל":

<u>כשאגדל, מה אהיה?</u>

אני רציתי להיות איכר,
אחר כך שמעתי שג'ון גלן נסע בטיל שלושה סיבובים מסביב כדור הארץ, אז אני התעניינתי מאוד על החלל והחלטתי שאני אהיה גדול יותר אהיה טייס חלל! ואני מתעניין בחלל כבר חצי שנה, ואני חושב שאני אטוס בכמה טילים. ואני מקווה שכמה אנשים יטוסו יחד איתי.

חנן בר

כתה ב'

פעם, בהיותו כבר ילד גדול, מצא חנן חתול חולה. הוא טיפל בו במסירות נפש. כאשר החתול, בכל זאת, נפח את נשמתו, חנן לא אכל כל היום, הכין קבר, קבר את החתול ועל האבן חרט משהו כמו: "פה קבור חתולי האהוב." רק אחרי טקס זה הוא בא הביתה, התרחץ ואכל. ראיתי בחיוב איך הוא התמודד, בפעם הראשונה בחייו, עם המוות.

הזמן חלף

הילדים גדלו והתבגרו. עדנה וחנן למדו בבית ספר התיכון בטבעון. יעל היתה בת חמש וכבר ידעה לקרא. עדנה ישבה איתה כמה פעמים, הסבירה ויעל קראה.
בשנת 1967 כאשר עדנה היתה בת ארבע עשרה, חנן בן שתים עשרה ויעל בת חמש, פרצה מלחמת ששת הימים. איזה מזל שהיתה כה קצרה! מהמרפסת שלנו ראיתי מטוס של האויב נופל.

עדנה סיימה את בחינות הבגרות בגיל שמונה עשרה והתגייסה לצה"ל. היא שירתה בתל אביב בקריה בקרבתם של משה דיין, של דוד אלעזר (דדו) ומפקדים מוכרים אחרים.

חנן סיים את בחינות הבגרות והתגייס לצה"ל גם כן. זמן קצר אחרי כן, עדנה ואלי התחתנו.

השני ליולי 1973 *עדנה ואלי*

1973 מהחתונה של עדנה ואלי. משמאל: מיכל, קטה, אלי ועדנה מיכלוביץ' ושמעון.

מבית לחם הגלילית לקפריסין

שמעון השלים את לימודיו וזכה בתואר בוגר מאוניברסיטת חיפה. שמעון ענה על מודעה בעיתון, בה ממשלת ארה"ב חיפשה מתורגמן מעברית לאנגלית. הזמינו אותו, ובחנו אותו - הבחינה היתה קשה מאוד - ובחרו בו כעובד ב-FBIS (Federal Broadcast Information Service) בשרות שידור חו"ל, שמרכזו למזרח התיכון היה בקפריסין. עדנה ואלי נשארו לגור בביתנו בבית לחם הגלילית, חנן החייל היה אמור לבלות את חופשותיו בבית לחם או אצל אימא שלי, סבתא קטה, בקריית גת. שמעון, יעל ואני נסענו בקיץ 1973 לקפריסין. קפריסין לא רחוקה יותר מאילת, אם משהו יקרה (דאגתי היתה כמובן נתונה בעיקר לחנן) בפחות משעה אני בבית.

עבורי המעבר לקפריסין היה גאולה מהחיים הקשים בכפר. קירנייה אמנם היתה עיר קטנה, אך בכל זאת לא כפר. היה שם ים, ים נפלא, נמל ותיירים. הכרתי אנשים חדשים והייתי חייבת לנסות לדבר אנגלית. הכרתי אורח חיים חדש, הרגלים חדשים ומאכלים לא מוכרים. שמעון קיבל משכורת אמריקאית. אני בתור ניצולת השואה, התחלתי לקבל פיצויי בריאות מגרמניה ב-1970. כבר לא היינו כל כך עניים כמו עד כה. אך ההרגשה הטובה והנחת היו מנת חלקנו לתקופה קצרה מאוד. בסתיו 1973 פרצה מלחמת יום הכיפורים. חנן היה חייל בסיני, על הגבול המצרי. שמעון בקפריסין, ישב ליד הרדיו, ותירגם את החדשות והידיעות שהגיעו מישראל..... אני הייתי משותקת לגמרי מרוב חרדה. ברגע שהתאפשר טסתי הביתה. אחרי כמה ימים נפגשתי עם חנן - הוא קיבל כמה ימי חופשה. חנן לא דיבר על המלחמה. רק אחרי שנים הבנתי כי הוא היה בין הראשונים שנתקלו, ונלחמו פנים אל פנים, בחיילי הצבא המצרי. רוב חבריו נפצעו, רבים מאוד נהרגו. חנן היה רק בן 19 כאשר נאלץ להרוג חיילים מצריים. היה קשה, חנן היה חייב לשרת עוד שנתיים בשרות צבאי סדיר. המלחמה היתה קרובה לסיום - הפעם היו לנו אבדות רבות מאוד. בלב כבד חזרתי לקפריסין. כחודשיים מאוחר יותר קיבל שמעון כמה ימי חופש וטס הביתה. בחג הפסח, באביב 1974, טסנו כולנו הביתה וערכנו סדר משפחתי עם אימא ועם משפחתה של כרמלה; חנן, החייל שלנו, קיבל כמה ימי חופשה.

יעל ירשה כנראה את הכישרון ללימוד שפות משמעון. אחרי כמה שבועות של שיעורי אנגלית פרטיים, אותם FBIS העניקה לה, היא למדה בבית ספר אנגלי בניקוסיה. היא היתה נוסעת באוטובוס של בית הספר, עם יתר התלמידים, מקירניה לניקוסיה כל יום. יעל נכנסה לכיתה בהתאם לגילה ואחרי זמן קצר היתה בין תלמידים הטובים בכיתה. בחורף יעל למדה סקי בשלג של הרי הטרודוס.

הכרנו בקפריסין אנשים איתם היינו נפגשים. זוג מבוגרים שהיגרו מגרמניה לאנגליה והיה להם קשה לחיות בין האנגלים. שכנה גרמניה נשואה לטורקי, משפחה

ארמנית, כמה משפחות אמריקאיות וישראלים צעירים שהתגוררו זמנית בקפריסין. היתה לנו מכונית והיינו נוסעים לטיולים באי הקטן, היפה הזה.

באחד הימים הודיעו לנו מהשגרירות הישראלית בניקוסיה, כי הערבים מכינים פיגוע - יתכן נגד ישראלים בקפריסין. הורו לנו לבלות את סוף השבוע במלון, עם ישראלים אחרים, ושלחו בחור צעיר (ביטחוניסט) לשמור עלינו כשבכיסו אקדח. מאוחר יותר בא להתגורר בביתנו שומר עם אקדח ושמר על כל צעדינו. קראו לו אורי. את יעל הוא היה מביא לבית הספר במכונית. אחרי זמן קצר הגיעה הידיעה המזעזעת על הפיגוע הנוראי במעלות - המחבלים השתלטו על בית הספר, הרגו ופצעו מספר תלמידים גדול.

המלחמה בקפריסין

לשמעון היה הסכם עבודה עם האמריקאים שיעבוד במשרדם בקפריסין שנתיים. אך זה לא קרה. בתום שנת הלימודים הבאנו את יעל לשדה התעופה בניקוסיה - היא טסה הביתה בעת החופש הגדול. תכננו שיעל תבלה חלק מהחופש אצל אימא, בקריית גת, וחלק אצל עדנה בבית לחם הגלילית; אני הייתי אמורה להיות בזמן הזה בקירניה, ואחר כך בארץ. אך כל זה לא קרה, כי מלחמה פרצה בקפריסין, הטורקים כבשו את החלק הצפוני של האי, בו התגוררנו.

שמעון היה בעבודה בקרווס (Karavas), שמרוחקת כמה קילומטרים מקירניה, אני הייתי בוילה שלנו בקירניה. היתה שבת, חל איסור לצאת מהבתים, בגלל המצב הביטחוני. האזנתי לרדיו, שני שדרנים ישראליים שידרו מניקוסיה. היו יריות, ישבתי במקום הכי מרכזי ובטוח בבית, על הרצפה במסדרון. ביום שישי סידרתי, ניקיתי ושטפתי את הבית, לכבוד השבת. במקרר היתה ארוחה חגיגית לשבת. באותה השבת התקשר אלי מר קריי (Cree) מה FBIS והודיע לי שמפנים אותנו, עלי להתכונן והוא יבוא לקחת אותי במכוניתו. ארזתי שתי מזוודות קטנות, אחת לי ואחת עבור שמעון, לסל הכנסתי מזון שלא זקוק לקירור. מר קריי הגיע... מהר מהר... הוא הרשה לי לקחת רק מזוודה אחת, מהר הוצאתי ממזוודתו של שמעון חולצה, מהסל חבילת קרקרים, ונסענו במהירות לחורשה שבגבעה מעל העיר; לחיילי האו"ם היה שם מחנה צבאי. במקום הזה נאספו תושבים זרים בלבד, הישראלית זהבה הגיעה גם כן. נשארנו בחורשה, בתחילת אוגוסט היה שם חם מאוד. בלילה ישנו על האדמה, והנמלים עקצו אותנו. כל אחד קיבל בקבוק מים קטן, אוכל לא היה. אנשי האו"ם בישלו מרק, אך לא היו כלי-אוכל, ניסו להעביר את המרק לתוך הבקבוקונים שלנו בהצלחה קטנה. היו בינינו משפחות של האמריקאים עם תינוקות וילדים קטנים. הנשים האמריקאיות התנהגו באופן יוצא מהכלל! כדורים התעופפו. כדור פגע בכף ידו של אמריקאי אחד. למחרת בבוקר יצאנו עם זהבה למקום ממנו היה אפשר לראות

את העיר קירניה. ראינו אניות טורקיות עוגנות בנמל. היריות התקרבו אלינו והיו תכופות יותר. רצנו, בעקבות חייל קנדי, לביתם של חיילי האו"ם בו הסתתרו משפחותיהם של אנשי האו"ם עם נשותיהם וילדיהם. נתנו לנו פרוסת לחם ועגבנייה, יכולנו ללכת לשירותים, לרחוץ פנים וידיים. היריות תכפו יותר, זחלתי מתחת לשלחן, ועשיתי לילדים אוסטריים סירות וכובעים מנייר עיתון. פאניקה!! החורשה בוערת!! כולנו, לפחות חמש-עשרה בני אדם, שוכבים בג'יפ, אחד על השני, ונמלטים מהאש. החפצים שלי ושל זהבה נשארו בחורשה; אחד הפלסטינאים, מעובדי FBIS, לקח איתו את התיק שלי ומסר לי אותו (המזוודה נשארה עדיין באוטו של מר קריי). המצב הזה נמשך עוד יום ולילה - שמענו יריות ופיצוצים והחורשות סביבנו בערו. אחר כך נסענו אל החוף, שם ציפה לנו הליקופטר והעביר אותנו, בכמה גיחות, אל נושאת מטוסים אנגלית ענקית. האניה הקיפה לאט את האי, אספה תושבים זרים, תוך כמה שעות הגיעה אל חופי קרווס. עם עובדי FBIS עלה גם שמעון אל האניה, עם תיק קטן ובנעלי בית, כרגיל.... בימים הקרובים הוא השתמש בלבנים שלי, מזל שהבאתי לו חולצה.

האמריקאים רצו להביא אותנו באניה אחרת לישראל, אך האניה הפליגה דרך חופי לבנון, בעלי פספורט ישראלי לא יכלו להפליג בה. כך קרה שהעמיסו אותנו על מטוס (לא סילון) וטסנו ללונדון! אני בפעם הראשונה, אחרי 25 שנים, אהיה שוב באירופה! שמעון כבר היה שם קודם ב-1961, כשדודתו הזמינה אותו לבקרה בלונדון, ושילמה את דמי הנסיעה.

FBIS סידרו לנו מגורים במלון וקיבלנו כסף כדי שנוכל לקנות בגדים. את הרוב קנינו במרקס & ספנסר ולבשנו אותם שנים רבות. כמה מהבגדים הטובים האלה נמצאים עדיין בארון שלי. נשארתי בלונדון קצת יותר משבועיים, הדרכונים שלנו נשארו במשרד בניקוסיה, והיינו חייבים להזמין דרכונים חדשים. שמעון נאלץ לעזוב קודם, כדי להמשיך בעבודה - מקום העבודה החדש הוא בתל אביב!

בטיסה ארצה התעכבתי שלושה ימים בציריך, ושלושה ימים ברומא, בתור "תיירת" השתדלתי לראות כמה שיותר.

תל אביב

לאחר הפינוי מקפריסין גרנו באופן זמני במלון בתל אביב. בלילה הראשון אחרי שנחתתי היינו שוב כל המשפחה ביחד, וישנו בחדר זוגי - גם על הרצפה. שמחת המפגש היתה גדולה, בעיקר כשהיה איתנו החייל שלנו, חנן. אחר כך שכרנו דירה ברחוב סירקין, לא רחוק מן השגרירות האמריקאית - שם היו המשרדים של ה FBIS. שמעון עבד כפי שהיה נהוג ב FBIS במשמרות. יעל למדה בבית הספר הקרוב, אם אינני טועה בכיתה ז'. אחרי כשנה, בשנים 1975- 1976 למדתי בקורס למזכירות

רפואיות. זו היתה הדרך היחידה להתקרב לרפואה, שתמיד עניינה אותי. מכיוון שהשכלתי הפורמאלית היא רק 5 כיתות של בית ספר יסודי, לא יכולתי לקוות ללימודים ברמה גבוהה יותר. לאחר סיום הקורס עבדתי כמה שנים בקבלת חולים, תחילה במרכז רפואי זמנהוף ואחר כך בבית החולים איכילוב. העבודה עניינה אותי.

חוזה השכירות של הדירה ברחוב סירקין היה רק לשנה אחת ולכן נאלצנו לעבור דירה. מצאנו דירה בצפון תל אביב. יעל התחילה ללמוד בגימנסיה הרצליה, הקרובה לדירתנו. ביוני 1977, בזמן שגמרתי את הקורס והתחלתי לעבוד כמזכירה רפואית, נולדה נכדתנו הראשונה, ענבל. אז כבר גרנו בדירתנו השלישית בת"א, בשדרות דוד המלך, שם גם חגגנו, במרץ 1978, את יום הולדתה ה-70 של אמא - הסבתא קטה.

מרץ 1978 סבתא קטה עם יעל (צולם ביום ההולדת ה 70 של קטה)

יעל סיימה את בחינות הבגרות ונסעה לבדה, עם תרמיל על הגב, לטיול קצר באירופה. כשחזרה היא התגייסה לצבא.

חנן סיים את שרותו הצבאי. כמו כל חייל משוחרר, במדינת ישראל, נדרש ללכת למילואים לפחות פעם בשנה לחודש ימים.

אוגוסט 1975 חנן במהלך אימון ברמת הגולן (לקראת סוף השרות הסדיר).

אחרי השרות בצבא הסדיר טייל חנן בעולם כשנה; בהתחלה הפליג באניות, כקצין ביטחון, עבודה משתלמת למדי. כאשר חסך מספיק כסף, נסע עם תרמיל על הגב לחרוש את אירופה, עם כרטיס רכבות EURAIL. את הכרטיס ידע לנצל היטב. ארצות סקנדינביה מצאו חן בעיניו ביותר.

בשנת 1979 החלטנו להצטרף לטיול מאורגן של חודש ימים, בתנאים טובים שמשרד הנסיעות הציע לנו. אני הייתי בת 50 ושמעון בן 54, עד אז כמעט ולא יצאנו את גבולות הארץ מלבד ביקורו הקצר של שמעון אצל דודתו בלונדון ושהותנו בקפריסין. ליעל מלאו 17 שנים, היא למדה בכיתה יא' בגימנסיה הרצליה, למדה בקלילות, היתה בוגרת ועצמאית. חשבנו שנוכל להשאיר אותה לכמה שבועות לבד בבית ואימא שלי, סבתא קטה הבטיחה לבוא לבקר אותה מדי פעם. שמעון נסע לפלשתינה, לבד, בגיל 14, וגם אני, מגיל 13, לא חייתי בחוג המשפחה. שיעל תישאר

זמן מה לבד, לא נראה לנו מסוכן או בעייתי. היו לנו שכנים טובים, המקרר היה מלא, השארנו לה קצת כסף. טסנו ליוהנסבורג בדרום אפריקה ביקרנו בפרטוריה, בספארי ב Kruger park, אחר כך טסנו לאוסטרליה - לסידני, למלבורן, פגשנו שם חברים ומכרים, שהיגרו לאוסטרליה מצ'כוסלובקיה ומישראל. הכי יפה היה בניו-זילנד הכול ירוק, כבשים, גייזרים והתושבים המאורים. המשכנו לסינגפור, בנגקוק והונג-קונג. בהיותנו בבנגקוק חל יום הולדתי ה-50.

העבודה ב FBIS הפסיקה לעניין את שמעון וגם המשמרות לא היו קלות. בשנת 1980 הוא ביקש שנת חופש וקיבל אותה. שכרנו דירה בטבעון, בקרבת בית לחם הגלילית. לעיתים נסענו למושב שלנו, שמעון חשב לחזור לשם, אני לא. באותו הזמן היתה יעל בצבא. באוגוסט 1980 נולדה נכדתנו השניה טלי. עדנה רצתה לסיים סמינר למורות, אותו התחילה לפני זמן רב, ואני טיפלתי בטלי בשנת חייה הראשונה. לפעמים נסעתי בבוקר באוטובוס לבית לחם הגלילית, לפעמים אלי הביא אותה אלינו, מוקדם בבוקר, עוד לפני ההחלפה והאכלה. טיפלתי בטלי ברצון רב, היה לנו בדירה כל מה שתינוק זקוק לו.

אחרי שנה חזרנו לתל אביב ושמעון חזר לעבודתו ב FBIS. שמעון כנראה הבין שהוא מבוגר מדי לעבודה חקלאית וששוב היינו נכנסים לחובות. שנה נוספת גרנו בדירה שכורה וב-1982 קנינו את דירתנו ברחוב שמואל הנגיד. חיפשתי דירה באופן אינטנסיבי, ראיתי כ 20 דירות, זאת נראתה לנו הכי מתאימה, למרות שהיא די חשוכה והמטבח קטן.

לאחר שיעל סיימה את שרותה הצבאי, היא גרה אתנו ועבדה בכל מיני עבודות: שמרטפות, ניקוי דירות וכו'. יעל חסכה כסף כדי לנסוע לאירופה, הפעם לטיול יותר ממושך.

חנן התחיל ללמוד כימיה באוניברסיטה העברית בירושלים. הוא גר במעונות הסטודנטים, עם שותף לחדר, בישל לעצמו והצטיין בלימודים. מהשנה השניה קיבל מלגה. חנן המשיך לשרת במילואים כל שנה, לפחות חודש ימים. לפעמים לא היה יכול לגשת לבחינות, כי אז בדיוק היה במילואים. בזמן הלימודים חנן עבד בכל מיני עבודות כדי להתפרנס: גננות, שטיפת כלים במעבדות, חונכות לילד ממשפחת מצוקה (פר"ח) ובחופשות הקיץ עבד בחקלאות ובשמירות בבית לחם הגלילית. כשסיים את לימודי התואר הראשון עשה הפסקה של שנה, בה עבד במפעל למוצרים כימיים, כך רכש ניסיון וגם חסך כסף להמשך לימודיו. בלימודיו לתואר השני עבד חנן, בין השאר, באיסוף נתונים מתחנות מטאורולוגיות, שהיו בהרי השומרון ובבקעת הירדן, והשתמש במכונית של מעבידיו. יום אחד הצטרפתי אליו - זה היה טיול מקסים!

בשנת 1982 פרצה מלחמת לבנון. חנן הגיע אלינו לקחת את נעליו הצבאיות. לויתי אותו לרחוב אבן גבירול, הוא רצה לנסוע צפונה בטרמפים. ביקשתי ממנו שלא ייסע אך חנן נסע לפנות ערב, בחושך, לגבול הלבנוני. זמן מה לא שמענו ממנו ואז, ערב אחד, חנן טלפן ואמר שהוא בדרך אלינו. יעל ואני חיכינו לו עד שתיים או שלוש בלילה. סוף סוף חנן הגיע, חיוור, ומבט משונה בעיניו. הוא היה באירוע בו מטוסי חיל האוויר תקפו, בטעות, את כוחותינו. חנן בנס לא נפגע. שוב הוא סחב והסיע פצועים והרוגים וזה זעזע אותו מאוד.

חנן המשיך ללמוד לתואר שלישי (דוקטור), בתקופה זו עבד כמתרגל באוניברסיטה ונתן שיעורים פרטיים.

בזמן הזה חנן כבר הכיר את שרה ובסוף שנת 1984 הם התחתנו.
כשנועה נולדה חנן היה בשלב של כתיבת הדוקטורט. הוא החליט לקנות מחשב, שהיה אז דבר יקר, כדי לכתוב את עבודת הדוקטורט בבית, ולטפל בנועה התינוקת בעצמו, במקום למסור אותה למטפלת.

יעל 1984

יעל

בזמן העדרנו יעל השתמשה בסמים. יותר מאוחר נודע לנו, שזה קרה גם קודם. בסוף שנות השבעים זה עוד לא היה "IN". יעל היתה תמיד ראשונה, פורצת דרך. בקיץ אותה שנה נסעתי איתה לסיני - שהיה עדיין שייך לנו. יעל לימדה אותי לשחות עם שנורקל, היה לנו כיף עצום. "גרנו" בסככה על החול, והכרנו אנשים מארצות שונות.

אחר כך יעל למדה בכיתה י"ב ועל אף בחינות הבגרות היא עבדה בערבים כמלצרית ושמרטפית. בסיום הבגרויות היא טסה לטיול, לאירופה.

אחרי זה יעל התגייסה לצה"ל. המקום בו שירתה, לא מצא חן בעיניה. אז היא לקחה יוזמה, נסעה לירושלים ובמשרדים המתאימים סידרה לעצמה העברה לשרם א שייך. שם התידדה עם חיילות קיבוצניקיות, הן גרו ביחד ויעל היתה מרוצה. כל שבועיים שלושה היא טסה הביתה. אחרי המדבר נראתה לה תל אביב כל כך ירוקה! יעל סידרה לי אישור שאוכל לבוא לבקרה במטוס צבאי. הודות לה שהיתי בשארם כמה ימים, לפני "שהחזרנו" את סיני למצריים. יעל הועברה לגבול לבנון - סוריה זמן קצר לפני פרוץ מלחמת לבנון, אותה כבר הזכרתי בקשר לחנן. אחרי שחנן עזר להציל חיילים פצועים, הוא הגיע בלילה אלינו לתל אביב. יעל היתה בבית, היא קיבלה

מהרופא "גימלים" כי היו לה כאבי ראש חזקים. ביום ראשון של המלחמה נפל בן כיתתה של יעל. בגבול לבנון, קרוב לשדה הקרב, היה רעש נוראי. כל זה השפיע על יעל חזק מאוד.

המלחמה הסתיימה וגם השרות הצבאי של יעל נגמר. היא באה לגור בבית, עבדה, ניקתה דירות, שמרה על ילדים, כדי להרוויח כסף לטיול. ב-1982 שמעון חלה ואושפז בבית חולים, יעל עזרה לי מאוד. ביקרנו אצלו יום יום, הבאנו לו אוכל ביתי, האוכל של בית החולים לא היה לו טעים. אחרי ששמעון החלים, יעל הפליגה לאירופה. באוניה היא הכירה חייל מ-UNO - שהמשיך את הנסיעה לשבדיה באוטו. יעל נסעה איתו והמשיכה לנורבגיה, שם מצאה עבודה בבית חרושת לדגים. בחורף יעל טסה לתאילנד, לנפאל ולהודו, היתה ב"אשרם" ועשתה "טרק" להר אנאפורנה. באביב היא חזרה לנורבגיה לעבודה. בקיץ 1984 נסעתי עם כרטיס EURAIL לבקר את יעל. טסתי למינכן וגרתי אצל וורה - מכרה מטרזין. בוינה נפגשתי, אחרי 37 שנים, עם הדוד ברונו מפראג. נסעתי אל יעל דרך שוויץ, דנמרק, שבדיה. בעיר הנורבגית נרביק עליתי על אניה ששטה לאורך חופי נורבגיה. עברנו את נורד כף והגענו לקיוללפיורד, שם, בנמל, חיכתה לי יעל. שמתי לב לדעות זרות ומשונות אצלה ושאלתי את עצמי: "מה זה אומר?" בזמן שהותי אצל יעל - 24 שעות אור - עשיתי קניות ובישלתי. טיילתי מעט בסביבה הקרובה. אחרי שבוע הפלגתי שוב באניה - לופוטן - טרונדהיים - ברגן, טיול נהדר בכמה פיורדים, שטוקהולם. נסעתי, באופן חלקי, בעקבות קרל צ'אפק לפי ספרו "נסיעה לצפון". חזרתי לוורה למינכן - משם, עשיתי טיול באוטובוס, דרך גרמניה, אותו כיסה כרטיס הרכבות שלי. אחר כך הספקתי עוד לעשות טיול נהדר ברכבת לוונציה! ההפך של סקנדינביה.

יעל נרשמה בינתיים לאוניברסיטה בירושלים וחזרה הביתה. היא היתה שונה, לא יעל שהכרנו. אחרי כמה שבועות באוניברסיטה החליטה שהלימודים לא מעניינים אותה, שהיא לא יכולה להתרכז. היא חזרה הביתה. בנובמבר 1984 נערכה החתונה של שרה וחנן, בתמונות יעל נראית טוב מאוד. זמן מה היא גרה עם חברה, עבדה בעבודות שונות, אחר כך שוב גרה אצלנו. ההתנהגות שלה היתה כל הזמן יותר ויותר משונה. הלכנו לבדיקות אצל פסיכולוגים ופסיכיאטרים והאבחנה היתה מניה דפרסיה. נראה שיש לזה קשר לסמים שהיא לקחה במזרח הרחוק. יעל עמדה על זה שהיא תיסע עוד פעם לנורבגיה - היה לה שם חבר. הפעם היא נסעה בסתיו. דאגנו לה: הגיע מכתב ארוך והיתה שיחת טלפון ארוכה. חנן היה זה ששם לב והזהיר אותנו מדברים שנשמעו מאוד גרועים. שלחתי ליעל כסף כדי שתחזור הביתה. אז לא היתה אפשרות לשלוח כסף מכאן. במקרה היתה כאן מכרה מטרזין שחיה באנגליה והיא עזרה להעביר את הכסף ליעל.

כשיעל חזרה לארץ המצב שלה הורע מיום ליום. היא טופלה ע"י פסיכולוגים ופסיכיאטרים. לא רצינו לאשפז אותה בבית חולים. היא קיבלה תרופות שהיו אמורות לאזן אותה. יעל ניסתה עדיין לעבוד בניקיון ובמלצרות, אך בשום מקום לא החזיקה מעמד. לא היתה מסוגלת לבצע עבודה טובה.

במרץ 1986 ילדה עדנה את עדי. יעל עוד נסעה לעזור לעדנה, אבל זאת כבר לא היתה יעל החרוצה והזריזה. במהלך אותה תקופה טיפלתי בשני ילדים ואחר כך בשלושה אדונים זקנים. שמעון עזב את FBIS ועבד בכל מיני מקומות, לאחר שהועסק כפקיד גבוה במשרד התקשורת. אחרי גיל 60 שמעון לימד אנגלית ועברית. ביוני 1986 נסענו לבקר את אימא, שמעון ואני. יעל לא רצתה לנסוע. נסעתי לא רגועה, אבל לא חשבנו שאנחנו צריכים לשמור עליה. יעל ניצלה את היותה לבד בבית, בלעה את כל הכדורים שהפסיכיאטר נתן לה ופתחה את הגז. כאשר חזרנו מאימא, מקרית גת, יעל היתה בבית חולים במחלקה לטיפול נמרץ. היא שכבה כחודש בלי הכרה וב-15.7.1986 נפטרה והיא בת 24. אין דבר גרוע יותר שיכול לקרות לבן אדם. תהיתי אלו שגיאות עשיתי - את מי להאשים אם לא את עצמי, האם שטיפלה בילדה שלה? שמעון ואני החלטנו לא לקחת שום כדורי הרגעה, גם לא לקבל עזרה מפסיכולוגים, שלא היו מסוגלים לעזור ליעל היקרה והאהובה שלנו.

התרפיה של שמעון ושלי

השנתיים הראשונות אחרי מותה של יעל היו גיהינום. יעל השאירה הרבה יומנים. התרפיה של שמעון היתה להוציא ספר, המבוסס על היומנים והמכתבים של יעל. לא יכולתי לתת את הסכמתי להוצאתו לאור, בעיקר בגלל הנכדות ענבל וטלי (אז בנות-9 ו -6) שהיו עלולות להיפגע מכך. בדצמבר 1986 נולד הנכד היחיד שלנו, ליאור – הבן הבכור של שרה וחנן. בשנה הראשונה, וגם אחרי כן, נסעתי אליהם לירושלים פעם בחודש - זאת היתה התרפיה שלי. חנן ושרה שניהם כימאים, שרה עובדת במשטרה, בכל פיגוע (פיצוץ) קוראים לה, כולל בלילות, גם כשהילדים היו קטנים. חנן סיים את הדוקטורט בגיל 35, הוא עובד בחברה האמריקאית "אינטל". הם נאלצו להשאיר את הילדים מגיל צעיר עם מטפלות, זה ציער אותי. לא היה מה לעשות, אלא לבקר לעיתים קרובות אצלם בירושלים. ב-1988 נולדה נועה ובשנת 1994 דנה.

בשנת 1989 השתתפתי בטיול מאורגן לארה"ב וקנדה. לשמעון היה מספיק מהאמריקאים בעבודה. הוא נסע באותו זמן עם כרטיס EURAIL לאירופה; פעם ראשונה לאחר 50 שנה לצ'כוסלובקיה, עוד בזמן השלטון הקומוניסטי. בקושי נתנו לו להיכנס - שמעון שנולד בצ'כוסלובקיה, היה צריך להמתין 3 שבועות לאשרת כניסה, היות שהגיע מישראל. מהטיול באנגליה, הולנד, שוויץ, דנמרק, פינלנד ובסוף שלושה ימים בברנו (עיר הולדתו) היו לו חוויות מעניינות.

זמן קצר לאחר הטיול שמעון פגש על שפת הים את גברת שטפנק והתחיל לעבוד בשביל מר שטפנק (כפנסיונר). מר שטפנק היה נציגה של חברת TRANSAKTA (חברת יבוא ויצוא צ'כית) בתל אביב. בשנת 1990, אחרי הפסקה ארוכה, התחילו יחסים דיפלומטים בין צ'כוסלובקיה וישראל. מר שטפנק מונה לקונסול זמני ולשמעון נוספו תפקידים מעניינים. הם פתחו את השגרירות. תפקידו של שמעון היה להעניק ויזות. אחרי זמן מה משפחת שטפנק חזרה לצ'כיה. בתם פבלה נשארה וחיה כאן עד עצם היום הזה.

בשנת 1990, אחרי נפילת השלטון הקומוניסטי, נסעתי עם עדנה לצ'כוסלובקיה. מיד התחלתי לעבוד על קבלת הבית שלנו בפרוסטיוב בסאדקי מספר 4, בחזרה. בשנת 1991 הבית היה שוב ברשותינו. באותו זמן הוא שימש בשעות הבוקר כבית ספר לילדים בעלי קשיי למידה, וצהרון להכנת שיעורי בית לילדים מבתי ספר אחרים.

בשנת 1993 אימא נפטרה. היא היתה כמעט בת 85. היתה לה מחלת אוסטיאופורוזיס ואגן הירכיים נשבר לה באופן ספונטאני. הניתוח לא הצליח והיא סבלה כאבים נוראים - על יד מיטתה התחלפנו - אחותי כרמלה ואני. בינואר 1993, בביה"ח סורוקה בבאר שבע, אימא שלנו נפטרה, בנוכחותי.

בשנת 1994 נסעתי שוב לצ'כיה כדי לסדר את ענייני הבית בפרוסטיוב. שהיתי בצ'כיה חודשיים וחצי, אחרי 45 שנה חוויתי שוב את הסתיו עם צבעי השלכת הנהדרים, את החורף עם ההכנות לחג המולד ואת השלג.

קטה שטקלמכר 1978

שמעון התחיל לעבוד ב "יד שרה", הוא עבד שם כמעט עד למותו. הם העריכו אותו מאוד והוא הרגיש שם טוב. הזמן רץ, הנכדים גדלו ואנחנו הזדקנו.

כרמלה

אחותי כרמלה באה ארצה עם אימא ואיתי בשנת 1949 כאשר היא היתה בת 15. עם קבוצת נוער היא הלכה לקיבוץ כפר המכבי. מוצאם של רוב החברי ככר המכבי היה מצ'כוסלובקיה.

משפחתה של כרמלה משמאל: רני, כרמלה, ינו, נעמי בקרית גת.

בגיל עשרים כרמלה עזבה את הקיבוץ ונשאה לינו וייס. מאוחר יותר הם שינו את שם המשפחה לשם עברי: בן דום. יש להם בן ובת: רן ונעמי. רן הוא רופא, אשתו דליה באה ארצה מאיראן. יש להם שני ילדים יפים ומוכשרים: איתי ומעין. הם חיים בבאר שבע. נעמי היא דוקטור לביוכימיה, יש לה בת יפה ופיקחית, בשם רוני, שמסובבת את כל המבוגרים סביב האצבע הקטנה שלה.

אימא חיה עם משפחתה של כרמלה בקרית גת משנת 1964. אחרי פטירתה בשנת 1993, אימא נקברה בקריית גת.

הפרידה משמעון:

שמעון נפטר בשנת 2002 בגיל 77. בשנה וחצי האחרונות היה חולה בסרטן הריאות. הוא לא רצה שום טיפול או ניתוח. אחרי 52 שנות נישואין ידעתי ששהות בבית חולים אינה בשבילו. שמעון מת במיטתו בדירתנו. לפחות את זה עשיתי נכון.

עכשיו אני נלחמת עם בדידות וזיקנה, אני אסירת תודה שאני בריאה באופן יחסי, שאני אדם חופשי ושיש לי מה לאכול. אינני מבקשת דבר, רק שזה ימשך.

דברי עדנה בהלוויה של שמעון:

07.7. 2002

אבא –

כל פרח ואפילו הנדיר והיקר ביותר, נובל בסופו של דבר ולנו כל כך קשה להבין ולעכל. בתור ילדה, וגם בגיל מבוגר, ידעתי שאם חסר לי מידע באנגלית, טבע, היסטוריה, תמיד אבא יוכל לשלוף, אחרי הרהור קל, את התשובה. עד היום אנו מקבלים מדי פעם את עיתון האיכרים. כתבת לעיתון מכתב לפני שנים, וזיו אב, העורך, כל כך התרשם שהחליט להעניק לך, לאורך כל חייך, את העיתון. בשנים האחרונות התמדת להכיר את צפונות המחשב, הקפדת ללכת להרצאות שונות, והתמדת בחוג המטיילים "בעקבות התנ"ך". אבא, תמיד הייתי גאה בך - כל כך משכיל, צנוע, עדין ומתחשב. אינני זוכרת אותך מעולם מרים את קולך, או חס וחלילה מרים יד עלינו כילדים. כשבאתי לבקרכם בת"א דאגת, כל פעם, ללוות אותי לתחנת האוטובוס. בכל לידה נסעת לבקרני עד עפולה למרות המרחק. אפילו בימי חייך האחרונים דאגת לומר: "אל תטרחו תנוחו - אין צורך". מאוד אהבת ללכת ל"יד שרה". להתנדב, להתאים לאנשים מכשירים, ולהסביר להם איך המכשירים יעזרו להם.

אבא! שרת כל כך יפה, אני זוכרת אותך עובד בשדה ולעיתים נדירות פוצח קולך בשיר. בנית לנו, כילדים, נדנדות מכל מני סוגים ולנכדים סוס נדנדה מעץ, יציב וטוב. אני זוכרת אותך חוזר מטיול תרמילאים, לפני כ 5 שנים, מהאיים ראוניון ומאוריציוס שבאוקיינוס ההודי, מאושר, פורח, לא חדלת לספר לנו חוויות.

אבא - בתקופה מטורפת זאת אני יודעת שאני צריכה להגיד תודה שזכיתי לאבא עד גיל 50. ואילו אתה, אבא יקר, מגיל 14 לא זכית לראות את הוריך. ביום שישי בערב עדיין ראינו יחד סרט בטלוויזיה. ובשבת בבוקר, במיטתך, ללא כאבים אך אחרי סבל מתמשך, נפטרת. אין סוף לסיפורים, אין סוף לזיכרונות. אוהבים אותך. יהי זכרך ברוך!

מלחמה ושלום

הייתי באילת, באחד מביקורי התכופים, להתבונן בשונית האלמוגים הנפלאה ובתושביה. התארחתי במלון. בערב ישבתי בחדר האוכל; תיירת דוברת גרמנית פנתה אליי בבקשה לסעוד על שולחני. אכלנו ארוחת ערב ושוחחנו. התברר, כי בזמן מלחמת העולם השניה היינו עדות לאותו אירוע - כל אחת מצד אחר של המִתרס.

ב-13 לפברואר 1945, הפציצו כוחות הברית את העיר דרֶזדֶן הפצצה כה מסיבית, שהעיר כמעט נהרסה כליל. התיירת מגרמניה סיפרה שהיא אז היתה בדרֶזדֶן, עיר הולדתה, ורק בנס נשארה בחיים, בזמן שרבים מבני משפחתה ומחבריה נהרגו או נפצעו. אני הייתי אז בגטו טרזין - מרחק של כ-70 ק"מ מדרֶזדֶן. גרנו בבית הילדות - עשרים וארבע בנות בחדר. כולנו התעוררנו באמצע הלילה לרעש פתאומי וחזק. ישבנו בדרגשינו, בני שלוש הקומות, בחושך ושמענו בום... בום... בום... הרגשנו שזה רחוק וחזק מאוד. שמחנו - משהו קורה לאויב, לצורר - אולי זה יקרב את סוף המלחמה הנוראה. זיכרונות אלה סופרו באווירה נינוחה, במלון אילתי נחמד, שקט, עם אוכל טוב ובשפע על שולחננו. קשה להאמין - אך שררה הבנה ביני לבין האישה הגרמנייה. נפרדנו במשאלה שיהיה שלום ושלא תהיינה יותר מלחמות.

במולדתנו הישנה החדשה - ישראל

כאשר עליתי ארצה, אחרי השואה, ב-1949, מלחמת השחרור טרם הסתיימה. ואחר כך כל כמה שנים: מלחמות, פדאיונים, שהידים, אינתיפאדות, רוב הזמן אנחנו חיים באי שקט ובפחד. שמעון היה משוחרר משרות צבאי, כי במלחמת העולם השניה נפגע. בננו חנן שירת שלוש שנים ואולי יותר בשרות סדיר, בזמן המלחמה הקשה ביותר שפקדה אותנו - מלחמת יום הכיפורים שפרצה בשנת 1973. כל השנים, עד שמלאו לו 45 שנה, היה חנן חייל קרבי וכל שנה שירת לפחות חודש אחד במילואים. ילדיו של חנן, ליאור ונועה, משרתים עכשיו בצה"ל. הבנות של עדנה, ענבל, טלי ועדי שירתו בצה"ל וסיימו את שרותן בכבוד.

אחרי שבנס שרדנו את השואה הנוראה, שפקדה את עמנו, ובה כמעט כל יהדות אירופה הושמדה, קיווינו שיתאפשר לנו לחיות במולדתנו הישנה החדשה. בארץ בה חיו אבותינו, עד להגליה הנוראה על ידי הרומאים.

למרות שהיינו פזורים בתבל, היינו מודעים ליהדותנו, היא היתה חלק חשוב של חיינו וזהותנו, ומעולם לא חשבנו לעזוב אותה. החיים במדינתנו הקטנה קשים. אינני יודעת כמה זמן מדינת ישראל עוד תשרוד.

במאמץ גדול וברצון עז התכנסנו בארץ, יהודים מכל העולם. אנחנו מדברים בארצנו עברית, הילדים שלנו לומדים את התנ"ך ותולדות עמנו בעברית. יצאו אלפי ספרים בעברית, בשפה העתיקה של אבותינו.

התפילה הקטנה שלי

אלוהים, אלוהים
תשאיר לנו את הים,
תשאיר לנו את הרוגע ותן לנו שלום
אנחנו לא רוצים ללכת לשום מקום.

צלחות

לפני ליל הסדר שנערך בדירתי, אחרי מותו של שמעון, חנן הציע לקנות לי צלחות חדשות. לא הבנתי - ובתוקף סירבתי. יש לי הרבה צלחות וכלים משני סטים. ברצוני לספר לכם את תולדותיהם. הצלחות עם הפרחים השחורים, שחלקם כבר דהו, הגיעו אלינו כאשר היינו עם שמעון ועם יעל בקפריסין. בזמן הזה דודתו של שמעון, דודה ברטי, נפטרה. במקום לקבל ממעבידיו האמריקאיים הובלת מטלטלים מהארץ, ביקשנו שיביאו לנו את הדברים שנשארו בעיזבונה של הדודה מלונדון. בהתחלה ישנו על מזרונים, על הרצפה. אחרי כמה שבועות הגיע מאנגליה דרך הים ליפט קטן ובו הרבה חפצים לא מוכרים לנו. היו בו הרבה ספרים בגרמנית, באנגלית, וכמה גם בצ'כית, רהיטים, כלי מיטה וגם כלים, סטים של צלחות, ואפילו כוסות קריסטל יפות. אך פה לא נגמר הסיפור.

דודה ברטי הגיעה ללונדון בשנת 1939 ברגע האחרון, עם מזוודה קטנה איתה נסעה מאוסטרבה ליומיים לפראג. העוזרת הנאמנה מריה, טלפנה לברטי לפראג והודיעה לה שהגרמנים נכנסו העירה בדרכם לפראג. הדודה הצליחה לקנות כרטיס רכבת ונסעה לאנגליה. היא היתה רופאה פסיכיאטרית, ובמשך הזמן יכלה לעבוד במקצועה גם באנגליה. אחרי המלחמה מריה הנאמנה, שלחה לברטי ליפט עם החפצים, אותם השאירה בצ'כיה ב 1939, ביניהם הצלחות והכלים.

הסט השני שברשותי היה שייך להוריי. ליום יום השתמשנו בצלחות פחות יפות. לפני שהוגלינו לגטו, הוריי נתנו את הכלים הטובים, למשמר, לשכנים או מכרים לא יהודים. אלה היו הגונים, החזירו את הכלים לאימא, כאשר חזרנו מהגטו לפרוסטיוב. הבאנו אותם ארצה, חצי סט צלחות קיבלתי אני - חצי כרמלה.

אני מקווה שעכשיו אתם מבינים שהכלים האלה יקרים לי - ואני מקווה שימצא ביניכם מישהו שיקבל אותם באהבה בבוא הזמן.

שאיפותיי

כאשר הייתי ילדה צעירה העסיקה אותי המחשבה על המוות. איחלתי לי למות יחד עם הוריי, ובני משפחתי האהובים, כי פחדתי מהפרידה ומהאבל. מספר שנים מאוחר יותר, בזמן השואה, משאלתי כמעט נענתה. חברי ילדותי נספו, יחד עם הוריהם ומשפחותיהם, בהיותם עדיין ילדים. אפרם פזור באדמת פולין. במקרה, ובאופן יוצא מן הכלל, אימי, אחותי ואני נשארנו בחיים. תמיד בכאב, תמיד בעצב ובכל זאת: עליתי ארצה, הקמתי משפחה, יש ילדים ונכדים.

עכשיו אני זקנה, קשה לי להאמין את זה, ומשפטה של ליב אולמן: "הנערה הצעירה שבקרבי מסרבת למות" מהדהד בראשי. אני זוכרת איך דודה קלמי, האישה המבוגרת במשפחתי, נראתה והתנהגה כאשר היתה בגילי ואני הייתי ילדה. דודה קלמי לבשה בגדים שחורים וארוכים, מכופתרים ונעליים שחורות גבוהות. היא הלכה לאט, התנהלה בכבדות, בכבוד וברצינות. אני שוכחת לפעמים את גילי ונוהגת כנערה, רצה וקופצת, שוכחת שגופי כבר לא צעיר ולא כל כך גמיש. בכל זאת אני חושבת על המוות שמצפה לי, כמו לכולנו בני התמותה, אך עכשיו אני קרובה אליו יותר. מחזיקים אותי בחיים בעיקר הסקרנות הגדולה שבי, הפחד בפני הלא ידוע, והאהבה שביני לבין בני משפחתי. אינני מאמינה שמשהו ישאר ממני אחרי המוות מלבד העצמות והזיכרונות של אותם האנשים, אשר עדיין יהיו בחיים. משאלתי היא לחיות ולמות בכבוד, לא להיות לטרחה, לא לעצמי ולא לאחרים.

משנת 1977 אני כותבת את זיכרונותיי. אני פעילה ב "בית טרזין", נוסעת לשם לעתים ומספרת לבני נוער על מה שעבר עלינו בזמן השואה.

בשנת 1997 הוסרט על פי זיכרונותי סרט קצר בשם "נפגש". חלק מהדברים אותם כתבתי, מופיעים בשני ספרים, האחד נכתב ע"י אריקה פישר והשני ע"י פבל כהן. בשנת 2005 תירגמתי את זיכרונותי לצ'כית וספר בשם "Co oheň nespálil" הוצא ע"י המוזיאון של עיריית פרוסטיוב. כעת אני יכולה להיות מרוצה, אנחנו מוציאים את הספר בעברית. הלא כתבתי את זיכרונותיי בעברית למען ילדיי ולמען נכדיי שזו שפת האם שלהם. כך יסגר המעגל.

אני אסירת תודה על ששרדתי את השואה הנוראה אשר פקדה את עמי, שרוב שנות חיי חייתי בארץ ישראל, ארץ מולדתנו וחלומותינו. ניתן לי להיות עדה לקיבוץ גלויות המופלא, לחיות בקרב עמי, להרגיש בבית.

תודות

במקור הספר נכתב בעברית, אך הוצא לאור בשנת 2005 בצ'כית, על ידי המוזיאון העירוני של פרוסטיוב, במימון עיריית פרוסטיוב וקרן הקהילה היהודית בפראג.

אני מודה לכל אלה שעזרו בהוצאת הספר אשר ללא עזרתם, ניסיונם הרב ועצותיהם, היו זיכרונותי נשארים כפתקאות וכפיסות נייר במגירה.

בין ראשוני העוזרים שלי היתה בתי יעל ובעלי שמעון זיכרונם לברכה.

תודה למר ווצלב הרושקה, מנהל המוזיאון בפרוסטיוב, להיסטוריונית ד"ר מריה דוקאופילובה, למעצב מר פרנטישק ספאצ'יל.

תודה לאווה סטרנדלובה שיזמה והדפיסה, תודה ללנה מקרובה על העריכה.

על העזרה בהוצאת הספר, בגירסתו העברית, אני רוצה להודות לרבנית נורית פריד, לנונת עייק מקיבוץ גניגר, לידידותיי מטרזין ומישראל.

רוב בני משפחתי הקרובה עזרו לי, אך ללא עזרתו ותמיכתו הנאמנה של בני חנן, הוצאת הספר בעברית לא היתה מתגשמת.

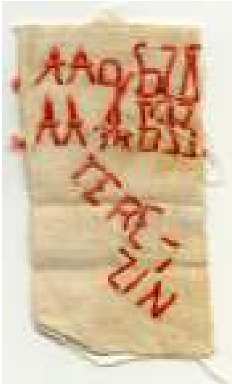
מאוד מיכל בר.

תמונות צבעוניות*

*משיקולים טכניים ריכזנו את התמונות הצבעוניות בסוף הספר.

מגן דוד צהוב אותו נאלצנו לענוד משנת 1941

מספרי הטרנספורטים של מאוד והרמן (לגטו טרזין)

מספר הטרנספורט של הרמן (מטרזין לפולין)

אימי קטה הכינה לי בגטו טרזין מעין אלבום תמונות. היא עשתה אותו מפיסות נציץ (חומר בידוד) אותן לקחה ממקום עבודתה בגטו.

בתמונות: קטה ופריץ בירח הדבש.
כרמלה במגרש "מכבי" בפרוסטיוב.
מאוד ורותי במגרש "מכבי" בפרוסטיוב.

בית הקברות
באיוונצ'יצה

הקבר של
שרלוטה שטיינר

למטה:
קבריהם של
האחים ישעיהו
ואלקנה שטיינר.

שרלוטה וישעיהו
ההורים של סבתי
שטפי שטיינר.

בית הקברות בפרוסטיוב

קברם של
שרלוטה ויעקב שטיינר
ההורים של סבי מקס שטיינר.

בית הקברות בפרוסטיוב
קברם של
קלוטילדה ויעקב שטקלמכר
הורי אבי פריץ.

יולי 1971 בר המצווה של רני. מאחור משמאל: חנן, כרמלה, ינו, שמעון.
מלפנים: רני, קטה, נעמי, עדנה, מיכל (מאוד), יעל.

1972 חנן, עדנה ויעל (בבית לחם הגלילית)

דצמבר 1974 חנן, עדנה ויעל (ת"א)

26 למרץ 1978- קטה ויעל (ביום הולדתה ה- 70 של קטה - בתל אביב)

26 למרץ 1978 יום ההולדת של סבתא קטה בתל-אביב
מאחור: יעל, קטה, ענבל, רני. מלפנים: אלי, נעמי, עדנה.

אוקטובר 1979 יעל (תל אביב)

1980 שמעון ומיכל בתל אביב.

נובמבר 1981 קטה עם הכלב שש בקרית גת.

אפריל 1982 טלי וענבל עם סבתא רבתא קטה

13 לנובמבר 1984 החתונה של שרה וחנן.
מאחור: יעל, ינו, כרמלה, רני, נעמי, שרה, חנן, שמעון, עדנה, חיים (אבא של אלי),
מלפנים: טלי, אלי, ענבל, קטה, מיכל.

13 לנובמבר 1984 מימין יעל עם ענבל. משמאל שרה וחנן.

אפריל 1986 משמאל: טלי, עדי, ענבל

משפחת מיכלוביץ' משמאל: עדנה עם עדי, טלי ואלי, מלפנים ענבל, בחוליות.

יולי 1994 נועה וליאור עם דנה

1997, מאחור משמאל: שמעון, עודד (חבר של ענבל), טלי ואלי. מלפנים: ליאור, מיכל ונועה(לפניה), עדי, עדנה, ענבל, נעמי, שרה ודנה. יום הולדת 20 של ענבל.

25 לאוגוסט 2006 משפחתו של חנן. משמאל: ליאור, שרה, דנה, חנן ונועה.

16 לאפריל 1997 עדנה ואלי.

2008 משפחתה של עדנה. משמאל: טלי, אלי,עדי, עדנה וענבל.

25 לאוגוסט 2006 כרמלה ומיכל.

1991 החתונה של רני ודליה. משמאל: נעמי, קטה, כרמלה, דליה, רני, ינו

1991 רני, קטה ודליה.

אוגוסט 2007 מאחור: ינו ואיתי, כרמלה ורני, נעמי, מעיין, דליה ורוני.